

הגדה של פסח מבוארת על פי רבותינו הראשונים.

עיקר מצוות ליל הסדר הוא מצוות "והגדת לבנך ביום ההוא", כלומר לבאר את פשט דברי ההגדה, עד שנרגיש כאילו אנו יצאנו ממצרים.

ולא לחינם טרחו הראשונים לבאר ולפרש את פשט דברי ההגדה, ומהם: הריטב"א, רש"י, מחזור ויטרי, הראב"ן, הרשב"ץ, האבודרהם, האו"ח, שבולי הלקט, ועוד.

בהגדה זו משולבים דברי רבותינו הראשונים בתוך דברי ההגדה, כך שכל אחד יוכל לבאר למסובין בליל הסדר את פרוש ההגדה ואת הקשר בין פסקא לפסקא. יהי רצון שנזכה לגאולה השלימה במהרה בימנו אמן.

להצלחה וזרע קודש במהרה לאפרת תהלה בת יונה, אפרת בת אהובה, הדר בת הדסה, ורד בת מרגלית, אפרת בת דינה, שיזכו להיפקד עוד השנה בזרע חייא וקיימא לעבודתו יתברך, אמן.

מהדורת תשפ"ד – מגיד

להארות והערות וקבלת הקובץ, שלחו מייל ל:

A160161162@GMAIL.COM

מגיד

מאימתי נכתבה ונסדרה ההגדה ומי סדר את נסח הברכות והתפלות?

לאחר יציאת בני ישראל ממצרים היו היוצאים מספרים לבניהם בעל פה את הנסים והנפלאות לקים את מצות "והגדת לבנך", לאחר מכן באו אנשי כנסת הגדולה ותקנו ברכות ותפלות ואספו את הדרשות מהחכמים בימי הבית השני, ולאחר מכן באו התנאים והוסיפו עליהם דרשות שונות, ובתקופת האמוראים היתה ההגדה שלמה עד ברכת "אשר גאלנו" ולאחר מכן הוסיפו עליהם מאמרים ופיוטים.

יאמרו את ההגדה בשמחה והתלהבות, וירבו לספר במדרשי חז"ל בנפלאות אשר עשה ה' עם אבותינו, ויכוון לקיים בזה מצות עשה מן התורה, שנאמר "והגדת לבנך". וגם הנשים חייבות בסיפור יציאת מצרים, וצריך לתרגם להן את ההגדה בשפה המובנת להן.

וקדם שיתחיל יאמר בקשה זו (מלשון חכמים):

לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה ברחמיו ורחימו ורחילו, לנחדא שם נ"ה בנ"ה ביהודא שלים בשם כל ישראל, [ובשם כל הנפשות והרוחות והנשמות ומלבושיהם והקרובים להם, שמקלות אצילות בריאה יצירה עשיה, ומכל פרטי אצילות בריאה יצירה עשיה דכל פרצוף וספירה]. הנה אנכי בא לקיים מצות עשה מן התורה לספר ביציאת מצרים בלילה הזאת, שהיא ליל חג המצות כמו שאנחנו יהנה אלהינו בתורתו הקדושה "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר, בעבור זה עשה יהנה לי בצאתי ממצרים", כדי לעשות נחת רוח ליוצרינו ולעשות רצון בוראנו, לתקן שרש מצנה זו במקום עליון.

ויהי רצון מלפניך יהנה אלהינו ואלהי אבותינו שתהיה חשובה ומקבלת ומרצה לפניך מצנה זו של ספור יציאתנו ממצרים בלילה הזאת. ויעלה לפניך כאלו כונתי בכל הפנות הראויות לכון במעשה ודבור ומחשבה ורעותא דלבא, [ויתקנו כל נפשות רוחות ונשמות חיות יחידות של כללות אצילות בריאה יצירה עשיה, ושל כל פרטי אצילות בריאה יצירה עשיה, דכל פרצוף וספירה, ויתנדדו ארבע אותיות הנ"ה שהם נפש רוח ונשמה חיה יחידה דכללות אצילות בריאה יצירה עשיה, ביהודא שלים (יהנה) אשר בהם יתפשט שפע אור אין סוף ברוך הוא, ומשם ימשך שפע וברכה בכל העולמות לזכר נפשנו ורוחנו ונשמחנו שיהיו ראויים לעורר מיון נוקבין]. ויהי נעם יהנה אלהינו עלינו ומעשה דינו כוננה עלינו ומעשה דינו כוננהו.

יש לָכוֹן לְקַיֵּם מִצְוֹת עֲשֵׂה לְסִפּוֹר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם בְּלֵיל פֶּסַח.

[לדעת הרמב"ם מוזגים כאן כוס שני, ולדעת השו"ע מוזגים לאחר אמירת 'הא לחמא עניא'].

יש לומר את ההגדה בקול רם ובניגון, בדרך שעשו אבותינו במצרים שאמרו שירה והלל על

אכילת מצה, שנאמר (ישעיהו ל, בט): "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג" [שבה"ל סי' ריח; מחז"ל סי' סט].

פיסקה זו בוללת שלשה חלקים: א. הודעה שהמצה היא לחם עוני אותו אכלו אבותינו. ב. קריאה

לעניים ולבני ביתו לבוא לסעוד ולקיים את המצוות החג. ג. איחולי ברכה שלשנה הבאה נהיה בארץ

ישראל ונהיה בני חורין משעבוד האומות.

[גירסת הרמב"ם]: **בְּהֵיְלֹו יִצְאָנוּ מִמִּצְרַיִם.**

יגלה המצות ויגביה הקערה (שו"ע תעג,ו)^א ויש מגביהים רק את המצה האמצעית (בא"ח צו, לג).

הָאֵל לַחֲמַא עֲנִיא^ב,

^א בלקוטי יושר כתב (דף פד) שהטעם להגבהת הקערה, כדי שיראו המסובים את המצות שבקערה ויחבבו את המצוה, כמו שאמרו (פסחים קטו): בגמרא שהמצה נקראת 'לחם עוני' לפי שאומרים עליה דברים הרבה, כלומר ההגדה וההלל. ויש שכתבו שלשמחה בעלמא מגביה הקערה, כמו שמגביהים הכוס כשאומרים "לפייכך אנחנו חייבים" שאינו אלא לשמחה. [ראב"י"ה סי' תקכה, מהרש"ל סי' פח]. ובשבה"ל כתב שהטעם להגבה הוא כדי שיראו התינוקות שינוי זה וישאלו מדוע עושין כן, לפי שמצווה לפתוח להם פתח כדי שישאלו כדכתיב "והגדת לבנך", ובכל לשון ובכל ענין ששואל ואומר 'מה זה' נפטרין מלומר 'מה נשתנה' [וראה לקמן מחלוקת בזה].

^ב יש גורסים 'כהא לחמא עניא, או 'הא כלחמא' משום שאין זה אותו הלחם ממש שאכלו אבותינו אלא דוגמת הלחם [ראה ד"מ (תעג,ז) ומג"א ס"ק כ"ד]. ואין לשבש הנוסח שלנו בעבור זה, שהרי מצינו לפעמים שדרך הכתוב לדבר כך, כמו שנאמר גבי מחצית השקל "זה יתנו" ודרשו רבותינו שהראהו למשה מטבע אש ואמר לו "כזה יתנו" ואף שלא נותן אותו מטבע אמר 'זה' ולא 'כזה' [לקט יושר]. והמקובלים אומרים "הא לחמא עניא". [כה"ח ס"ק קטב בשם מחז"ב, בא"ח פרשת צו].

^ג מדוע פיסקת 'הא לחמא עניא' נתקן בלשון ארמית? כתבו הראשונים שפסקה זו אינה מסדר המשנה אלא תיקונה האמוראים בבבל, ותיקנו לאומרה בלשון ארמית כדי שבינו גם הנשים והקטנים, כי בלשון הזה היו רגילים לדבר [ריטב"א ועוד]. וי"מ שנתקן בלשון ארמית משום שאין מלאכי השרת מכירין לשון זו, וכך לא יקטרגו עלינו שאנו מתפארים שלשנה הבאה נהיה בני חורין, ויזכירו את עוונותינו ויאמרו שאין אנו ראויים להיגאל. [ריטב"א, רד"א]. ובשבה"ל כתב שאומרים בלשון ארמי כדי שלא יבינו המזיקין [וי"א השדים] מה שאנו אומרים 'כל מי שהוא רעב יבוא ויאכל', ויתקבצו כולם ויקלקלו את הסעודה ויעשו היזק. [ומורו הרב ר' בנימין הקשה הרי כבר נאמר 'ליל שמורים' לילה המשומר מן המזיקין. ובמושב זקנים יישב (בא, יב, כט) שמעצמם הם לא באים אבל אם מזמינים את כל מי שאינו רעב שיבוא, הם גם באים ומזיקים]. והרב בנימין פירש לפי שאמרו במדרש (איכ"ר א, כח) לא גלו ישראל עד שאכלו חמץ בפסח שנאמר "גלתה יהודה מעוני" כמו שנאמר 'מצות לחם עוני', לכך נהגו לאומרו בלשון ארמית כדי לגלות החטא לבניהם שיהיו נוהרים בו. והכי פירושו: 'הא לחמא עניא' זהו הלחם שיש בו סימן לחירות וגאולה שאכלו אבותינו כשיצאו ממצרים, ואם חטאו בו אבותינו וגרם להם גלות הרי אנחנו נוהרים ונשמרים בו, ולכן אומרים 'כל דכפין ייתי ויכול' להזכיר ולהודיע לכל שאוכלים רק מצה, ולכך מסיימים 'הא שתא הכא' כלומר אע"פ שעונותינו גרמו לנו הגלות, יהי רצון מלפניך להביא גאולתינו, שהרי אין בידינו עוון זה כעת כדי שיעכב גאולתינו [שבה"ל].

די אָכלו אַבְהֶתְנָא בְּאַרְעָא דְמִצְרַיִם

ומכריז עורך הסדר ואומר:

כָּל דְכַפִּין יְתִי וַיִּכּוֹל, כָּל דְצָרִיךְ יְתִי וַיִּפְסַח.

ופונה אל המסובים ומנחמם ואומר להם:

דְהִשְׁתָּא הֲכָא, לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל.

הִשְׁתָּא הֲכָא עַבְדֵי, לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל בְּנֵי חוֹרִין.

בְּהִילוּ בחיפזון יִצְאָנוּ מִמִּצְרַיִם, שהמצרים הכריחו אותנו למהר לצאת משם בזריזות, כמו שנאמר "ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ", ועקב כך לא הספיק בצקם להחמיץ ואכלהו מצה, וזהו שאומרים:

מדוע בעל ההגדה פתח ב'הא לחמא עניא'? יש שפרשו שפתחו בה כדי שידעו הטף והנשים שאנו עתידים לאכול בליל זה מצה ולא חמץ, ועל ידי כך יתעוררו וישאלו 'מה נשתנה?', ואמרוה בארמית כי זה היה לשונם. [ראב"ן, מחז"ן, רשב"ץ יבין מט, ג]. **ובגבורות ה' פירש** (פנ"א) שפתח בה כדי לפרסם ענין המצה ושהיא לחם עוני שאכלו אבותינו, שמפני שקבעו לסדר הגדה על המצה כמו שדרשו 'לחם עוני שעונין עליו דברים', לפיכך מתחיל בו כדי שיהיה נראה שכל מה שיאמר אח"כ הוא על הלחם, ואם יתחיל קודם ב'מה נשתנה' לא ניכר שאומר דברים אלו על הלחם. **ובאו"ח כתב** שזוהי הודעה לתינוקות מדוע אנו מחלקים את המצה לשתיים כדרכו של עני שאינו אוכל מצה שלימה כי אם פרוסה, וזה מפני שלחם עוני אכלו אבותינו במצרים דרך חיפזון [שהיו אומרים זל"ז שמי שלא הספיק להכין יבוא ויאכל משלי ולא יתמהמה]. **ולפי** זה ביאר את המשך "לשנה הבאה בארעא דישראל" כלומר יש לנו לשמוח על זה שאנו אוכלים עתה את המצה בחפזון, שכן לשנה הבאה נהיה בארץ ישראל ונאכל שם במתינות כרצוננו.

¹ יש ראשונים שגרסו "הא שתא הכא". וי"ג 'הא שתה הכא' שפירושו בשעה זו. **ובהגדת מהרי"ץ** (נוסח תימן) הגירסא "שתא הכא", וכן בהמשך.

הא לחמא עניא כזה היה לחם עוני^ה [רד"א] **די אכלו אבהתנא** שאכלו אבותינו **בארעא דמצרים**, בארץ מצרים¹, שמצה זו היא זכר למצות שאכלו בחיפזון בליל ט"ו בניסן בעודם במצרים, ולא הספיק להחמיץ בשל מהירות הגאולה, שנאמר (שמות יב, לד-לט) "וישא העם את בצקו טרם יחמץ... ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות כי לא חמץ, כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה" [רש"י, גבורות ה']².

^ה **מדוע המצה נקראת 'לחם עוני'?** בגמרא (פסחים קטו:) הובאו ג' טעמים: **א. מלשון עניית דברים** - מפני שעונים (אומרים) עליו דברים הרבה. כלומר שהוא מלשון עניית דברים, שאומרים עליו את ההגדה וגומרים עליו את הלל. **ב. מלשון עניות** - מה דרכו של עני לאכול לחם פרוס, שהרי עני המחזר על הפתחים מקבל פרוסת לחם ולא ככר שלם, אף בליל זה מברך על 'אכילת מצה' על מצה פרוסה ולא שלימה. **ג.** כדרך העני שאין לו עבדים ושפחות, שהוא מסיק בעצמו התנור ואשתו אופה מיד (כדי להשביע רעבונו), כך בעשיית המצה העני מסיק התנור ואשתו אופה. **ויש שפרשו** שנקרא כן כלשון הכתוב (דברים טז, ג) "שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני" [רשב"י, מחז"ן]. **ובספרי** (ראה קל) מובא בשם רבי שמעון שנקרא לחם עוני מלשון 'עינוי' - על שם העינוי שנתענו ישראל במצרים. **ורש"י פירש** לפי ששיעור העיסה שלשים למצה היא עשירית האיפה, שהיא שיעור מנחת עני הבאה בדלי דלות. והקשה הריטב"א מה ענין שיעור מנחת עני אצל מצת מצוה, ועוד שאדרבה האוכל כשיעור זה הוא בריא ומבורך (עירובין פג:). **והריטב"א פירש** מפני שהמצה מתקבצת ומתחסרת ואינה תופחת כמו החמץ, ומעיסת חמץ בשיעור שווה נאפית עוגת חמץ גדולה עד מאוד. **והאו"ז פירש** (ח"ב פסחים סימן רנו) שהמצה עצמה היא עניה וכחושה, כיון שהיא בלי מלח ופלפלין ומים חמים. **ובזבזה פסח** (טעם שני) **ובחוקת הפסח פרשו** לפי שהמצה היא קשה להתעכל באצטומכא, ואף אם אוכלים ממנה מעט היא משיבעה לאורך זמן, ולפיכך הוא מאכל עניים מפני שלחמם הוא מועט.

¹ **ויש** גורסים דאכלו אבהתנא 'במפקהון מארעא דמצרים' או 'דנפקו מארעא דמצרים' [אגדת מהרי"ץ]. וראה בהערה הבאה.

² **י"מ** שמלבד זאת שהמצה היא זכר למה שיצאו ישראל בחיפזון ממצרים ולא הספיק בצקם להחמיץ, היא גם זכר לזה שהיה המצרים מאכילים את אבותינו מצות במצרים. **והטעם** שנתנו לנו מצות ולא לחם, מפני שהם אינן מתעכלות מהר כחמץ ויספיק מעט ממנו לכל היום, וכן סיפר הרב יוסף האזובי כשהיה האבן עזרא שבוי בהודו היו מאכילים אותו מצה ולא לחם [רד"א]. **וי"מ** שהטעם שאכלנו מצה בהיותנו עבדים, מפני שלא היה להם פנאי להשהות את עיסתם עד שתתחמץ, מפני שהנוגשים היו אצים בהם לסיים מלאכתם [ספורנו דברים טז, ג]. **ובגבורות ה' כתב** (פרק נא) לחלוק על דעה זו שאכלו מצה במצרים, לפי שלא נמצא בשום מקום לא בכתוב ולא במשנה ולא בתלמוד שהמצרים היו מאכילים את ישראל מצות. ולכן פירש 'בארעא דמצרים' פירושו בגבול מצרים, שכן לא היו יוצאים מארץ מצרים מיד עד שתהיה סעודה ראשונה חוץ לארץ מצרים לגמרי, עיי"ש. **וז"ל הרמב"ן** (דברים טז, ב) "הזכיר במצה שתהיה 'לחם עוני' להגיד כי זוה לזכור שיצאו בחפזון, והיא 'עוני' זכר כי היו במצרים בלחם צר ומים לחץ" ע"כ. **ומבאר** בדבריו ששני זכרונות קשורים למצה, בהיותה עשויה 'מצה' ולא חמץ באה להזכיר את חפזון היציאה, ובהיותה 'לחם עוני' באה להזכיר את חיי העוני שחיו אבותינו במצרים, לחם צר ומים לחץ. ולפירושו אין הכרח שאבותינו אכלו מצות כל ימי שבתם במצרים, אלא שהמצה באה לסמל את חיי העוני שהיה במצרים, וכך נוטה גם פירש"י שם [שו"ת מים חיים א, כו]. **וי"מ** 'די אכלו אבהתנא במצרים' הכוונה למצות שנצטוו לאכול בליל ט"ו בניסן במצרים עם קרבן הפסח, כמו שנאמר "ואכלו את הבשר בלילה הזה, צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו" [זכר לפסח ובשנים מי יודע].

ומכריז עורך הסדר ואומר: **כָּל דְּכָפִין יִתִּי וַיִּכְל**, כל מי שרעב ואין לו מה לאכול יבוא ואכל עמו^ח

[או"ח, רד"א, ריטב"א]. **וי"מ** שלבני ביתו הסמוכים על שולחנו אומר כן ומזמינם לאכול, ולא לכל אדם שהרי ביתו סגור ומוסגר, ושארית ישראל לא ידברו כזב [רש"י, ריטב"א, ראב"ן]. והטעם שמזמין לבני ביתו מפני שכל אחד צריך להרעוב את עצמו בערב פסח מן המנחה ולמעלה כדי שיאכל בלילה מצה לתאבון (פסחים צט:). **וְכֵן כָּל דְּצָרִיךְ**, כל מי שאינו רעב כיון שיש לו פת העשויה מאורז או מדוחן וכדו', אבל אין לו מצה של מצוה ושאר צורכי החג, כגון כרפס וחרוסת ומרור ויין לדי' כוסות, **יִתִּי וַיִּפְסַח**, יבוא ויעשה עימנו סדר הפסח ולא יתמהמה על זה, שכן ראוי לעשות למי שאין היכולת בידו [רד"א, או"ח בשם י"מ] וראוי ליטול אפילו מן הצדקה כדי שיקיים מצות ליל הסדר [ריטב"א].⁹

^ח **כתב הרב מתתיהו** שמה שנהגו לומר 'כל דכפין ייתי ויכול', מפני שכך היה מנהג אבותינו שהיו מגביהים את שולחנותיהם (שהיו קטנים) ולא היו סוגרים את דלתותיהם, והיו אומרים כן כדי שיבואו עניי ישראל לאכול, ולקבל שכר היו עושים כן, ואנו אומרים אותו כפי מה שהיו נוהגים אבותינו. ואמרין במסכת תעניות רב הונא כי הוה אכיל הוה פתח הכי יכל דכפין ייתי ויכול. ובליל פסח יש הוצאה גדולה ואין ביד העניים לקנות די ספוקס, על כן נהגו לומר כל דכפין ייתי ויכול. [רד"א].

^ט **ואמרו בירושלמי** (פסחים י). כל האוכל מצה בערב הפסח כאלו בועל ארוסתו בבית חמיו, פירוש מה בועל ארוסתו לוקה אף הוא לוקה. וכן חכמים הראשונים היו מרעיבין עצמם בערב הפסח כדי לאכול בתאבון. ואמרין במסכת סופרים (י, א) הבכורות והצנועין מתענין בערב הפסח כדי שיאכלו המצה בתאוה [רד"א]. **ויש גורסין 'כל דְּכָפִין יִתִּי ויכול'**, וְכָפִין תרגומו רעב, כי במצרים היו אבותינו רעבים מן הלחם, וגם היום אנתנו רעבים לפי שאסור לאכול מן המנחה ולמעלה כדי שיאכל המצה לתאבון [רשב"ן]. **והר"י בן יקר פירש** שיכל דכפין מתייחס למי שיש לו מצה משלו שיאכלנה, ויכל דצריך מתייחס על מי שהוא עני ואין לו מצה שיבוא אצלו ויאכל. **והרב בנימין כתב** שלא גלו ישראל עד שאכלו חמץ בפסח, ולכן אומרים יכל דכפין ייתי ויכול להזכיר ולהודיע לכל שנשמרים מחטא זה ואוכלים רק מצה, ומסיימים 'הא שתא הכא' כלומר אע"פ שעונותינו גרם לנו גלות, יהי רצון מלפניך להביא גאולתינו שהרי אין בידינו עון זה לעכב. [שבה"ל].

^י **והר"י אלחדאב פירש** 'ייתי ויפסח', פירוש יבוא ויחגוג עמו בליל פסח וגם את שבעת ימי החג שהרי כל ימי החג נקראים פסח. **וי"מ** ויפסח' כמו ויפסע', כלומר אחרי שזימן את מי שרעב [כפין], חוזר ואומר שיפסע שיעבור אלי לסעוד אצלי [תניא רבת]. **והראב"ן פירש** (פסחים קטו:): 'יכל דכפין' - הכוונה למצוות 'מצה' שמי שלא אכל עדיין ממנה 'ייתי ויסב ויכול' מצה בהסיבה, 'ויכל דצריך' - לאכול אפיקומן שהוא זכר לפסח 'ייתי ויפסח' - כלומר יאכלנה כדין קרבן הפסח שהיה נאכל באחרונה על השובע. **והרוקח פירש** שויפסח' הכוונה לסדר פסח, והכי פרושו 'יכל דצריך יתי ויפסח', כל מי שיש לו צרכי החג אלא שלא יודע את סדר הפסח יבוא ויעשה עימנו. **וי"מ** שקטע זה אמרו אבותינו זה לזה במצרים בזמן שחיתת הפסח, וויפסח' קאי על קרבן פסח, והכי קאמר: 'יכל דצריך' כל הראוי לעשות קרבן פסח שאינו טמא 'ייתי ויפסח' שלא יהא בכרת, דכתיב (במדבר טו) 'והאיש אשר הוא טהור ובדרך לא היה וחדל לעשות הפסח ונכרתה', ומי שאינו צריך לעשותו משום שאינו טהור לא יבוא ויפסח, דכתיב (שם) 'איש איש כי יהיה טמא לנפש' גוי' [רי"ד]. **וי"מ** 'יכל דצריך ייתי ויפסח' שהכל ראויים שיהיו עניים אצל קרבן הפסח, שלא יאמר היחיד הואיל ואני עשיר אלך ואקנה פסח לעצמי ואכלנו לבדי, שנאמר 'משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם' גוי'. **ולפי"ז** יש סוברים שהיום שאין לנו קרבן פסח לא אומרים קטע זה, ועוד שאפילו אם היה לנו פסח לא היינו מזמינים אותם משום שאין הפסח נאכל אלא למנויו [רי"ד]. **ובשבה"ל יישב** שאף שבזמן הזה אין מקריבים את הפסח, מכל מקום אומרים 'יכל דצריך ייתי ויפסח' זכר לפסח שהיה קרב בזמן הבית, וקבעוהו בהגדה לזכר בעלמא כמו שאומרים 'פסח מצה ומרור' ואף שאין לנו פסח עתה אלא לזכר בעלמא, וכן עושים זכר לפסח ואוכלים מצה ומרור כהלל שהיה כורכן ואוכלם יחד, וכן נותנים בקערה שני מיני בשר אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה, א"כ ראוי והגון לאומרו לידע לזכר מה אנו עושים כל זה. **ועוד** י"ל שיש בבבא הזאת 'פסח מצה ומרור', מצה - 'הא לחמא

ופונה אליהם ומנחמם: הַשְׁתָּא הָכָא, אמנם עכשיו אנו מקיימים מצות לחם עוני בלבד [בלא קרבן פסח], אבל תקוותנו כי **לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל**, כשיבנה בית המקדש נקיים מצות הפסח ככל חקותיו וככל משפטיו [ריטב"א]. ועוד מנחמם שלא יתביישו שהם סמוכים על שולחן אחרים^א, משום שאמנם **הַשְׁתָּא הָכָא עֲבָדִי**, השנה הזו אנחנו עבדים כי אנחנו משועבדים למלכויות^ב, אבל **לְשָׁנָה הַבָּאָה** יבוא המשיח ונהיה כולנו **בְּאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל בְּנֵי חוֹרִין**, משוחררים מעול הגלות ותסמכו על שולחנכם, כמו שאמרו רז"ל (ר"ה יא:): בניסן נגאלו ובניסן אנו עתידים להיגאל [רד"א]^א.

מוזוגים כוס שני אף שלא שיתים אותו בעת^י, ויסלק הקערה שבה המיעות מעל השולחן (שו"ע תעגו, ט^ז), ובני אשכנז משאירים הקערה במקומה (עי' שו"ע הרב).

עניא. מרור - 'כל דכפין ייתי ויכול', כמה דתימא "נפש רעבה כל מר מתוק" (משלי כו, ז). פסח - 'כל דצריך ייתי ויפסח'. ועליהם נאמר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי", כאשר מפרש בהגדה 'בעבור זה' לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך. **והרשב"ץ פירש** שכיון דכתיב 'והיה כי תבואו אל הארץ... ושמרתם את העבודה הזאת... ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח^י וכי', על כן ממשך ואומר 'כל מאן דצריך' להמנות עמנו בפסח 'יבוא ויפסח' - יבוא וימנה עמנו, ואף שהשנה אין לנו קרבן פסח לשנה הבאה נהיה בא"י ונוכל לעשות קרבן פסח.

^א **וכפל** הבקשה 'השתא הכא' לפי שהדרך לבקש דבר קטן שנהיה בארץ ישראל, ואח"כ מבקש דבר גדול שנהיה בני חורין [רשב"ץ]. שלא יהיה עלינו עול שעבוד מלכויות, וימנעו מאתנו לבנות את בית המקדש ולהקריב קרבן פסח [גבורות ה']. **וי"מ** שכפל הבקשה כדי לחזק ולקיים הדבר [ריטב"א].

^ב וכמו ששינוי (מגילה יד.) "אכתו עבדי אחשוורוש אנן", כלומר שבכל דור אנו משועבדים תחת איזה אומה, וגם בזמן בית שני היו משועבדים למלכות רומי. **ויש שכתבו** שתפלה זו 'השתא הכא עבדי' נכתבה בבבל שהיו שם עבדים למלכות, ולכן התפללו שיהיו בני חורין ויצאו מבבל לארץ ישראל [דאב"ן, רי"ד].

^ג **ויש** מסיימים פיסקה זו זאת בלשון הקודש ואומרים "לשנה הבאה בארץ ישראל בני חורין", וטעמם הוא, כיון שמסיימים בלשון בקשה, שאנו מבקשים מלפני המקום שישררנו ויוציאונו מעבדות לחירות לימות המשיח, ועל כן אנו מצריכים לאומרו בלשון שיבינו בו המלאכים שיבקשו אף הם רחמים עלינו, כההיא דאמרין לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמית, לפי שאין מלאכי השרת נזקקין לו [שבה"ל]. **וי"מ** שנאמר בלשון הקודש כדי שלא יבינו הארמיים, ויחשבו שאנו מורדים במלכות [ראבי"ה, או"ח]. **והרשב"ץ כתב** ואין בכל זאת הפיסקה הזו לשון הקודש כי אם 'השנה הבאה בני חורין', כי לשון זה היה שגור בפי התינוקות תמיד, שהיו אומרים 'לשנה הבאה בירושלים ובני חורין'. **ויש גורסין** 'השתא הכא, לשתא דאתיא בארעא דישראל בני חורין', שאחרי שהזכרנו ענין קרבן הפסח (למפרשים ש'פסח' קאי על קרבן פסח), צריכים אנו להזכיר דברי נחמות כדי להרחיב לב שומעי ההגדה. וכך פירושו 'השתא הכא' אע"פ שאנו עתה בגלות ובעבדות ואין אנו יכולים לעשות קרבן הפסח כראוי, 'לשנה הבאה בני חורין' שכבר הבטיחנו המקום להוציאנו מעבדות לחרות מן הגלות הזה להושיבנו בארץ ישראל כבראשונה, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו לקיים לנו הבטחתו בשנה הזאת שנעשה פסח של שנה הבאה בירושלים [שבה"ל].

^ד כדי שיראו התינוקות וישאלו מדוע שותים כוס שני קודם הסעודה [שו"ע תעגו, ז]. ועל ידי כך יתעוררו לשאלו על יתר התמיהות שבליל זה, כמו שאומרים תכף 'מה נשתנה' [אחרונים ע"פ התוספות]. אולם ראה לקמן שיש סוברים שבכל שאלה ששאל הבן נפטר מלומר מה נשתנה ויכול להתחיל מיד 'עבדים היינו'.

^ה מסלקים את הקערה מהשולחן כדי שיראה שכאילו כבר אכלנו ועל ידי כך ישאלו התינוקות מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שמשלקים הקערה לפני שאוכלים, הרי בכל הלילות אנו אוכלים מה שלפנינו בקערה. **כמו שמשופר בגמרא** (פסחים קטו): על אביי כאשר ראה ששלקו את השולחן מלפניהם, אמר מדוע שלקתם את השולחן האם כבר אכלנו? אמר ליה רבה פטרנו מלומר 'מה נשתנה'. **ופירש רשב"ם** שרק אצלם

פיסקה זו פותחת את ההגדה בשאלות על השינויים הנעשים בליל זה, בטיבול הירקות, באכילת מצה והמרור ובהסיבה^{טז}. ויסודה במשנה בפסחים (קטז). שם נאמר: 'מוזגין כוס שני, וכאן הבן שואל, ואם אין חכמה בבנו אביו מלמדו לשאול מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות' וכו'. **ובגמרא** הוסיפו (שם) שאם אין לו בן אשתו שאלתו או שישאל את עצמו, ואפילו שני תלמידי חכמים הבקיאים בהלכות פסח שואלים זה לזה "מה נשתנה" (שו"ע תעג,ז)

וכאן^{יז} הבן [או אחד מהמסובים] שואל: (כתוב בספרים הקדושים שכל אחד יתפלל לה' ויבקש את בקשותיו).

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?

- 1. שְׁבָכַל הַלֵּילוֹת אֵין אֲנַחְנוּ מְטַבְּלִין אֶפִּילוּ פְעַם אַחַת, וְהַלֵּילָה הַזֶּה שְׁתֵּי פְעָמִים.**
- 2. שְׁבָכַל הַלֵּילוֹת אֲנַחְנוּ אוֹכְלִין חֶמֶץ וּמִצָּה^ט, וְהַלֵּילָה הַזֶּה כּוֹלוּ מִצָּה.**
- 3. שְׁבָכַל הַלֵּילוֹת אֲנַחְנוּ אוֹכְלִין שְׂאֵר יִרְקוֹת, וְהַלֵּילָה הַזֶּה מְרוֹר.**
- 4. שְׁבָכַל הַלֵּילוֹת אֲנַחְנוּ אוֹכְלִין וְשׁוֹתִין, בֵּין יוֹשְׁבֵינָוּ וּבֵין מְסֻבֵּין, וְהַלֵּילָה הַזֶּה כָּלָנוּ מְסֻבֵּין.**

שהשלחנות שלהם היו קטנים מסלקים השולחן, אבל אנו שהשלחנות שלנו גדולים ולא קל לסלקם, אנו מסלקין את הקערה [רד"א]. **וכ"פ השו"ע** (תעג,ו) שעוקרים הקערה מהשולחן. **אולם בשו"ע הרב כתב** (תעג, לח) שעכשיו אין נוהגין אפילו בעקירת הקערה, לפי שהתינוקות יודעין שעיקר האכילה לא תהיה ממצות אלו שבקערה, ולפיכך לא ישאלו כלום כשיסירם מעל השולחן.

^{טז} **לפי נוסח ההגדה** של יהודי ספרד, איטליה, תימן, דרום צרפת, סדר השאלות הם: טיבול, מצה, מרור, והסיבה. וכן מובא בסדר רס"ג, רי"ף, רמב"ם, רא"ש, ועוד ראשונים. **ואילו במחזור ויטרי** ובנוסח ההגדה של יהודי אשכנז, צרפת הצפונית (תלמידי רש"י) ורומניה, סדר השאלות הם: מצה, מרור, טיבול, הסיבה.

^{יז} **הרשב"ם** (פסחים קטו:) **והרוקח** (סי' רפג) **ומהרי"ל בשם נימוקי שמחה** (אות כד) **כתבו** שבכל שאלה שהתינוק שואל על כל שינוי בלילה זה, כגון מדוע אנו מסלקין את הקערה מהשולחן, נפטר בזה מלומר 'מה נשתנה', ויכול מיד האב להשיב על דבריו ויענה לו 'עבדים היינו, כלומר לפי שנשתעבדנו במצרים לפיכך אנו עושים את כל הדברים הללו. והביאו ראייה מהגמרא (פסחים קטו): כשאביי שראה שסילקו את השולחן מלפניהם, אמר מדוע סלקתם את השולחן האם כבר אכלנו? ואמר רבה שפטרנו מלומר 'מה נשתנה'. **וכ"מ מלשון הרמב"ם** (חמץ ומצה ז, ג). **אולם התוספות כתבו** (שם) שלא די בשאלת עקירת השולחן (וכיום סילוק הקערה או המצוות) וצריך לשאול 'מה נשתנה', ומה שעוקרים השולחן זה כדי שמתוך כך יבוא התינוק לשאול גם על יתר השינויים שעושים בליל זה, ואין ראייה מדברי רבה לאביי שאמר לו פטרנו לומר מה נשתנה, וזה משום שבאמת אביי שאל גם 'מה נשתנה' אלא שהגמרא לא פירשה אלא את תחילת שאילתו על עקירת השולחן. **וע"ע בשל"ה** (פסחים פרק נר מצוה, נג-נד).

^{יח} **יש** גורסים 'וכן' הבן שואל, כמו (במדבר כז) "וכן בנות צלפחד דוברות", כלומר ודין הוא שבמזיגת כוס שני יהיה הבן שואל מה נשתנה.

^{יט} **יש** גורסים "חמץ או מצה" [רב עמרם גאון, ריטב"א, מאירי, זבח פסח].

מה נשתנה הלילה הזה ליל פסח, מפל הלילות של שאר ימות השנה?²

1. **שֶׁבֶכַל הַלַּיְלוֹת** של השנה, **אֵין אָנוּ מְטַבְּלִין**, אין אנו אוכלים^{כא} ירקות קודם הסעודה **אֶפִּילוּ פַעַם אַחַת**, אלא רק בתוך הסעודה, ואילו **והַלַּיְלָה הַזֶּה** אנו אוכלים ירקות **שְׁתֵּי פַעַמִּים**, פעמיים קודם עיקר הסעודה, את הכרפס במי מלח ואת המרור בחרוסת^{כב} [ריטב"א, א"ח].

2. **שֶׁבֶכַל הַלַּיְלוֹת** של השנה^{כג} **אָנוּ אוֹכְלִין**, הרשות בידינו לאכול **חֻמְץ וּמָצָה**, פת העשויה מעיסה שהחמיצה או מעיסה שלא החמיצה, וכן משניהם יחד, ואילו **והַלַּיְלָה הַזֶּה** של פסח **כּוֹלוּ מָצָה**, חובה עלינו לאכול רק סוג לחם אחד שהוא מצה, שנאמר (שמות יב, יח) "בערב תאכלו מצות", ואם בטלנו מצה זו יש לנו עונש כדן המבטל מצות 'עשה', וכן אסורים אנו באכילת חמץ שנאמר (שם יב, יט) "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה הנפש" [רשב"ץ]. ומצה זו היא זכר ל"לחם עוני" כמו שאכלו אבותינו במצרים, והיא מורה על שיעבוד.

3. **שֶׁבֶכַל הַלַּיְלוֹת** של השנה **אָנוּ אוֹכְלִין** הרשות בידינו לאכול **שְׁאֵר יִרְקוֹת**, כל ירק בין מרור בין מתוק, ואילו **והַלַּיְלָה הַזֶּה** אי אפשר לנו להיפטר מאכילת **מְרוֹר**, ואפילו אכלנו הרבה מיני ירקות, על

² **הַרְשֵׁבִיץ פִּירֵשׁ** שהבן שואל באופן כללי, למה אנו עושים את כל השינויים הללו, מה שאין עושים כן בשאר לילות השנה. **והרי"ד פִּירֵשׁ** ששאלות אלו הם לאו דווקא, והם נתקנו עבור מי שאין לו מי שישאל מדוע מסלקים את הקערה קודם הסעודה, שאילו היה לו בן שהיה שואל לא היו צריכים לאומרו. כמו שמסופר בגמרא (פסחים קטו): על רבה שאמר לאביי פטרנו לומר מה נשתנה [וראה לעיל מחלוקת בזה], אבל במקום שאין לו מי שישאל חייבים לשאול זה את זה 'מה נשתנה', ואפילו שני תלמידי חכמים הבקיאין בהלכות הפסח [שבה"ל]. **ובזבח פסח פִּירֵשׁ** מדוע אנו עושים דברים הסותרים זה את זה, שמצד אחד אנו מתנהגים בליל זה דרך חרות כבני מלכים שמטבלים הירק ואוכלים בהסיבה, ומצד שני אנו מראים את עצמנו כעניים ועבדים, בכך שאנו אוכלים מצה ומרור שהם זכר לשיעבוד. ופירושו מתאים לסדר השאלות של בני אשכנז שהסמיכו את שאלת המצה למרור (שיעבוד) ואת שאלת הטיבול להסהבה (חרות).

^{כא} פירוש המילה 'מטבלין' היינו אוכלים, לפי שהטיבול אצל רבותינו היא עיקר האכילה, כי כל מאכלם היה על ידי טיבול, כדאמרין (פסחים קז): 'אבל מטבל הוא במיני תרגימא' ויהשמש מטבל בבני מעיים, שהכוונה היא לשון אכילה [רש"י, רד"א], ואכילת ירק קרויה טיבול (מלשון 'טיפולי') על שם שדרכו להיאכל על ידי טיבול בחומץ וכדו' [שבה"ל]. **וראה עוד בתוספות** (פסחים קיד ד"ה מטבל) שפרשו שימטבלין היינו כפשוטו שיש לטבול את הירק במטבל. **וכ"נ ברשב"ץ שפירש** שבכל הלילות אין לנו מנהג לטבול אפילו פעם אחת, והלילה הזה נהגנו לטבול שני פעמים, א' בירקות שאינן מרור, והשני במרור לבדו, גם בכריכה זו אחר זו, והכל הוא טבול אחד אחר שאין הפסק ביניהם.

^{כב} **ולמרות** שאנו כעת מטבילים רק את הכרפס ורק בהמשך מטבילים את המרור, מ"מ כבר רואה הבן את המרור מונח בשולחן ודרכם היה לשקעו בחרוסת, ולכן יודע הבן שלא יאכלוהו בלא טבול, והוא מזדרז להקשות גם עליה. **ועוד** שאין זה שאילה לתינוק בלבד אלא אף לחכם, שהרי אם אין לו בן הוא שואל את עצמו. **ועל** החרוסת אינו שואל כי אין זה שינוי, מפני שבכל הלילות אם רצה לטבל בחרוסת או בדבר אחר הרשות בידו. ומטעם זה הוא אינו שואל על שתית ד' כוסות, כי כל הלילות אם רצה לשתות כן שותה, ואין זה שינוי בלילה הזה. ועוד שעדיין לא שתה אלא כוס אחד [רשב"ץ].

^{כג} **ובמחז"ו פִּירֵשׁ** שבכל הלילות של שאר ימים טובים ושבטות, יוצאים ידי חובת סעודה בחמץ או מצה משום שנאמר בהם 'עונג', ואילו הלילה הזה חובתנו לאכול דווקא מצה.

כרחנו אנו מצווים לאכול מרור [רשב"ץ]^{כז} זכר ל"וימררו את חייהם בעבודה קשה", ומרור מורה על שיעבוד.

4. **שֶׁבֶכֶל הַלֵּילוֹת** של השנה **אָנוּ אוֹכְלִין וְשׁוֹתִין**, כפי שאנו רוצים **בֵּין יוֹשְׁבֵינוּ**, בצורה זקופה, **וּבֵין מְסֻבִּין**, כאשר הגוף מוטה על צד שמאל, ואילו **והַלֵּילָה הַזֶּה כְּלֻנָּה מְסֻבִּין**, מחוייבים לנטות על צד שמאל בעת אכילת מצה של מצוה ובשתית ארבע כוסות, דרך חרות כמנהג בני שרים ומלכים, ואין לנו רשות להפטר ממנה [רשב"ץ].

יחזיר הקערה למקומה, ויגלה את המצות כל זמן אמירת ההגדה (ורק במקומות שאוחזים את הכוס, יכסה המצות).

במשנה אמרו (שם) שסיפור יציאת מצרים "מתחיל בגנות ומסיים בשבח". והטעם שמתחילים ב'גנות' אבותינו, זה כדי לתת שבח והודאה להשם יתברך אשר מאשפות ירים אביון [ר"א, ריטב"א]. **ונחלקו** בגמרא באיזה גנות מדובר, **רב אמר** גנות רוחנית - 'מתחילה עובדי ע"ז היו אבותינו', **ושמואל** אמר גנות גשמית - 'עבדים היינו לפרעה במצרים'. ואנו נוהגים כשניהם^{כח}, אלא שבעל ההגדה התחיל ב'עבדים היינו' לפי שבכך מיושבות השאלות של 'מה נשתנה' [ע"פ הראשונים].

עתה משיב האב לשאלת בנו "מה נשתנה הלילה הזה משאר הלילות", שהשינויים שאנו עושים בליל זה, הם זכר לעבודתנו במצרים וגם זכר לגאולתנו משם^{כט}.

^{כז} **וכע"ז פירש הרוקח** שבכל הלילות אין אנו מקפידים אם יש לנו מרור או לא, אך הלילה הזה אנו מחזירים אחר המרור. **והריטב"א כתב** הקשה רש"י וכי אין אנו אוכלים בלילה הזה שאר ירקות? ולכן פירש שכל מה שאנו אוכלים בלילה הזה אפילו ירקות מתוקים חשובים לנו מרור, זכר ל"וימררו את חייהם", ומה שאנו אוכלין בשאר לילות אפילו מרור הוא מתוק. ואינו נכון, אלא כך פירושו, שבכל הלילות אנו אוכלים בתחילת סעודתנו שאר ירקות מתוקים שמכשירים האדם לאכילה, והלילה הזה אנו עושים תחילת סעודתנו באכילת מרור. **וכ"כ הרד"א** שבכל הלילות אנו מחזרין אחר שאר ירקות שהן טובות לאכילה ומתוקות יותר ממרור, ואילו בלילה זה מצווה לאכול מרור. **ובכת"י המבורג** יישב קושיית הריטב"א, שבשאר לילות אין אנו אוכלין מרור על שם מרירות אלא במתיקות אהבה, כמו "טוב ארוחת ירק ואהבה שם" (משלי טו, יז), שאפילו ירק מרור שאוכלין באהבה טוב הוא.

^{כח} אמר 'כולנו' מסובים, שהרי גם השמש צריך להסב, וכן בן לפני אביו ואשה חשובה אצל בעלה [שבה"ל]. והכוונה על דרך הרוב, שכן תלמיד אינו מיסב אלא ברשות רבו, וכן אשה שאינה חשובה אינה מסיבה אלא ברשות בעלה [ויגד שמואל].

^{כט} **ויש שגרסו** אב"י ור"בא, במקום רב ושמואל [רד"א, ריטב"א]. **וכתב הרד"א** שרבא סבר כיון שכל עניין היום הוא יציאת מצרים, לכן אין לנו להזכיר גנות אחר כי אם אותה עבודת של מצרים. ואילו אב"י סבר כיוון שבאנו להזכיר גנות ושבת, להודיע שבחו של מקום כי מאשפות ירים אביון, על כן יש להזכיר גנות של עובדי ע"ז לפי שהוא גדול מגנות של עבדות, ואעפ"כ קרבנו המקום לתורתו. **והריטב"א כתב** שמתברר שלא נחלקו אלא במה מתחילים לפתוח את ההגדה, שרבא סבר שמתחיל בגנות 'מתחלה עובדי ע"ז' כמו שהיו כן בתחילה, ואב"י סבר שמתחילין "מעבדים היינו" שהוא תוקפו של נס ואח"כ מספרים בגנות הע"ז, ולפי"ז מנהגנו כרבא, דאי פליגי לגמרי נהיגא דלא כחד, עכ"ל.

^ל **בראשונים מבואר** שיעבדים היינו לפרעה' עונה על השאלה מדוע אנו אוכלים מצה ומרור, וזה משום שבאבותינו אכלום במצרים [רד"א, או"ח, רשב"ם]. ומה שאנו מסובין דרך חירות זה זכר לכך ש"הוצאינו ה' משם

עֲבָדִים כח

הֵינּוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם וַיּוֹצִיאֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מִשָּׁם, בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרוּעַ נְטוּיָה. וְאָלוּ לֹא הוֹצִיא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, עַד־יָן אֲנַחְנוּ וּבְנֵינוּ וּבְנֵי בְנֵינוּ מִשְׁעַבְדִּים הֵינּוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם.

כעת אנו עונים לשאלת התינוקות שמה שאנו אוכלים מצה ומרור [א"ח, רד"א] זה זכר לכך ש**עֲבָדִים הֵינּוּ לְפָרְעָה** שהיה מלך קשה ואכזר, **בְּמִצְרַיִם** שהיתה מדינה קשה ומלאה טומאה וכשפים, ואין איש יכול לצאת ממנה [חז"ל]. אולם לאחר מכן, **וַיּוֹצִיאֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מִשָּׁם**, בכבודו ובעצמו והיינו בני חורין, ואיך הוציאנו? **בְּיַד חֲזָקָה**, בעל כרחם של המצרים על יד עשר מכות, **וּבְזֵרוּעַ נְטוּיָה**, באופן מפורסם וגלוי לעין כל [גר"א], כמו שנאמר (שמות יב, גא) "ויהי בעצם היום הזה, הוציא יהוה את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם" [רש"י] ולא כעבדים הבורחים מפני אדונייהם [אב"ע תהילים קלויב]. וזכר לכך שהוציאנו ה' והיינו בני חורין, אנו מתנהגים כבני חורין ואוכלים בליל זה בהסבה [אוי"ח, רד"א].

ואם תאמר מה שהיה כבר היה [ושב"ל], והיה ראוי שיספר כן רק בשעת הגאולה לנגאלים, אבל אנו שלא נשתעבדנו ולא נגאלנו, מה לנו לספר כעת מיציאת מצרים [אוי"ח, רשב"ץ]? התשובה היא: שאותה גאולה הייתה גם לנו, שכן **וְאָלוּ חָלִילָה לֹא הוֹצִיא הַקְּב"ה אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם**, כמו שנשבע לאבותינו להוציאנו בהבטחתו^ט, **הֲרִי אָנוּ וּבְנֵינוּ וּבְנֵי בְנֵינוּ** עד סוף כל הדורות **מִשְׁעַבְדִּים הֵינּוּ**

ביד חזקה" והיינו בני חורין [אוי"ח]. **ובשבה"ל כתב** שפיסקה זו היא תשובה על ענין ההסבה שיצאנו מעבדות לחרות, ולפי שהיא זקוקה לכל השאלות משיבין עליה תחילה. ואילו התשובות למצה ומרור הם בסוף הגדה "רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו לא יצא ידי חובתו: פסח, מצה ומרור". ע"כ. **ועל** שאלת הטיבול לא פירשו הראשונים הנ"ל שזה שדרך חירות, כיוון שלשיטתם טיבול פירושו אכילה, כמובא לעיל. **והרשב"ץ פירש** שעבדים היינו זוהי תשובה לאכילת המצה, ותשובה זו אנו עונים לבן החכם השואל "מה העדות והחוקים והמשפטים", שכיון שהיינו עבדים והוציאנו מעבדות לחירות נצטווינו לאכול לחם עוני, כלשון הכתוב "שבעת ימים תאכל מצות לחם עוני, כי בחפזון יצאת מארץ מצרים" (דברים טז, ג) "כי בחוזק יד גרשונו ממצרים ולא יכולנו להתמהמה" (ע"פ שמות יב, לט; יג, ו) עד שתחמיץ העיסה. **וטעם** ההסיבה הוא מפני החירות שזכר בפסוק "ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה". **ועל** שאלת המרור אין צריך ליתן לו טעם, כי הוא ידוע מהעבדות "וימררו את חייהם בעבודה קשה" (שמות א, יד). **וגם** על שאלת הטיבול אין צריך ליתן לו טעם, כי הוא מבין כי מפני זה נתעורר לשאול וכשאל נתברר לו הטעם.

^כ **בתורה** כתוב (דברים ו, כא): "ואמרת לבניך עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ד' ממצרים ביד חזקה", ועוד כתוב (שם כו, ח) "ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול". ובעל ההגדה שילב בין הפסוקים וגם הוסיף תיבות. **וביאר בשו"ת ציץ אליעזר** (ח"ט סימן יז, קוני רפואה בשבת פרק ה) שמכיון שקיימ"ל שכל פסוק דלא פסקיה משה אגן לא פסקינו, על כן שינה והוסיף עליהם בעל ההגדה באופן שיצאו שונים מהלשון שכתוב בהם בתורה, דאז כבר לא חל איסור זה.

^ט **וביאר הריטב"א** משום שלא היה הדור ההוא ראוי להיגאל לפי שלמדו ממעשה ארץ מצרים, וכל שכן שהיינו מתערבים בהם משם ואילך. **וכ"כ הרד"א** אם ח"ו גרמו עונות ישראל כשהיו במצרים ושהיו בהם רשעים וערב רב, לבטל חשבון הקץ שנשבע הקב"ה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים שיוציאו משם, כל שכן אנחנו שדורותינו רשעים על איזו זכות היינו יוצאים.

לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם, לשאר מלכי מצרים שנקראו פרעה [רש"י]^ל, ולא היינו נגאלים לעולם. ולפיכך אנחנו חייבים לראות את עצמנו כאילו אנו ובנינו נגאלנו מאותו עבדות, וכדאמרין לקמן 'בכל דור ודור חייב אדם' וכו', לפיכך ציונו הבורא לספר בכל דור ודור נס זה [ריטב"א].

וּאֶפִּילוּ

כְּלָנוּ חֲכָמִים, כְּלָנוּ נְבוֹנִים, כְּלָנוּ יוֹדְעִים אֶת הַתּוֹרָה, מִצּוּה
עֲלֵינוּ לְסַפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם.

וְכָל הַמְרֻבָּה לְסַפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם הִרִי זֶה מְשַׁבַּח.

וכדי שלא תאמר שאין מצוה זאת מוטלת אלא על הקטנים, אבל למי שיוודע סיפור יציאת מצרים אין צורך לספר [רשב"ץ] ודי בכך שיאכל מצה ומרור [רד"א], לפיכך אמר: **וּאֶפִּילוּ** אם **כְּלָנוּ חֲכָמִים**, שמכירים את מעשה יציאת מצרים כאמור בתורה [רד"א], וכן כבר שמענו דבר זה מאבותינו [רשב"ץ], ואפילו אם **כְּלָנוּ נְבוֹנִים**, להבין דבר מתוך דבר וגם את טעמי המצוה, ואפילו אם **כְּלָנוּ זְקֵנִים**, שכבר שמענו והגדנו מעשה זה שנים רבות [רשב"ץ, רד"א], ואפילו אם **כְּלָנוּ יוֹדְעִים אֶת הַתּוֹרָה**, וכל מה שנוציא ונדבר בפנינו בענין יציאת מצרים אנו כבר יודעים אותו [רד"א] וי"מ שבכל יום אנו הוגים בתורה ומתוך קריאתה אנו מספרים ביציאת מצרים [רשב"ץ], עם כל זה **מִצּוּה עֲלֵינוּ** על כל אחד, **לְסַפֵּר** בליל זה בשמחה והודאה [ריטב"א, רד"א] **בִּיצִיאַת מִצְרַיִם**, בשעה שהמצות מונחים לפנינו ולדבר בענין הגאולה כדרך שהנגאל מספר על גאולתו, שנאמר (דברים טז, ג) "שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני... למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך" [רשב"ץ]. וכל שכן שיש לנו ללמד את אלו שאינם יודעים, שנאמר "ואמרתם זבח פסח" וכו' (שמות יב, כז) וכן "והגדת לבנך" (שם יג, ח) וכן "כי ישאלך בנך" (שם יג, יד) [אור"ח, רד"א]. **וְכָל הַמְרֻבָּה לְסַפֵּר**, כלומר אף שהמספר אפילו בדבור בעלמא מענין יציאת מצרים יצא ידי חובתו [רד"א] מכל מקום כל המאריך בדברים שארעו לנו [רמב"ם] **בִּיצִיאַת מִצְרַיִם** ובמעשי הניסים שנעשו בה בכל שעה וכל שכן בלילה הזה [רשב"ץ] **הִרִי זֶה הַעוֹשָׂה כֵן מְשַׁבַּח** וראוי לתהלה, לפי שמרבה בכבוד ה' [רשב"ץ, רד"א] ^{לא} וכן עשו התנאים הראשונים כמובא בפיסקה הבאה [רשב"ץ].

בְּקֹטֶעַ הקודם למדנו שני דברים: **א.** שכל המרבה לספר הרי זה משובח. **ב.** שאף תלמידי חכמים הבקיאין בהלכות פסח, שואלים זה את זה כדי לקיים מצות 'והגדת'. כעת מביאים ראיה לכך מגדולי חכמי התנאים שמרוב חביבותם לספר בניסי יציאת מצרים לא הרגישו שהגיע הבוקר.

^ל שהיה לו לומר 'משועבדים במצרים' בלבד, שהרי פרעה לא נשאר חי זמן רב כל כך, אלא כיון שכל המלכים שבמצרים שמם פרעה לכן אמר 'משועבדים לפרעה' [ר"י בן יקר]. וי"א דלא גרסינן 'לפרעה' אלא משועבדים היינו במצרים [מהז"ן]. וכן נראה בעיני כי פרעה כבר היה מת, וא"ת שכך קוראים שם לכל המלכים כולם, כבר נתבטל זה השם מבניהם בימי מחבר הגדה זו [רד"א]. וי"מ 'לפרעה במצרים', כלומר שעדיין אנו ובנינו היינו משועבדים כמו שהיו אבותינו משועבדים לפרעה במצרים [חוקת הפסח].

^{לא} **וּכְתַבּוּ הָרִאשׁוֹנִים** שלאחר הסעודה מרבים לספר, אבל קודם הסעודה ממהרים לעשות ה'סדר' כדי שלא ירדמו התינוקות [אור"ח, רשב"ם]. **וְהַטּוֹר וְהַשּׁוֹיֵעַ** פסקו שיש לספר ביציאת מצרים עד שתחטפנו שינה.

מעשה

ברבי אליעזר, ורבי יהושע, ורבי אלעזר בן עזריה, ורבי עקיבא, ורבי טרפון, שהיו מסבין בבני ברק, והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה, עד שבאו תלמידיהם, ואמרו להם: רבותינו! הגיע זמן קריאת שמע של שחרית.

מעשה בחכמי ישראל ברבי אליעזר בן הורקנוס, ורבי יהושע בן חנניה, שניהם היו רבותיו של ר' עקיבא, ורבי אלעזר בן עזריה שהיה נשיא, ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיה רבו של ר"ע [וי"א תברו] שהיו חכמים גדולים [רשב"א] וחייו בזמן בית שני וגם לאחר חורבן הבית [רשב"ץ] שהיו מסבין יושבים לסעוד בליל הסדר^{לב} בבני ברק בעיר בני ברק מקום מושבו של ר"ע^{לג}, והיו מספרים ודורשים [ראב"ן] ביציאת מצרים לאחר סעודתם [א"ח, אברבנל] באריכות כל אותו הלילה, אע"פ שהיו חכמים ונבונים וזקנים [א"ח, רשב"ץ] ומרוב חביבות המצוה לא הרגישו שעבר עליהם הלילה [מהר"ל], עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם: רבותינו! הגיע זמן קריאת שמע של שחרית, שהתחיל היום להאיר, ואלמלא חיוב מצוות ק"ש שהיא מצווה עוברת ויש חשש שיעבור זמנה, לא היו נמנעים מלהאריך ולספר בניסי יציאת מצרים [שבה"ל, רשב"ץ] כי כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח, כמו שנאמר (שמות יב, מג) "הוא הלילה הזה לה' שמורים לכל בני ישראל לדורותם" [רשב"ץ]^{לד}.

^{לב} כ"כ הראשונים שהמעשה היה בליל הסדר [ריטב"א, רשב"ץ, רד"א]. אולם השפת אמת כתב (פסח תר"מ ד"ה כל) כי אין דבר רחוק לומר שמעשה זה כלל לא היה בליל הסדר. ודבריו מתרצים כמה קושיות שיש במעשה זה, כגון תמיהת המהר"ץ חיות (סנהדרין לב:): שרבי אליעזר היה גר בלוד, והוא זה שאמר (סוכה כא.) 'משבח אני את העצלנים שאינם יוצאים מבתיהם לרגל', ואם כן כיצד עזב את ביתו ברגל. ואכן בתוספתא (פסחים פ"י) הובא מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בבית ביתוס בן זונין בלוד (במקום מגוריו של ר' אליעזר) ועסקו בהלכות הפסח כל הלילה עד קרות הגבר. וראה עוד בקונטרס איגרת ביקורת (עמ' 26) לחוקר רבי יעקב רייפמאן זצ"ל שכתב עוד תירוצים.

^{לג} כמ"ש ביהושע (יט, מה) בנחלת מטה בני דן "ויהוד ובני ברק וגת רמון" [רשב"ץ, רד"א]. ויש שגרסו 'בבני ברק', 'בני' הם כריות בארמית, ו'ברק' מלשון מבריק, דהיינו שהסבו על כריות משי מבריקים [תרגום רס"ג, זבח פסח]. ובהגדת הגאונים גרסו "בבני כרד" והיינו שהסבו יחד באחד מכרכי הים. וזה מסייע לאלו שפרשו שגדולי הדור היו באים בספינה בערב פסח, ולא יכלו להספיק לבוא מבעוד יום למקומותיהם ומעונותיהם, לכן הסבו ביחד באחד מכרכי הים שזה "בני כרד".

^{לד} במכילתא אמרו רבי אליעזר אומר חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח עד חצות, לפי שסובר שזמן אכילת הפסח וההלל עד חצות לפי שבזמן זה נגאלו. ולפ"ז הקשו מדוע סיפר כל הלילה. במשכנות יעקב תירץ (סימן קנ"א) שהסיפור היה לא מחמת דין סיפור יציאת מצרים של לילה זה, אלא מחמת הדין הרגיל של הזכרת יציאת מצרים שבכל לילה. ובאדר"ת כתב (עטרות אדר פרשת ויקרא) ע"פ המובא בפרקי דרבי אליעזר (פ"ב) שר"א כשהיה דורש היו פניו מאירים כאור החמה ואין אדם יודע אם יום ואם לילה, ולכן כשהיו התנאים מסובין ודורשים היה המקום מלא אורה ולא ניכר שעלה השחר, ולכן הם לא הבחינו שהאיר היום והגיע זמן קריאת שמע.

כעת בעל ההגדה מביא את דרשת בן זומא, כדי ללמדנו שיש מצווה מהתורה להזכיר סיפור יציאת מצרים גם בקריאת שמע של ערבית ולא רק בשחרית [או"ח, ד"א^ל].

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה:

הָרִי אֲנִי כְּבֹן שְׁבַעִים שָׁנָה, וְלֹא זָכִיתִי שֶׁתֵּאמֹר יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּלֵילוֹת עַד שֶׁדָּרְשָׁה בֶּן זוּמָא,

שֶׁנֶּאמַר (דברים טז, ג):

"לִמְעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ",

יְמֵי חַיֶּיךָ - הַיָּמִים,

כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ - הַלֵּילוֹת.

וְחֻכְמַיִם אוֹמְרִים:

יְמֵי חַיֶּיךָ - הָעוֹלָם הַזֶּה,

כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ - לְהַבִּיא לִימּוֹת הַמְּשִׁיחַ.

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה^ל: בשעה שהתמנה להיות נשיא בישראל בהיותו בן 18 שנה, הָרִי אֲנִי הייתי נראה כְּבֹן שְׁבַעִים שָׁנָה, לפי שקפצה עליו זקנה ביום שנתמנה לנשיא, ונעשה לו נס וגדלו לו בזקנו 18 שערות לבנות^{לז}, כדי שלא יחלקו על נשיאותו אם יראה כבחור וְלֹא זָכִיתִי לא נצחתי^{לח} את חכמים להביא ראיה מהכתוב [רד"א בשם י"מ] כדי שֶׁתֵּאמֹר פרשת יציאת שמוזכרת בה יְצִיאַת מִצְרַיִם גם בְּלֵילוֹת בק"ש של ערבית [מהו"ו, רש"י[]], לפי שסברו חכמים שכיון שעיקר הגאולה היתה ביום לכן גם

^{לה} שהיינו יכולים לומר שיש מצווה לזכור את יציאת מצרים רק ביום ולא בלילה, כמו שנאמר "למען תזכור את יום צאתך" אך בלילה לא מצינו מצווה זכירה בכתוב, ועוד שעיקר הגאולה הייתה ביום, לכך מביא ראיה מדרשת בן זומא שהמילה 'כל' באה לרבות את הלילות. [רד"א, שבה"ל, או"ח]. וראה עוד פירושים לקמן.

^{לי} כן הגירסא במשנה (ברכות יב): ובתוספתא (שם, א, יב) ובעוד מדרשי חז"ל: **ויש שגרסו** (רמב"ם ובשה"ל וכ"ה בירושלמי) 'אמר להם רבי אלעזר', ולהם היינו לאותם חכמים שהיו מסובים איתו. ולגירסתם קטע זה הוא המשך לקטע הקודם.

^{לז} **כן פרש"י** (ברכות יב): ומתו"ו ועוד ראשונים, ע"פ המבואר בגמרא ברכות (כח.). אולם ישנם ראשונים שגרסו י"ג שערות לבנות. **והרמב"ם כתב** (פיה"מ א, ט) "לא היה בן שבעים, כי אם צעיר לימים, אלא שהיה מרבה להגות וללמוד ולקרות לילה ויומם עד שחלשו כוחות גופו ונזדקן, ונעשה זקן בן שבעים שנה, והרי החלה בו הזקנה ברצונו, כמו שנתבאר בתלמוד". **וברבינו האר"י** כתב שרבי אלעזר היה גלגולו של שמואל הנביא, ושמואל חי 52 שנה, תוסף לכך את י"ח שנותיו של רבי אלעזר, הרי סך הכל 70 שנה, וזהו שאמר "הרי אני כבן שבעים שנה". **ובירושלמי** כתבו כפשוטו שהיה קרוב לגיל שבעים.

^{לח} **לשון** "זכית" נצחתי, מלשון זכחהו לרבנן (קדושין יח). וכן מאן דמוכי למלכא (סוכה לט). [נריטביא, או"ח, רד"א ועוד]. ולקמן יובא בשם הראשונים פירוש נוסף ללשון "זכית" ומפרשים אחרת מחלוקת ר"א וחכמים.

מצוות סיפור יציאת מצרים היא רק ביום ולא בלילה [או"ה, רד"א] ולכן היו מדלגים בק"ש של ערבית את 'פרשת ציצית' שמוזכרת בה יציאת מצרים לט, כדן מצות ציצית שאינה נוהגת אלא ביום שנאמר "וראיתם אותם" פרט לכסות לילה [שבה"ל], והייתי יחיד במקום רבים ואין דבריו של יחיד במקום רבים [רש"י, או"ה, רד"א]. **עַד שְׁדָרְשָׁה בֶּן זֹמָא:** ביום שמינו אותי לנשיאות [רש"י, רשב"ז] וסיעני בדרשה שדרש [או"ה] שיש להזכיר יציאת מצרים גם בלילות בק"ש של ערבית [רש"י^מ], **שְׁנַאמַר:** "לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ", ודרשינן "יְמֵי חַיֶּיךָ" מדאמר ימי משמע שיש חיוב להזכיר את יציאת מצרים רק ב**הַיָּמִים** בלבד, אולם מכיון שנאמר "**כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ**", המילה 'כל' באה לרבות את ה**לילות**, שגם בהם יש חיוב להזכיר את יציאת מצרים, משום שבלילה התחילה היציאה ע"י מכת בכורות [ראב"ן]. ו**חֲכָמִים** חולקים ו**אומרים** שהמילה 'כל' אינה באה לרבות את הלילות כי אין חיוב להזכיר יציאת מצרים בלילות **מא**, אלא בא ללמד את חיוב יציאת מצרים לעתיד לבוא, וכך יש לדורשו: אילו היה נאמר "**יְמֵי חַיֶּיךָ**" בלבד, היינו למדים רק על ה**עוֹלָם הַזֶּה** שרק בו יש מצוה להזכיר יציאת מצרים לפי שיש בו קיצבה לימיו של האדם, ומעתה שריבה הכתוב ואמר "**כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ**", הרי זה מלמד ל**הַבִּיא** לרבות **לַיְמֹת הַמְּשִׁיחַ**, שאף בהם יש חיוב להזכיר יציאת מצרים אף שאין בהם קץ לשנותיו של האדם **מב** [פרוש קדמון]. ומדברי רבי אלעזר וחכמים נלמד שבוודאי ראוי שנאריך ונרבה בסיפור יציאת מצרים בלילה זה בו אירע הנס [ארבנבל].

ט **כּוּמָא** במס' ברכות (יד:) שלא היו אומרים כל פרשת ציצית אלא היו אומרים "דבר אל בני ישראל ואמרת" ומסמיים "אליהם אני ה' אלהיכם" אמת ואמונה כו'. [שבה"ל, רד"א, רש"י, מחז"ן]. ולדעה זו מה ששינו ברישא דמתני' (ברכות יב:) 'מוזכרין יציאת מצרים בלילות', כדברי ראב"ע נסתמה משנה זו. **וי"מ** שמדרבנן כולם מודים שמוזכרים יציאת מצרים בלילות, ולא נחלקו אלא האם יש גם חיוב להזכירה מהתורה [ריטב"א]. **והרשב"ץ כתב** שלא מצינו חולק בזה שיש להזכיר ק"ש בלילות (ר"ל מהתורה), אלא שאמר שלא זכה למצוא לכך רמז מהכתוב בתורה שיש חיוב להזכיר יציאת מצרים בלילות, ואמר 'לא זכיתי לפי שהשומע ולומד דבר חדש נקרא זוכה, כדאמר אביי (שבת כא:): "אי זכאי גמרנא מעיקרא" [רשב"ץ]. **וכ"כ הרמב"ם** (פיהמ"ש ברכות) אני על אף רוב השתדלותי והתחברותי עם החכמים, לא זכיתי לדעת הרמז בכתוב על חובת קריאת פרשת ציצית בלילה עד שדרשה בן זומא. **וי"מ** להיפך, שקודם דרשת בן זומא גם ראב"ע היה סבור שאין מוזכרין יצ"מ בלילות, והיה מדלג פרשת ציצית שנאמר "וראיתם אותם" ודרשו חז"ל פרט לכסות לילה, וקאמר 'לא זכיתי' שלא אמרה בלילה לפי שסבור שמצוותה רק ביום, ומשדרשה בן זומא קבעו לחובה גם בלילות [רי"ד הובא בשבה"ל].

מ **וי"מ** שמכאן ואילך ניתקן להזכירה ביום היינו 'באמת ויציב' ובערב היינו 'באמת ואמונה' [שבה"ל בשם רי"ד]. ומה שאמר בלילות היינו באמת ואמונה.

מא **ולסוברים** שגם חכמים מודים שיש להזכירה בלילות, יש לפרש שהמילה 'כל' אינה באה לרבות הלילות משום שאף הלילות בכלל כל ימות החיים [רשב"ץ] וכל כ"ד שעות נקרא יום אחד [זבא פסח].

מב **בגמרא מובא** (ברכות יב:) ברייתא בה הקשה בן זומא על דרשת חכמים, וכי מוזכרים יציאת מצרים לימות המשיח? הרי בימות המשיח יהיו נסים גדולים עד שנס יציאת מצרים לא יזכר, כמו שנאמר בירמיה (כג, ז ח) "הנה ימים באים נאום יהוה, ולא יאמרו עוד חי יהוה אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי יהוה אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם וישבו על אדמתם", וענו לו חכמים שאין כוונת הכתוב שאחר הגאולה האחרונה העתידית יתבטל לגמרי הזכרון

מצינו בתורה ארבעה מקומות מהם אנו למדים את עיקר חובת סיפור יציאת מצרים לבנינו, ומפני שצריך לדרוש ולהתאים כל פסוק לבן המתאים כפי שאלתו, קודם לכן אנו מברכים את השם שנתן לנו תורה שלימה המתייחסת לכל דרגות האדם (ריטב"א, זבח פסח)^מ. ו'ברוך המקום' זוהי מעין ברכת התורה על דרשות המקראות של הבנים (רשב"ץ, שבה"ל)^מ. ואומר ארבע פעמים "ברוך" כנגד ארבעה הבנים המוזכרים בתורה [א"ח, שבה"ל].

בְּרוּךְ הַמָּקוֹם -

בְּרוּךְ הוּא.

בְּרוּךְ שֶׁנָּתַן תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל -

בְּרוּךְ הוּא.

בְּרוּךְ הַמָּקוֹם מבורך הוא הקב"ה שנקרא 'מקום' [ב'רד"א]^מ, אלא שאין הקב"ה צריך לברכותינו, כי **בְּרוּךְ** ומבורך הוא מעצמו גם בלי ברכתנו [רשב"ץ, אברבנל]^מ. **בְּרוּךְ שֶׁנָּתַן תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל**, לדרוש את הפסוקים שבתורה ולהתאימם לכל 'בן'; **בְּרוּךְ הוּא** מעצמו.

כְּנָגַד אַרְבָּעָה בְּנֵי דִבְרָה תּוֹרָה:

אֶחָד - חֶכֶם, וְאֶחָד - רִשָּׁע, וְאֶחָד - תָּם, וְאֶחָד - שְׂאִינוֹ יוֹדֵעַ לְשָׂאֵל.

ליציאת מצרים, אלא הזכרון של הגאולה האחרונה יהיה עיקר, וזכרון יציאת מצרים יהיה טפל לניסים שיעשו בימות המשיח.

^מ כי אחרי אשר גאלנו ממצרים קרבנו לפני הר סיני, כמו שייעדנו בתחלה ע"י משה רבינו, כמו שנאמר (שמות ג, יב) "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה" זהו הר סיני (ריטב"א).^מ וכמו שאמרו בגמרא (ברכות יא): זמנין סגיאין הוה קאימנא קמיה לתנויי לן פירקין בספרא דבי רב והוה קדים ומשי ידיה ומברך ומתני לן פירקין. וי"מ שזוהי הקדמה לדרשת הפסוקים, כאדם שרוצה לדרוש ואומר 'בשם ה' אל עליון' ואח"כ מתחיל לדרוש [רד"א].

^מ כיון שהוא מקומו של עולמו ואין העולם מקומו, וכדאיתא במדרש תנחומא "הנה מקום אתי" הנה אני במקום פלוני לא נאמר אלא "הנה מקום אתי" שהוא מקום לעולמו ואין עולמו מקומו [שבה"ל]. וכך הוא אומר 'ויפגע במקום' פגע בשכינה [ראב"ן, ר"י בן יקר] כמו שנקרא הקב"ה גם מעון שנאמר (דברים לג, ח) "מעונה אלהי קדם" [ריטב"א, רד"א]. **ותמצא** כי "מקום" עולה למנין יהו"ה בחשבון גדול, מנה ה' עשרה פעמים והה' חמש פעמים והו' שש פעמים והה' חמשה פעמים, יעלה למנין מקום [רד"א]. **וכתב הריטב"א** כי אמר 'מקום' בענין זה, לפי שעד שלא נתן הקב"ה תורה לישראל לא היה נודע לא הוא ולא חכמתו, אלא כדבר הגנוז במקום נסתר ואינו נראה, וכשנתן תורה לישראל אז הופיע אורו לכל העולם. ועל דרך האמת זה כמו "הנה מקום אתי" (שמות לג) שהוא מקום ההשגה לאספקלריא המאירה מקום תמונת ה', ועל פנים המאירים אמר 'ברוך הוא' והמבין ידום.

^מ וי"מ היות שהזכיר שמו יתברך אומר 'ברוך הוא', כמו שנאמר "זכר צדיק לברכה" ופירושו זכר צדיק של עולם לברכה [רוקח].

מצינו שמצות ההגדה לבנינו כתובה בתורה בארבעה מקומות, ובכולם כתיב 'בן' ולפי מקראות הכתובים אנו למדים ש**כָּנָגְד אַרְבַּעַה** סוגים של **בָּנִים** שאין דעתם שווה^מ **דְּבָרָה תּוֹרָה** [רש"י, ריטב"א, רד"א], ואלו הם: **אָחָד - חֲכָם**, המדקדק בכל ענייני הפסח [ריטב"א] **וְאָחָד - רָשָׁע**, השואל על מנת לקנטר, **וְאָחָד - תָּם**, שאינו יודע להעמיק בשאלתו, **וְאָחָד - שְׂאִינוּ יוֹדַע לְשִׂאוֹל**, כלום מעצמו מפני מיעוט שכלו. ולפי שכל כך רצה הקב"ה להודיע סיפור יציאת מצרים בזרעינו, לפיכך סידר בכתוב תשובה לכל בן ובן כפי דעתו^{מח} [ריטב"א].

כעת מברר בעל ההגדה באיזה לשון מבין לשונות ארבעת הפסוקים שואל כל אחד מהבנים, ומה משיבים לו:

חֲכָם

מָה הוּא אוֹמֵר?

"מָה הָעֲדוֹת וְהַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם"

(דברים ו, כ)

אָף אַתָּה אָמור לוֹ בְּהַלְכוֹת הַפֶּסַח:

אֵין מִפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח אֲפִיקוֹמָן.

הבן **הַחֲכָם** שיוודע לשאול כהוגן **מָה הוּא אוֹמֵר?** כיצד הוא שואל? כלשון הפסוק בפרשת ואתחנן^{מט} **"בְּיַשְׁאֲלֶךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר [מָה הָעֲדוֹת, מָה הֵם אוֹתָם הַמְצוּוֹת הַמַּעֲיִדוֹת עַל יְצִיאַת**

^{מז} שהרי מצאנו בתורה ארבעה פסוקים חלוקים זה מזה על שאלת דורות הבאים ובכולם כתיב 'בן', ויש לתמוה מה אלו ארבעת השאלות החלוקות, על כן דרשו רז"ל כי הם כנגד הארבעה בנים החלוקים זה מזה. [רד"א]. **וקראם** "בנים", כדי ללמדנו שעם ישראל בכל מצב הנם בניו של הקב"ה ואפלו במצב של רשע, וכדעת רבי מאיר שאמר שאף בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום הם קרואים בנים. וי"מ שקראם בנים לפי שכולם נזכרו בתורה בשם 'בן' כגון "כי ישאלך בנך" [ר"י ישראל]. וי"מ שקורא להם 'בנים' כיון שעדיין לא יודעים כלום כמו נערים [שבה"ל]. וראה מה שהקשה ע"ז בחוקת הפסח.

^{מח} **הפסוקים של ה'רשע' ושל 'אינו יודע לשאול'** הן אודות מצוות קרבן הפסח. **ושאלת ה'תם'** היא אודות מצוות פדיון הבן שנצטוונו בה משום שבלי ל יציאת מצרים מתו כל הבכורות חוץ מבכורי ישראל, ובפרשה שלפניה ואחריה כתובים דיני קרבן הפסח. **ושאלת ה'חכם'** היא אודות מצוות התורה באופן כללי, וכלול בה שאלות גם על דיני הפסח. אולם חז"ל דרשו את כל הפסוקים אודות מצוות סיפור יציאת מצרים לארבעת הבנים. **ואף** שלפי סדר המקראות בתורה סדרם הוא כך: רשע, שאינו יודע לשאול, תם, וחכם. מכל מקום בעל ההגדה רצה להזכירם כסדר חכמתם, בתחלה 'חכם' ואחריו 'רשע' שגם הוא חכם ומתוך זדון לבו מרשיע, ואחריו 'תם' שאינו חכם ממש אלא יש בו קצת חכמה לשאול, ואחריו 'שאינו יודע לשאול' שאין בו חכמה כלל [רד"א]. **וראה הע' הבאה.**

^{מס} בשאלת ה'חכם' כתוב (דברים ו, כ - כה) **בְּיַשְׁאֲלֶךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֲדוֹת וְהַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם:** וְאָמַרְתָּ לְבְנֶךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לַפְרַעַה בְּמִצְרָיִם וַיִּצִיאֵנוּ יְקֹנָן מִמִּצְרָיִם בְּגֹד הַזָּקָה: וַיִּתֵּן יְקֹנָן אוֹתָתָּ וּמוֹפְתִים גְּדוֹלִים וְרָעִים בְּמִצְרָיִם בְּפָרְעָה וּבְכָל־בֵּיתוֹ לַעֲיִנֵּינוּ: וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הַבִּיא אֹתָנוּ לְתַת לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם: וַיִּצְוֵנו יְקֹנָן לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־הַחֲקִים הָאֵלֶּה לִירְאָה אֶת־יְקֹנָן אֱלֹהֵינוּ

מצרים, כגון אכילת מצה זכר ל"לחם עוני", ואכילת מרור זכר ל"וימררו את חייהם בעבודה קשה". וכן ענין קרבן הפסח שהוא על שם שהקב"ה פסח על בתי אבותינו במצרים (ר"טב"א, רד"א). וי"מ 'עדות' כמצות שבת שהיא עדות כי יש אלוה בעולם בורא ומחדש כרצונו (רשב"ץ). **וְהַחֲקִים**, אלו הלכות שיש בקרבן פסח שאין נראה בהם טעם מוסבר, כענין שנאמר "ועצם לא תשברו בו", ושיאכלו את הפסח בחבורה אחת (ר"טב"א, רד"א) וכן שאר מצוות שלא נתברר לנו טעמם, כגון בשר בחלב ושעיר המשתלח ופרה אדומה (רשב"ץ). **וְהַמְשַׁפְּטִים**, הדינים הטפלים לדיני הפסח כגון מה שנאמר בקרבן פסח "וכל ערל לא יאכל בו", וכן שאר הלכות חמץ ומצה ודקדוקי סופרים שבהם (רשב"א, רד"א) **אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם?** ומצורת שאלתו שהזכיר 'עדות' 'חוקים' ו'משפטים' ניכר שבבן חכם הכתוב מדבר, שיודע לדבר ולשאול בלשון נכונה ומדקדק בכל ענייני הפסח (ר"טב"א, רד"א). **ואין** לומר שהוציא את עצמו מן הכלל כשאמר "אֶתְכֶם", שהרי קיבל עליו מלכות שמים באמרו 'הי אלהינו' א"כ מהו "אתכם"? כלומר אתם שיצאתם ממצרים והיה הדבר אליכם שאתם הייתם בימים ההם, והוא עוד לא נולד (א"ה, רד"א, רשב"ץ). **ועוד** י"ל "אֶתְכֶם" כמו "אתכם", שפירושו "ואני עמכם" ושתף עצמו עמהם (ראשוניס). **וי"מ** שקוראים 'אותיכם' אותי ואתכם, ורצונו לדעת מה צוה אתכם ה' לעשות, ועל פי זה ידע ויבין גם הוא מה עליו לעשות (ר"ד).

וכששאל החכם מה החוקים וכו', שאל על כל טעמי המצוות והפסח בכלל², וכלל בשאלתו הרי עיקר מצות היום הוא קרבן הפסח, א"כ מדוע אנו אוכלים קודם קרבן החגיגה ומסיימים באכילת קרבן הפסח? (רש"י ועוד). וכן מדוע אנו אוכלים מיני מתיקה קודם הסעודה והרי דרכם לבוא אחר הסעודה בתור קינוח? (א"ח) **ואף אֵתָה** ענה **וְאָמַר לוֹ כְּהַלְכוֹת הַפֶּסַח**, פרש לו את כל הלכות הפסח, ואף את ההלכה שהיא מתקנת חכמים **שֶׁאֵין מִפְטִירִין** מסיימים ואוכלים³ **אַחַר** אכילת קרבן **הַפֶּסַח**

לְטוֹב לָנוּ כְּלֵהֲיָמִים לְחֵיתָנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה. וְהַקְדִּים את שאלת החכם אף שמוזכרת לאחרונה בתורה, משום שארזי להקדים בדברי חכמה. ועוד שאנו צריכים לדרוש בפסוק "והגדת לבנך" הנאמר במי שאינו יודע לשאול, ולסמוך אחריו סדר תחילת השעבוד איך נתגלגל תחילת ירידתם ושעבודם והאותות והניסים שנעשו שם עד שעת יציאתם לחירות [שבה"ל בשם הרב בנימין].

² **כ"כ הר"י אלאחדב** ששאלת החכם היא על כל המצוות והפסח בכלל, אבל שואל לדעת עיקר הדברים בפרשת הפסח, ולכן השיב 'אף אתה אמור לו כהלכות הפסח', כלומר דבר עימו כמו חכם והודיענו כל הלכות הפסח עד ההלכה האחרונה שהיא אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, וכאלו אמר אמור לו את הלכות הפסח עד ההלכה האחרונה שהיא אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. **והריטב"א כתב** במכילתא גרסו 'אף אתה פתח לו בהלכות הפסח, ואמור לו אין מפטירין וכו'. כלומר כמו שהוא הפליג לדקדק ולשאול, גם אתה תן לחכם ויחכם עוד והשיבהו כל הלכות הפסח, ואפילו דברים שהם תקנת חז"ל שאין להם שום סמך בכתובים, והוא מה שתיקנו אין מפטירין וכו'. **ולפי** גירסתינו כך פירושו, אף אתה אמור לו כשאר הלכות הפסח שאין מפטירין וכו'. ומכל מקום תמהני שהרי אין אנו עונים לחכם את התשובה שנאמרה בתורה כנגד שאלתו שהיא "ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה" וכו', ולפי הפירוש שכתבנו הרי זה בכלל, כמה שאמר 'אף אתה אמור לו הלכות הפסח', ובכלל זה גם את התשובה האמורה בתורה "עבדים היינו". **וראה** עוד בשבה"ל.

³ **מפטירין** פירושו מסיימין, כמו המפטיר בנביא שמסיימים בקריאת ההפטרה תפילת שחרית של שבת (רשב"ץ, רד"א). וכן לשון אדם הנפטר מרבו (ספר האורה). **פירוש אחר** 'מפטירין' לשון פתיחת פה לדבור מלשון (תה' כב, ח) "יפטירו בשפה" (רד"א). וביאור זה הוא כדעת שמואל ר' יוחנן (פסחים ק"ט:). **ורב פירש** אין

אַפיקוֹמֵן, מיני מתיקה לקינוח²², כדי שלא יאבד טעם הבשר מפניו, וכן בליל זה אנו אוכלים את מצת האפיקומן שהיא זכר לקרבן פסח בסוף הסעודה, כדי שישאר טעם המצה בפניו, ומתוך טעם זה נזכיר טעמי מצות הפסח ונספר בהם כל הלילה [אר"ח, רד"א, ריטב"א].

רְשַׁע -

מָה הוּא אוֹמֵר?

"מָה הָעֲבוּדָה הַזֹּאת לָכֶם" (שמות יב, כו)? "לָכֶם" - וְלֹא לוֹ.

וּלְפִי שֶׁהוֹצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַפֶּלֶל, כָּפַר בַּעֲקָר.

אִף אֶתֶּה הִקְהָה אֶת שְׁנָיו, וְאָמַר לוֹ:

"בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְצֵאתִי מִמִּצְרַיִם" (שמות יג, ח)

"לִי" - וְלֹא לוֹ.

וְאֵלוֹ הָיָה שָׁם, לֹא הָיָה נִגְאָל.

הבן הַרְשַׁע שואל כאילו העניין אינו נוגע לו, **מָה הוּא אוֹמֵר?** בא לקנטר כלשון הכתוב **"מָה הָעֲבוּדָה הַזֹּאת לָכֶם"**²³? מה הטורח שאתם מטריחים עלינו בכל שנה ושנה [ירושלמי] לעכב את סעודתינו ולערבב שמחת החג על ידי אריכות סיפור ההגדה [ריטב"א, רד"א]²⁴. וכשאמר **"לָכֶם"** כוונתו לומר שמצות החג היא 'לכם' **וְלֹא לוֹ**, ולא 'לי', כלומר שהוא לא נצטוו במצות החג [ריטב"א], **וּלְפִי שֶׁהוֹצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַפֶּלֶל**, מכלל עם ישראל המחוייבים במצות, הוי כאילו **כָּפַר בַּעֲקָר** בהקב"ה, שכל הכופר במצותיו כאילו כופר בו [ראב"ן]. ומדאמר 'לכם' גילה לך הכתוב שבבן רשע הכתוב מדבר, ובניגוד לחכם

מפטרין אחר הפסח אפיקומן', כשהגיע זמנו להיפטר מן הסעודה דהיינו אחר אכילת קרבן הפסח, אין נפטרין על ידי "אפיקומן" שהוא נוטריקון "אפיקו מנייכו" [הוציאו כליכם], כלומר אין אומרים לאחר אכילת הפסח נלך ונאכל עוד בחבורה אחרת, גזירה שמא יבואו לאכול את קרבן הפסח עצמו בשני מקומות, שזה אסור.

²² **"אפיקומן"** נוטריקון 'אפיקו מיני מתיקה', ופירושו שאין אומרים לאחר אכילת קרבן הפסח, הוציאו מיני מתיקה לקנוח כמו שעושים בשאר ימות השנה. ובלשון יוון 'אפיקומן' הוא מנוחה פירוש שינוחו מאכילה.

²³ בשאלת ה'רשע' נאמר (פרשת בא יב, כו-כו) **וְהָיָה כִּי יֵאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבוּדָה הַזֹּאת לָכֶם: וְאָמַרְתֶּם זְבַח־פֶּסַח הוּא לִיקוֹק אֲשֶׁר פָּסַח עַל־בְּתִי בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת־מִצְרַיִם וְאֶת־בְּתִינוּ הֲצִיל וַיִּקַּד הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲוּ.**

²⁴ ולשון עבודה משמע בשני פנים, האחת עבודת רצון מאהבה כמו "ועבדתם את ה' אלהיכם" "ולעבדו בכל לבבכם", והשנית עבודת טורח ועמל כמו "ויעבדו מצרים" ו"מעבודה קשה", והרשע שהוציא עצמו מן הכלל ודאי כוונתו לעבודת טורח [שבה"ל]. **ובחזקוני פירש** (שמות יב, כו) "מה העבדה הזאת לכם" שהרי שאר עבודות הולכות אחר הזמנים, מצות ה'עומר' בט"ז ניסן לפי שהוא זמן קציר שעורים, ומצוות 'שתי הלחם' בו' בסיון לפי שהוא זמן קציר חטים, ומצוות ד' מנינים שבלולב שהוא זמן אסיפת פירות, אבל עבודה זו שבמ"ד בניסן מה טיבה?.

הרשע לא קבל עליו מלכות שמים לאמר "ה' אלהינו", וגם לשון 'לכם' אינו מורה שתוף עצמו עמהם כמו 'אתכם' שפרושו ואני עמכם [ראשונים].

ולכן **וְאַף אַתָּה** לאחר שתענה לו את תשובתו האמורה בתורה "ואמרתם זבח פסח הוא לה' בנגפו את מצרים (בליל ט"ו בניסן) ואת בתינו הציל" [או"ח, רשב"ם] **הַקְהָה אֶת שְׁנָיו**, הכעיסהו וענה לכסיל כאיוולתו [רש"י, או"ח, רד"א] **וְאָמַר לוֹ כְּנִגְדָּךְ דְּבַרְהָ תוֹרָה [רד"א] וְאָמְרָהּ¹¹**: "**וְהִגַּדְתָּ לְבְנֶךָ... בְּעֵבֹר זֶה** שאקיים מצותיו כגון פסח מצה ומרור הללו [רש"י] **עֲשֵׂה יְהוָה לִי גְאוּלָּה זֹו בְּאוֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים [טור] בְּצִאתִי מִמִּצְרַיִם**", ומדגיש ואומר **'לִי'** לשכמותי עשה הגאולה **וְלֹא לוֹ**, שרשע כמותו לא היה ראוי להגאל [רד"א]. ואומר 'ולא לוי' בלשון נסתר, כשם ששאל ברשע לבבו כך יענה לו, הוא דקדק להוציא את עצמו מן הכלל כשאמר 'לכם' ולא 'לוי', אנו גם כן מהפכים ודורשים 'לִי' ולא 'לוי' להוציא מן הכלל [שבה"ל, ריטב"א]. וממשיך ואומר למסובין: **וְאִילוּ הָיָה שָׁם** רשע כמו זה [או"ח] במצרים בשעת הגאולה, **לֹא הָיָה נִגְאָל**, אלא היה מת במכת חושך בג' ימי אפלה שמתו בהם רשעי ישראל [רשב"ק, שבה"ל, רוקח] לפי שכל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה, כיון שהרשע אינו מאמין בגאולה שבכוח ה' להוציאנו ממצרים, לפיכך אינו ראוי להגאל [שבה"ל] וכמו כן לא יגאל בשאר הגאולות [פירוש קדמון]¹².

¹¹ **וְנִלְמַד** מזה שלא אמר "ואמרת" אלא "והגדת" דברים הקשים כגידין [או"ח, רוקח]. **וַי"מ** 'הקהה את שניו' הרוצים ללעוס ולאכול, והקהה הוא לשון חלישות השיניים כמו "ושיני בנים תקהינה" (ירמיה לא, כח), כלומר זה שכפר בעיקר והוציא את עצמו מן הכלל הרי הוא בכלל "בן נכר לא יאכל בוי" (שמות יב, מג) ושיניו תקהינה שרואה לאחרים שאוכלים והוא אינו אוכל [רד"א, ריטב"א].

¹² **הַקְשׁוּ הָרִאשׁוֹנִים** מדוע עונים לרשע את התשובה הנמצאת אצל שאלת מי שאינו יודע לשאול ולא את התשובה המופיעה אצלו "ואמרתם זבח פסח הוא". **יש שתרוצו** שנלמד מיתור המילה 'לִי' שאם אינו ענין לאינו יודע לשאול תנהו ענין לרשע. [רד"א, רשב"ם, או"ח]. **והריטב"א פירש** (בפירושו השני) שדברי בעל ההגדה 'הקהה את שיניו' נכלל בתשובת הבן הרשע האמור בתורה, כי בן זה שכפר בעיקר הרי הוא בכלל האמור בקרבן פסח "כל בן נכר לא יאכל בוי", ושיניו של זה הרוצים ללעוס ולאכול 'תקנהה', שרואה לאחרים שאוכלים מקרבן הפסח והוא אינו אוכל, כי "זבח פסח הוא" דווקא לאותם שפסח עליהם ולא על רשע כיוצא בו. ולהוסיף על עונשו אנו אומרים לו "בעבור זה עשה ה' לִי לִי ולא לו, כמו שדקדק הרשע במלת "לכם" להוציא את עצמו מן הכלל, אנו גם כן מהפכים ודורשים להוציא מן הכלל, לא שיהיה זה משמעו של מקרא, שהרי אף לשאינו יודע לשאול אנו משיבין כן. **וראה עוד** מה שפירש בשבה"ל.

¹³ **בספר נתיבות שלום כתב:** שלא מדבר כאן ברשע אפיקורוס, וכי על בן כזה יש בכלל ענין לשמע מה הוא אומר, אלא על רשע שהרשיע מתוך שנתגבר עליו יצרו והפילו פעמים רבות ואינו יכול להחלץ ממנו, ועל כן מתיאש ואומר "מה העבודה הזאת לכם" ולא 'לוי', אתם שזכיתם לשמירה עליונה מיצר הרע ראויים הנכם לעבודת ה', אבל אני שמלא כשלונות מיצרי הרע הבווער בי איך יכול אני לעבד את ה', ואליו התשובה 'אלו היה שם לא היה נגאל', פרוש, גם אנו שקועים היינו במצרים במי"ט שערי טמאה, ורק מכח שהתחזקנו ולא התיאשנו מגאלת הנפש עם גאלת הגוף הגענו עד כה, ואלו היה שם לא היה נגאל מחמת עצם היאוש הזה שבו. **ועוד** שאינו מאמין בכח הטמיר ונעלם בשרש נשמות בני ישראל, אשר גם בעת ששקועים במי"ט שערי טמאה לא דעך ניצוץ אלק ממעל שבקרבם, ונר אלהים טרם כבה. ועל זה הקהה את שניו שכפר בעקר, כי זה מעקרי האמונה שיהודי מחיב להאמין כי הקב"ה בחר בנו מכל עם, ושוכן אתם אפילו בתוך טמאותם, ואלו היה שם לא היה נגאל, כי רק בכח האמונה הזאת נגאלו אבותינו ממצרים, ורק בכח האמונה הזאת עתידין להגאל. וכנגד האמונה הזאת הסתפק משה ואמר "הן בני ישראל לא יאמינו לִי", אם כי ידע כי בני ישראל מאמינים

תם -

מה הוא אומר? (שמות יג, יד) **"מה זאת"**.

ואמרת אליו: "בחזק יד הוציאנו יהוה ממצרים מבית עבדים".

הבן **תם** - **מה הוא אומר?** 'תם' כמו סתם, שמחד אינו חכם שיודע להעמיק בשאלתו לחקור בפרטי המצות כמו ששאל החכם "מה העדות" וכו', ומאידך גם אין בו רשע לכפור בעיקר כמו הרשע י"ח, אלא שואל בתמימות [א"ח, ריטב"א, שבה"ל] כלשון הכתוב **מה זאת**?"! כלומר, מה המצוות והמנהגים שאנו עושים היום שאיננו עושים כן בשאר החגים? [והקח]. ועונים לו את המשך הכתוב: **"ואמרת אליו פירוש ספר לו כל מעשה יציאת מצרים [א"ח] ואמור לו: בחזק יד בניסים גדולים על ידי עשר מכות, הוציאנו יהוה ממצרים מבית עבדים"**, ומצוות אלו שאנו עושים בליל זה הם זכר לאותם הניסים [רשב"ץ].

ושאינו יודע לשאול -

את פתח לו, שנאמר (שמות יג, ח):

"והגדת לבנך ביום ההוא לאמר, בעבור זה עשה יהוה לי בצאתי

ממצרים".

ושאינו יודע לשאול, אפילו בתמימות [א"ח] אלא דומה לילד קטן שאינו יודע לפתוח פיו מעצמו ולשאול, לכן **את פתח לו**, דרוש לו ההגדה ופרסם לו הנס אפילו בלי שישאל, ופירשו **שנאמר "והגדת**

בני מאמינים בהקב"ה, אך חשב שלא יאמינו בכחות הטמונים בהם שעל אף היותם במצב כזה שקועים במי"ט שערי טמאה ראויים לגלוי אהבה מאת הקב"ה.

י"ח כ"כ רש"י בספרו או"ח ובסידורו (שצב) ועוד ראשונים. ובביאורו לתורה כתב (שמות יג, יד) 'תם' זה תינוק טיפש שאינו יודע להעמיק שאלתו וסותם ושואל 'מה זאת'. וכ"כ הרד"א. ובפירושו להגדה פרש"י שתם זה מי שאינו חכם ואינו טיפש.

י"ט בשאלת ה'תם' כתוב (שמות יג, טו) **וה"ה מי? שאלך בנך מחר לאמר מה זאת ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו יקח ממצרים מבית עבדי: ויהי ביהקשה פרעה לשלחני ויהרג יקח כלבכור בארץ מצרים מבקר אדם ועד בכור בהמה עלבן אני זבח כל יקח כל פטר רחם הזכרים וכל בכור בני אפדה.**

היינו מעצמך^ט לְבַנֵּךְ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעֵבוֹר זֶה שֶׁאֶקִּיִּים מִצֹּתַי כְּגוֹן פֶּסַח מִצָּה וּמְרוֹר הַלֵּלוּ
[רש"י]^{טא} עֲשֵׂה יְהוָה לִי, גְּאוּלָּה זֶה בְּאוֹתוֹת וּמוֹפְתִים [טוֹר] בְּצִאתִי מִמִּצְרָיִם^{טב}.

אגב הזכרת הפסוק "והגדת לבנך" בדברי ה'בן שאינו יודע לשאול, מביאים את דרשת המכילתא,
ממנה למדים שזמן חובת סיפור יציאת מצרים לבנינו הוא בליל הסדר [רשב"ץ, ראב"ן, רד"א, או"ח].

יכול מראש חדש?

תלמוד לומר: "ביום ההוא".

אי ביום ההוא יכול מבעוד יום?

תלמוד לומר: "בעבור זה",

'בעבור זה' - לא אמרתי, אלא בשעה שפצה ומרור מנחים לפניך.

יכול שמא תאמר שחייב לדרוש ולפתוח לבנו במצות 'והגדת לבנך' החל מראש חדש ניסן, כדרך שדרש משה רבינו בראש חודש ניסן והזהיר על הפסח^{טג}, שנאמר (שמות יב, ב) "החודש הזה לכם ראש חדשים... דבר אל בני ישראל לאמר ויקחו להם איש שה לבית אבות" [שבה"ל, ריטב"א, רד"א] ועוד אמר הכתוב (שמות יג, ה) "ועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה" היינו חודש ניסן [ריטב"א, רד"א] ועוד שבראש חודש ניסן התחילה הגאולה [או"ח]? תלמוד לומר: "והגדת לבנך ביום ההוא", כלומר מצות ההגדה נוגת רק ביום בו נגאלו ממצרים [רד"א, שבה"ל] שהוא ליל ט"ו (ליל הסדר), ושואל: אי אם אכן החיוב הוא 'ביום ההוא', יכול שנתחיל לספר כבר מבעוד יום? ביום י"ד בניסן שהוא זמן שחיטת הפסח^{טד}? [ריטב"א, שבה"ל] תלמוד לומר: 'בעבור זה', לשון 'זה' משמע שמראה לו באצבע על מה שיש לפניו^{טה} [שבה"ל, רשב"ץ] לפיכך אנו מפרשים 'בעבור זה' שלא אמרתי לך לספר ההגדה [ריטב"א] אלא דווקא

^ט כ"כ רוב הראשונים [רש"י, או"ח, רד"א, ריטב"א], שהרי אפילו חכם שאין לו בן הוא שואל לעצמו, כי המצוה בזה לספר ביציאת מצרים בין דרך שאלה ובין שלא בדרך שאלה [רשב"ץ]. וי"מ 'את פתח לוי אתה עשה לו פתח כדי שיבין וישאל כמו שנאמר (משלי לא, ח) "פתח פיך לאֵלִים" [שבה"ל, רוקח].

^{טא} וי"מ שבעבור שעשה לי ה' הניסים והוציאני ממצרים, לכך אני עושה את המצוות הללו. [הדר זקנים].
וראה עוד ברמב"ן (פסוקים ח' וטו).

^{טב} לגבי מי שאינו יודע לשאול נאמר (שמות יג, ח-ט) וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעֵבוֹר זֶה עָשָׂה יְקוֹק לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם: וְהִיָּה לְךָ לְאֹת עֲלִידָךְ וְלְזִכְרוֹן בֵּין עַיְנֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת יְהוָה בְּפִיךָ כִּי בִּיד חֲזָקָה הוֹצֵאתָ יְהוָה מִמִּצְרָיִם.

^{טג} וכדעת רשב"ג שדורשים בהלכת החג שבועיים קודם לרגל, ואף שהלכה כחכמים (פסחים ו). שדורשים שלושים יום קודם הרגל, כתב היעב"ץ ששבועיים קודם החג זה אליבא דכולי עלמא.

^{טד} לגבי יציאתם ממצרים נאמר (במדבר ל"ג) "ממחרת (שחיטת קרבן) הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה", והיציאה ממצרים הייתה בט"ו, א"כ הפסח נשחט יום לפני ב"ד [ריטב"א].

^{טה} ד"א: 'זה' בגימטריא י"ב מצות שאדם עושה בליל פסח, וכן: ד' כוסות, חרוסת, כרפס, שתי נטילות ידים, המוציא לחם, על מצוות מצה, מרור, וכורך [רד"א].

בְּשֶׁעָה שְׁיֵשׁ מִצָּה וּמְרוּר מְנַחִים לְפָנֶיךָ על שולחנך [מכילתא בא יג], שאתה יכול להצביע עליהם ולומר 'מצה זו' 'מרור זה' שאנו אוכלים^{טו} [רש"י, ריטב"א, שבה"ל] וזה רק בליל הסדר (ליל ט"ו) ולא קודם לכן.

עד עתה בעל ההגדה סידר את ההגדה כדעת שמואל, שמפרש שמה שאמרו במשנה (פסחים קטז).
סספור יציאת מצרים 'מתחיל בגנות' - היינו ב'עבדים היינו' שהיא גנות גשמית. ובעת מפרש כדעת רב שהגנות היא ש'מתחילה היו עובדי ע"ז', שהיא גנות רוחנית [ראשונים]^{טז}.

ומכאן תחילת עיקר ההגדה ודרשותיה, שהוא סיפור יציאת מצרים בפירוט החל מבחירת אברהם ועד יציאת מצרים [או"ח, אברבנל]^{טז}.

מִתְחִלָּה

עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ, וְעַכְשָׁיו קָרְבָנוּ הַמְּקוֹם לְעֲבוֹדָתוֹ,

שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע כד, ב-ד):

**"וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם, כֹּה אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר הַנְּהָר
יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם, תָּרַח אָבִי אֲבִירָהּ וְאָבִי נַחוֹר, וַיַּעֲבֹדוּ אֱלֹהִים
אֲחֵרִים."**

**"וַאֲקַח אֶת אֲבִיכֶם אֶת אֲבִירָהּ מֵעֶבֶר הַנְּהָר וְאֹלֶךְ אוֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ
כְּנָעַן, וְאַרְבָּה אֶת זָרְעוֹ וְאֶתָּן לוֹ אֶת יַצְחָק."**

**"וְאֶתָּן לְיַצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂו, וְאֶתָּן לְעֵשָׂו אֶת הַר שְׁעִיר לְרֵשֶׁת
אֹתוֹ, וַיַּעֲקֹב וּבְנָיו יָרְדוּ מִצְרָיִם."**

^{טו} ובזמן בית המקדש שהיה קרבן פסח היה מוסיף ואומר בזמן שפסח מצה ומרור מונחים לפניך [שבה"ל].
^{טז} ויי"מ שהטעם שאומרים בעבור 'זה' על המצה ולא על קרבן הפסח, זה מפני שהקדים לנו הפסוק "מצות יאכלו"
(שם יג, ז) וכתוב (שם יב, יח) "בערב תאכלו מצות" ואח"כ כתוב (שם יג, ח) "בעבור זה עשה ה' לי". [או"ח ורד"א
בשם מלמד התלמידים].

^{טז} **כ"כ רוב הראשונים** [שבה"ל, ראב"ן, רד"א, או"ח, רשב"ץ]. **והרשב"ץ** כתב ולפי שהזכיר בן רשע שהוציא עצמו מהכלל אנו ממשיכים לזה, כי זה הרשע הוא שורש פורה ראש ולענה, כי מתחלה היו כן אבותינו בעבר הנהר כי כולם היו עובדי ע"ז כמו שזכר בב"ר וכו', על כן נאה לנו לבד לספר ביציאת מצרים, כי סבלנו עבודות ועינוי וראינו ישועת ה', ודבקנו בעבודתו, וזה הרשע כפר בעיקר, על כן אנחנו מספרים הלילה ענין היציאה הזאת, כמו שהבטיחנו האל ושמר הבטחתו כמו שיזכיר אחר זה.

^{טז} **הקשו** מה לנו להתחיל בגנות ירידת אבותינו למצרים, הרי לא צייתה התורה רק "ואמרת אליו עבדים היינו". **וישב בשה"ל** לפי שצריך להזכיר יציאת מצרים וירידתן לשיעבוד והניסים והנפלאות שעשה עמנו, בא להודיע כי הכל היה ממנו מרוב אהבתו אלינו, שהרי לאברהם היו כמה בנים ומכולם לא בחר אלא ביצחק, וכן ליצחק נולדו יעקב ועשו, ולא בחר אלא ביעקב, וגזר עליהן שיעבוד מלכויות בעולם הזה כדי לזכותם בעולם הבא, כמו שמפרש ב'בראשית רבא' בענין ברית בין הבתרים. **וראה עוד באו"ח**.

מהי הגנות של אבותינו? כי **מתחלה** קודם היותנו עבדים לפרעה [מעשה ה'] **עובדי עבודה זרה היו אבותינו**, תרח ובנו נחור שהיו עושים צלמים ומשתחוים להם, **ועכשיו** לאחר שגאלנו ממצרים [מעשה ה'] **קרננו המקום לעבדתו** לקיום מצוותיו [רוקח] כמו **שנאמר**: אצל יהושע כאשר כינס את העם לפני מותו וקרת עימם ברית על עבודת ה' ^ט, **ויאמר יהושע אל כל העם שנאמר לו בנבואה נה אמר יהוה אלהי ישראל, בעבר הנהר מהצד המזרחי של נהר פרת, המבדיל בין ארץ כנען לארם, ישבו אבותיכם מעולם** מימי קדם [רוקח] והוא מימות שם בן נח [אברנבל] ולא היה להם שום קשר לארץ ישראל [זבח פסח], ושמה ישב גם **תרח** שהיה **אבי אברהם ואבי נחור**, **ועבדו תרח ונחור בנו אלהים אחרים**, עבודה זרה ^ע, וזהו שנאמר **ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר**, כפשוטו מציוד

^ט **וכתב הרשב"ץ** שבדיבור **יהושע** לעם ישראל נתבאר, כי אף על פי שיצאנו ממצרים ועלינו לארץ כנען, אין אנחנו מזרעם של המצרים או הכנענים, אין אנו מזרע המצרים כי בעבר הנהר ישבו אבותינו, שהוא נהר פרת המבדיל בין ארץ כנען לארם, ולזה נקרא אברהם "אברם העברי" (בראשית יד, ג), ואין אנו מבני כנען המקולל אשר נחלנו את ארצו, כי אם מעבר הנהר שהוא זרעו של שם שהוא מבורך, ולזה אנחנו מזכירים זה הסיפור של יהושע לישראל ולסמוך אל יעקב ובניו ירדו מצרים, איך יצאנו משם בהבטחת האל יתברך לאברהם אבינו בין הבתרים.

^י **נחלקו** הראשונים לגבי אברהם אבינו, **הריטב"א כתב** שאברהם מקטנותו הכיר את בוראו ומאס בעבודה זרה, כידוע בדברי חז"ל ובספרי הכותיים, ומעצמו עשה ולא מתרבות אביו, ומאב ואם אחד יצאו הוא ונחור, זה הלך לע"ז וזה עבד את השם, ומאס בכל זרע אביו וקרא ה' אחד, וכשם שנבדל הוא מכל האומות לקרוא בשם ה' אחד, כך הבדילו ה' ולקחו הוא וזרעו להיות לו לגוי אחד בארץ, מדה כנגד מדה. **ובגמרא** (נדרים לב. וכן מדרש אסתר) כתוב שכן ג' שנים הכיר אברהם את בוראו שנאמר "יעקב אשר שמע אברהם בקולו", 172 שנים כמנין עקב שמע אברהם בקול ה', נמצא שבגיל שלוש הכיר את בוראו. **אולם הרשב"ץ כתב** שמתחלה היו אבותינו בעבר הנהר כולם עובדי ע"ז כולל אברהם, כמו שנזכר בב"ר (פלי"ח ס"י ג) כי תרח היה עושה צלמים, ואברהם בנו אחר שעבד לע"ז כתרח אביו הכיר את בוראו ושביר צלמו, וע"ז קרבו ה' לעבודתו. [והרוקח הוסיף שאף אבותינו במצרים עבדו ע"ז כפי שנאמר בספר יהושע (כד, יד) "ויעתה יראו את ה' ויעבדו אתו פתמים ונבאמות, והקירו את אלהים אשר עבדו אבותיכם בעבר הנהר וימצרים, ויעבדו את ה'"]. **ויש מדרשים** שמובאת גם דעה שכן חמישים הכיר את בוראו. **והרמב"ם כתב** (ע"ז א, ג) שאברהם הכיר את בוראו רק בגיל 40, ומשמע מלשונו זוהי תהליך שנמשך עשרות שנים, שמגיל קטן התחיל לחקור עד שבגיל 40 הכיר את בוראו. ודעה זו הובאה ברד"ק (תולדות כו, ה) ובמאירי בפתיחה לאבות. **וי"א** שבגיל 48 הכיר את בוראו, כמובא בכמה מדרשים [ראה בכס"מ שם].

^{עא} **במכילתא** (יתרו פרשה ו) הובאו כמה טעמים מדוע מכונים 'אלהים אחרים': **א.** מפני שאינם אלהים אלא שאחרים קוראים אותם אלוהות. **ב.** מפני שהם מאחרים את הטובה מלבוא לעולם. **ג.** מפני שהם עושים את עובדיהם אחרים. **ד.** מפני שהם אחרים לעובדיהם, כלומר שצווקים להם והם אינם עונים להם, וכן הוא אומר (ישעיה מו, ז) "הן יצעק אליו ולא יענה מצרתו לא וישיענו". **ה.** כדי שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לומר אלו נקראו בשמו כבר היה בהם צורך, והרי נקראו בשמו ואין בהם צורך. ואימתי נקראו בשמו? בימי אנוש בן שת, שנאמר (בראשית ד, כו) "אז הוחל לקרוא בשם ה'", באותה שעה עלה אוקיאנוס והציף שלישו של עולם. אמר להם המקום, אתם עשיתם מעשה חדש וקראתם עצמכם בשמי, אף אני אעשה מעשה חדש ואקרא עצמי בשמי, שנאמר (עמוס ה, ח) "הקורא למי הם וישפכם על פני הארץ ה' שמו". **ו.** מפני שעובדיהם מחדשים להם אלהות בכל יום. הא כיצד? היה לו של זהב ונצרך לו לצורכו האישי עשאו של כסף, היה לו של כסף ונצרך לו עשאו של נחשת; היה לו של נחשת ונצרך לו עשאו של ברזל או מעופרת, וכן הוא אומר (דברים לב יז) "חדשים מקרוב באו". **ז.** שאם נפרט להם כל שם עבודה זרה שיעבדו, לא היה מספיק להם כל העורות

השני של נהר פרת, וגם מורה שלקחו מאותם היושבים בעבר הנהר היוצא מעדן שפרשו מן העיקר [ריטב"א] כדי שלא ימשך אחר דעתם הכוזבת [מצודת דוד], **וְאִזְלֵךְ אוֹתוֹ** ציויתי ללכת **בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן** כמו שנאמר "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה" כדי שתהא נוחה להיכבש לבניו (ב"ב ק.ט), לומר שתהא מתנה מוחזקת מעכשיו שלא תתבטל בשום עוון שיעשו זרעו^{עב} [ריטב"א] **וְאִרְבֶּה אֶת זְרַעוֹעִי**, אף שהרביתי זרעו מישמעאל כמו שכתוב "וגם את בן האמה לגוי אשימנו, כי זרעך הוא" (בראשית כא) ואברהם ביקש רק עליו כמו שכתוב "לו ישמעאל יחיה לפניך" (שם יז), מכל מקום **וְאִתָּן לוֹ אֶת יִצְחָק**, לאחר מאה שנה כאשר הבטחתי [מצודות], שיהיה הוא עיקר זרעו כמו שנאמר (בראשית כא) "כי ביצחק יקרא לך זרעו"^{עד} [ריטב"א, אר"ח] **וְאִתָּן לוֹ יִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂיו**, אולם עשיו לא נקרא זרעו שנאמר "כי ביצחק יקרא לך זרעו", ודרשו חז"ל (נדרים לו.) 'ביצחק' אבל לא כל יצחק [רשב"ץ] לומר שרק יעקב נחשב ממשיך זרעו^{ע"ה}, **וְאִתָּן לוֹ עֵשָׂו** מפני זכותו של יצחק [ריטב"א] **אֶת הַר שְׁעִיר לְרֵשֶׁת אוֹתוֹ**, שנאמר (בראשית לו.) "וילך עשיו אל ארץ מפני יעקב אחיו", שלא רצה לקבל עבדות ועינוי כמו שקבל יעקב אבינו ולכן הלך לו לארץ שעיר^{ע"ו} [רשב"ץ] וציוה הכתוב שלא יתגררו בו מלחמה כלל כדכתיב "כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר" [ריטב"א]^{ע"ז}. וכדי להודיע לכל, כי יעקב בלבד הוא זרעו של יצחק ואברהם, ובו ובזרעו מתקיימת גזירת ברית בן הבתרים "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" [ריטב"א] ומימלא רק בהם יתקיימו

שבעולם. ח. לשון שתפסה תורה למוֹלֵךְ, כל שתמליכנו עליך אפילו קיסם אחד או חרס. ט. שהם אחרונים למי שהוא אחרון במעשים, ומי הוא אחרון שבמעשים? מי שקורא אותם אלוהות.

^{עב} **וגם** שיהיה להם טענה על היושבים בה שלא יאמרו שבאים לגזול מהם, ששיבו להם אדרבה אבינו החזיק בה ואתם באים לגזול אותה ממנו מכאן ואילך, שכבר נתמלאה סאתם וזמן אכילת פירותיהם, כי ניתן להם לפירות אולי יחזרו לאמונת ישראל, וזהו שנאמר "והכנעני אז בארץ" (בראשית י"ב) וכתיב (שם טו) "כי לא שלם עון האמורי עד הנה" [ריטב"א].

^{עב} **בירושלמי אמרו (פסחים י,ה) אמר רבי אחא "וארב" כתיב חסר, כמה ריבים עשיתי עמו עד שלא נתתי לו את יצחק.** ופירש"י ו'אריב עם זרעו' - בני קטורה, שאפילו משמותן אתה יכול לידע שהיו עובדין ע"ז, שכולם נקראו על שם ע"ז כמפורש בבראשית רבה (פרשה ס"א). ואינו נכון, דהיאך יזכיר בני קטורה קודם ליצחק שנוֹלַד בתחלה, ולפיכך יש לפרש "וארבה את זרעו" הרבה ריבים עשיתי עמו והרבה נסיונות קודם שנתתי לו את יצחק, כדי לנסותו, שבריבים גדולים ובקושי גדול בא לו הזרע [ריטב"א].

^{עד} **וכלל** במלת 'ואתן' שנתנו כנגד מערכות הכוכבים, כדכתיב (בראשית ט"ו) "ויוצא אותו החוצה", כי היה אברהם רואה שלא היה יכול להעמיד שום זרע משרה הצדקת, כי לפי שהיה בנו של תרח שהיה עובד ע"ז לא היה יכול לצאת כל זרעו כשר והיו בו נובלות פרי, וכן לבסוף נתחלק זרעו של יצחק ליעקב ועשיו [ריטב"א].

^{ע"ה} **ודע** באמת כי לכך יצא עשו הרשע תאום עם יעקב הצדיק בבטן אחת, כדי שיבינו כל העולם כי צדקתו של יעקב הצדיק מעצמו באה לו ולא במערכת מזל, ולא בטבע אב ואם, ולא מסיבה אחרת, שהרי בבטן אחת נולדו, ועשו יצא לתרבות רעה ויעקב הלך בדרך טובים [ריטב"א]. **וי"מ** שלטובה יחשב ליעקב שהיה עם עשו בכרס אחד, כי הוא שאב כל הזוהמא ויעקב יצא נקי [מצודות דוד].

^{ע"י} **במד"ש** פירשו (ב"ר פב, יג) "וילך עשיו מפני יעקב אחיו" שהלך עשו לשעיר מפני שטר חוב של גזירת "כי גר יהיה זרעך" המוטל על זרעו של יצחק, אמר אלך לי מכאן, אין לי חלק לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת, ולא בפרעון השטר [הובא ברש"י (בראשית לו,ז)].

^{ע"ז} רמז על סורו ועניינו, שהוא איש שעיר, ומקומו הר שעיר, וחלקו השעירים, ועשיו עתיד לקבל עונותיהן וגזרותיהם של ישראל לעתיד לבוא, 'כי אח לצרה יולד' (משלי יז). [ריטב"א].

ההבטחות "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", ויזכו לרשת את הארץ [מצודות] לכן סיים ואמר **ויעקב ובניו** בלבד **יִרְדּוּ מִצְרַיִם**, לפרוע שטר חוב שנגזר עליהם בברית בין הבתרים [שבה"ל].

כעת אנו מברכים את הקב"ה על שהבטיח לאברהם אבינו שיגאלנו ויוציאונו ברכוש גדול, וקיים את הבטחתו ולא איחרה אפילו רגע אחד [רשב"ץ, א"ח, רוקח] ^{ע"ה}.

בְּרוּךְ

שׁוֹמֵר הַבְּטָחוֹתָיו לְיִשְׂרָאֵל, בְּרוּךְ הוּא.

**שֶׁהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חָשַׁב [י"ג מַחֲשָׁב] אֶת הַקֶּץ, לַעֲשׂוֹת כְּמוֹ שֶׁאָמַר
לְאַבְרָהָם אָבִינוּ בְּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים,**

שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית טו יג-יד) :

**"וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם, יָדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, וְעַבְדוּם
וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה.**

וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנֹכִי וְאַחֲרָי כֵּן יֵצְאוּ בְּרִכְשׁ גָּדוֹל".

בְּרוּךְ הקב"ה אשר **שׁוֹמֵר** יושב ומצפה לקיים **הַבְּטָחוֹתָיו לְיִשְׂרָאֵל**, פירוש, כשגזר עליהם הגלות הבטיח לאברהם שלבסוף יעניש את העובדים בהם שנאמר "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי" ולהוציאם לאחר מכן ברכוש גדול [רשב"ץ, א"ח], והוא **בְּרוּךְ הוּא**, שמר להם את אותה ההבטחה [א"ח] וקבע זמן לגאולתם וקיימה ולא איחרה אפילו רגע אחד [רשב"ץ] וזהו שאומר **שֶׁהַקְּב"ה חָשַׁב אֶת הַקֶּץ ע"ט**, את זמן קץ הגלות והשיעבוד מלידת יצחק, כי מלידת יצחק עד יציאתם ממצרים ד' מאות

^{ע"ה} כי אחר שהבטיח לאברהם ואמר לו "ואעשך גוי גדול" (בראשית יב, ב), הוציאו מבית אבי והוליכו בארץ כנען ואח"כ גזר עליו עבודת ועינוי שנאמר "ועבדו ועינו אותם" וזה נסיון גדול, אבל הבטיחו להוציאם מהגלות שאמר לו "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", וקבע לו זמן וקיים הבטחתו ולא איחרה רגע אחד [רשב"ץ]. **גם בריטבי"א כתב** שמברכים את ה' על הבטחת "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול". וזכר למצוה זו אמר הכתוב בדין עבד עברי (דברים טו) "הענק תעניק לו". ופירש"י שלכך מברכים את ה' בירידת אבותינו למצרים, לפי שכשם שמברכים על הטובה כך מברכים על הרעה. עכ"ל. **וי"מ** שאנו מברכים את ה' על הגאולה האחרונה העתידה לבוא [שבה"ל]. וראה הערה הבאה.

^{ע"ה} **הרד"א כתב** שגורסים שהקב"ה 'חישבי' (לשון עבר) את הקץ ולא גרסינן 'מחשב' את הקץ כי חשבון זה כבר היה. **והרב בנימין פירש** (הובא בשבה"ל) שמה שאמר שהקב"ה מחשב את הקץ, לא קאי על יציאת מצרים אלא על הגאולה אחרונה, והוא החזיק לב אומרי ההגדה, לפי שבבשורת בין הבתרים הראה לו הקב"ה לאברהם אבינו כל הגליות ושעבודן וגלותן וגאולתן, ועכשיו שבאין לספר ביציאת מצרים לבס מתחזק על ההבטחה שהבטיחן ומשתעשעין ומתנחמין בה שעתיד לקיימה להן באחרונה כמו שקיים בראשונה. **וכה פתרון** 'ברוך שומר הבטחתו של ישראל', כלומר ברוך המקום שעתיד לשמור לנו ההבטחה של גאולה שהבטיחנו. 'ברוך הוא שהוא מחשב את הקץ' תמיד ואומר מתי יבוא הקץ והעת של גאולה, 'לעשות מה שאמר הבטיח לאברהם אבינו בין הבתרים שנאמר ויאמר לאברהם וגו' בארץ לא להם' - בבבל, 'ועבדו' - במדי, 'וענו

שנה [א"ח, שבה"ל], וזה כדי לעשות ולקיים את הבטחתו לאברהם אבינו [רשב"ץ], כמו ש'אמר לאברהם אבינו בבית בין הבתרים, ש'אמר בפרשת גירתו יהיה נגזר על זרעך, בארץ לא להם, והגירות תהיה משעה שנולד יצחק, כי כבר לפני שירדו למצרים היו כגרים^א, ובנוסף לאחר שירדו למצרים ועבדום וענו אותם במצרים 210 שנה, ונמצא שזמן הגירות שהתחיל מלידת יצחק עם העבדות והעינוי שהיו במצרים, הם בסך הכל ארבע מאות שנה^א [שבה"ל]. ואע"פ שהקב"ה גזר עלינו עול השעבוד, אמנם גם הבטיחו וגם את הגוי (=האומה) אשר יעבדו, היינו המצרים שהעבדו את ישראל, דן אנכי אני אדון אותם, שדן אותם כמידתם בנגעים רבים ובמכת בכורות, כמו שנאמר (שמות י"ח) "כי בדבר אשר זדו עליהם" [ריטב"א] ואחרי כן אחרי שאנקום בהם יצאו ברכש גדול, בממון רב כמו שנאמר "וינצלו את מצרים" [רש"י] וינצלו מלשון ריקנות, שרוקנו אותם ממונם ונטלחו עמהם. [ויבאר בקטע בפני עצמו בהמשך ההגדה].

עתה בעל ההגדה מלמדנו שהבטחת ה' בברית בין הבתרים להצילנו מאויבנו, עומדת לנו ולכל

הדורות להינצל מהעומדים עלינו לכלותינו [רש"י, ריטב"א, שבה"ל, רשב"ץ]^א.

יכסה את המצות ויגביה את הכוס בידו הימנית, ויאמר:

אותם' - ביון, 'וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי' - באדום, ובכולם חתם 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, הרי הבטחה של גאולה, כך נדרשין ב'בראשית רבא'.

^א שכן כל שנות האבות היו בגירות וטילטול שנאמר אצל אברהם (בראשית כא, לד) "ויגר אברהם בארץ פלשתים", ואצל יצחק (כו, ו) "וישב יצחק בגרר ויאמר אבימלך לך מעמנו", ואצל יעקב (מז, ט) "ימי שני מגוריי שכולם היו בכלל גירות [שבה"ל].

^א צא וחשוב משנולד יצחק עד שירדו אבותינו למצרים עברו ק"ץ שנים, שהרי יצחק אבינו היה בן ס' שנה כשנולד יעקב, כדכתיב "ויצחק בן ששים שנה בלידת אותם", ויעקב היה בן 130 שנה כשירד למצרים כדכתיב "ויאמר יעקב אל פרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה", נמצא שעברו 190 שנים משנולד יצחק עד שירדו למצרים, ובמצרים נשתעבדו 210 שנים, וזהו שאמר "שהקב"ה חישוב את הקץ", פירוש אותן ק"צ שנים החסרים מחשבון ת' שנים חישוב אותן מלידת יצחק, שנאמר "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" משעה שיהיה לך זרע שהוא יצחק, והוא זמן תחילת הגזירה. והוא מקרא 'מסורס' ושיעורו כך: 'כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ארבע מאות שנה, ועבדום וענו אותם'. והרבה מקראות מסורסות יש בכתוב [רמב"ן טו, ג]. וכן הוא פירושו לפי טעמי המקרא, שהרי יש טעם אתנחתא תחת המילה "אותם", שתפקידו להפריד בין "ועבדום ועינו אותם" לבין "ארבע מאות שנה", ובא לומר ש"ארבע מאות שנה" לא קאי על "ועבדום" אלא זה מוסב על תחילת הפסוק "כי גר יהיה זרעך" שסך כלל הגרות עם העינוי והשיעבוד יהיו ארבע מאות שנה, אבל בפועל נשתעבדו במצרים רק רד"ו שנים. ומה שנאמר (שמות ו, מ) "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלושים שנה וארבע מאות שנה", הוא משעת גזירת בין הבתרים שהוא שלושים שנה קודם לידת יצחק, שכן אברהם אבינו היה בן ע' שנה בבין הבתרים וכשנולד יצחק היה בן ק' שנה, נמצא עד שנולד יצחק שלשים שנה, ומשנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה, נמצא שסכום כל השנים שעברו מברית בין הבתרים עד שיצאו ממצרים הם ארבע מאות ושלושים שנה. וכך משמעו של פסוק: "ומושב בני ישראל אשר ישבו" באותה גזירה ושטר חוב של גירות ושעבוד הנגזר עליהם במצרים משעת הגזירה עד שפרעו אותו החוב "שלושים שנה וארבע מאות שנה". [שבה"ל].

^א **והרשב"א פירש** שזהו ענין חדש הפותח את דרשות חז"ל אודות גאולת מצרים, וגרס 'היא' שעמדה, שכביכול זהו ענין חדש. **אולם** הריטב"א והא"ח אף שגרסו 'היא' ביארו שזהו המשך לקטע הקודם.

וְהִיא

**שְׁעֵמֶדָה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ, שֶׁלֹּא אֶחָד בְּלֶבֶד עֲמַד עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵינוּ,
אֶלָּא שֶׁבְּכָל דּוֹר וְדוֹר עוֹמְדִים עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵינוּ, וְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא
מְצִילֵנוּ מִיָּדָם.**

וְהִיא, אותה הבטחה שהבטיח הקב"ה לאברהם בברית בין הבתרים "וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי", שיהא דן אותם ומציל אותנו מידם ומיד שאר האומות [ריטב"א, רד"א, שבה"ל] היא **שְׁעֵמֶדָה לְאַבוֹתֵינוּ** במצרים וְלָנוּ בשאר גלויות^פ, **שֶׁלֹּא אֶחָד בְּלֶבֶד** במשך הדורות **עֲמַד עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ**, להשמידנו ולהרע לנו^ד, **אֶלָּא שֶׁבְּכָל דּוֹר וְדוֹר עוֹמְדִים עָלֵינוּ**, כל מיני אומות שרוצים לְכַלּוֹתֵנוּ ולהשמידנו [רוקה, רשב"ץ] מכוח אותה הגזירה [שבה"ל], אבל **וְהַקְב"ה מְצִילֵנוּ תְּמִיד מִיָּדָם** ומפר עצתם הרעה, בכבוד גדול ובהצלחה רבה [ריטב"א] וזאת מכוח אותה הבטחה שעמדה לאבותינו ולנו [רשב"ץ, שבה"ל^ה]. וכן היה כבר מזמן יעקב אבינו שרצה לבן הרשע להרגו והצילו מכוח אותה הבטחה, וזהו שממשיך בעל ההגדה ואומר "צא ולמד מה ביקש לבן הארמיי" [ריטב"א].

נִיחַ הַכּוֹס מִיָּדוֹ וַיְגַלֶּה אֶת הַמְצוֹת עַד שִׁיגִיעַ ל'לִפְכֶךְ'.

במשנה (פסחים קטז): נאמר ש'דורש מארמי אובד אבי עד שגומר הפרשה כולה'. והכוונה היא לארבעה פסוקים שהיה אומר מביא הביכורים [ד"א], ופסוקים אלו והדרשות שבהם הם עיקר ההגדה, לפי שנכלל בהם סיפור יציאת מצרים בהרחבה גדולה^{יז}.

^פ **כִּי כְּמוֹבָא בְּמַדְרֵשׁ** (ב"ר, מד, יז) "והנה אימה חשיכה גדולה נופלת עלינו", 'אימה' - זו בבל, 'חשיכה' - זו מד, גדולה' - זו יון, 'נופלת עלינו' - זו אדום, וכשם שהראה לו השיעבוד הראה לו הגאולה [שבה"ל, ריטב"א]. **וְעוֹד אִמְרוּ בְּמַדְרֵשׁ** (בראשית רבא מד, יט) על הפסוק "וגם את הגוי וכו'", אמר 'וגם' בתוספת וא"ו לרבות ארבע מלכיות: בבל, יון, מד, אדום, וכן שאר האומות המציקים לישראל שאף הם יענשו על ששעבדו את ישראל [רש"י וראשונים]. וכמו שהבטיח ואמר (ויקרא כו, מד) "וּאִף גַּם זֹאת בְּהִיוֹתֶם בְּאֶרֶץ אוֹיְבֵיהֶם לֹא מֵאֲסִיתִם וְלֹא גַעַלְתִּים לְכַלּוֹתֶם לְהַפֵּר בְּרִיתִי אִיתְּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיהֶם", והבטחתים לקיימם לעולם וכן אעשה [רשב"ץ]. **"וּמִלְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ** שגם אנחנו נחשבים שיצאנו ממצרים, משום שאם לא הוציאנו הרי אף אנחנו היינו משעובדים במצרים [רד"א].

^ד **וַיֵּשׁ** שלא גורסים ברישא מילת 'לכלותינו' לפי שלא היתה כוונת פרעה לכלותם כי אם לשעבדם [רמב"ם, ריטב"א, רב עמרם, שבה"ל, זבח פסח].

^ה **וַיֵּשׁ** 'והקב"ה מצילנו מידם' כדי להראות השגחתו בישראל, מקים להם בכל דור אויבים ומציל אותם מידם בזכות אותה הבטחה [רד"א].

^ו **מִהִי פִרְשֵׁת "בִּיכּוּרִים"?** כל איש מישראל, שיש לו פירות משבעת המינים שהבשילו ראשונה על העץ, מצווה עליו להביאם לבית המקדש וליתנם לכהנים, שנאמר (שמות כג, יט; שם לד, כו) "ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך". **בהבאת** הביכורים ישנה מצווה נוספת והיא נקרא מצוות "מקרא ביכורים" או "וידוי ביכורים", כלומר כשכב האדם עם הביכורים אל הכהן, הריהו אומר תחילה דברי הודיה לה' על החסדים שעשה עמנו, שהוציאנו ממצרים ונתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש, ואומר כלשון התורה (דברים כו, א): **"הַגְּדַתִּי הַיּוֹם לְהַזְהֵר אֶלְהֵיךָ כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשַׁע הַיְהוָה לְאַבְתֵּינוּ לְתֵת לָנוּ"**. וממשיך ואומר

בעל ההגדה פותח ודורש את הפסוק הראשון שבפרשת ביכורים "ארמי אובד אבי", כראייה לאמור לעיל שהקב"ה שמר את הבטחת ברית בין הבתרים להצילנו מאויבנו, כבר מזמן יעקב אבינו [ריטב"א, שבה"ל]^{פא}.

צא ולמד

מה בקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו,
שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ולבן בקש לעקור את הכל,
שנאמר (דברים כו, ה):

"ארמי אבד אבי, וירד מצרימה, ויגר שם במתי מעט, ויהי שם לגוי גדול עצום ורב".

צא ולמד תתבונן ותראה [ראב"ן]^{פב} מה בקש לבן הארמי (מארץ ארם) ראש המרשיעים [רשב"ץ] שהיה אחינו בשרנו [ריטב"א] לעשות ליעקב אבינו כשרדף אחריו, שמחשבתו גרועה משל פרעה, לפי שפרעה בתחילה לא גזר אלא על הזכרים להשליכם ליאור אולם הניח הבנות, שנאמר "כל הבן הילוד היאורה תשליכהו וכל הבת תחיוו", ועשה כן מפני שאמרו לו החוזים בכוכבים שעתיד להיוולד בן שיושיע את ישראל [רשב"ץ, שבה"ל]. ואילו ולבן הרשע בקש לעקור את הכל, להשמיד את יעקב וכל זרעו, כמו שאמר ליעקב "יש לאל ידי לעשות עמכם רע, ואלהי אביכם אמש אמר אלי השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע" [רשב"ץ, ראב"ן], וזהו שנאמר "ארמי אבד אבי, שפירושו לבן הארמי רצה לאבד את יעקב אבינו^{פג} [תרגום] שהרי אמר "הבנות בנותי והבנים בני והצאן צאני, וכל אשר אתה רואה לי

(ח-ו): ארמי אבד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול עצום ורב: וירעו אתנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבדה קשה: ונצק אל יהוה אלהי אבותינו וישמע יהוה את קלנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו: ויצאנו יהוה ממצרים בגד חזקה ובזרע נטויה ובמרא גדל ובאותות ובמפתים: ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש: ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי יהוה.

^{פד} וי"מ שקטע זה הוא ענין חדש, שעתה מתחיל לבאר כיצד הייתה סיבת ירידת אבותינו למצרים והיא על ידי רדיפת לבן את יעקב [אוי"ח]. וי"מ שכיון שעיקר סיפור יצ"מ ודרשותיה היא בפרשת ביכורים, כמובא במשנה (פסחים קט). 'ודורש מארמי אובד אבי עד סוף הפרשה', לכן התחיל לספר על לבן משום שעליו נאמר הפסוק הראשון שבפרשת ביכורים "ארמי אובד אבי" [רשב"ץ, רד"א].

^{פה} 'צא ולמד' הוא לשון הנהוג בתלמוד, כגון (חגיגה ט): 'צא ולמד משוק של חמורים' וכן (ע"ז ט). 'ימכאן ואילך צא וחשוב' [רשב"ץ]. ופירושו יכול אתה לראות בעצמך שכן הוא הדבר. וי"מ צא וראה איך התחילו הצרות ליעקב אבינו [רד"א]. וי"מ צא מענין מצרים שבו אנו עסוקים ולמד מסיפורי לבן ויעקב שאותה הבטחה עמדה לאבותינו ולנו, שכן לבן רצה לעקור את הכל [חיד"א, זבח פסח].

^{פו} הכתוב לא אמר בלשון עבר 'אבד אבי' כמו "אבד ושיבר בריחיה" (איכה ב, ט) אלא 'אובד' לשון בינוני (הווה), וידוע הוא מדרך הדקדוק כי הבינוני הוא אחר התחלת הפעולה קודם השלמתה, וכן היה ענין לבן התחיל לדרוך ורצה לעקור ולא נשלמה הפעולה מפני האזהרה האלהית. [רשב"ץ]. ואמר "אבד" אף על פי

הוא", גילה בדעתו שרצה לקחת הכל, לולי אזהרת האל יתברך אליו שאמר לו "השמר לך מן תדבר עם יעקב" [רשב"ץ]. וחוף מלבן שבקש לאבד את יעקב וכל אשר לו, באו עוד אחרים שרצו לכלות את זרעו³, וזהו שאמר: **וַיֵּרֶד יַעֲקֹב וּבְנָיו מִצְרַיִמָּה** שגם שם עינו אותנו ורצו לכלותינו, **וַיִּגַר שָׁם בְּמֵתֵי מֶעֶט וַיְהִי שָׁם לְגֹי גְדוֹל, עַצוּם וְרָב**. וכעת הולך בעל ההגדה ומבאר את לשון הפסוק.

כעת מבארים את הפסוק הראשון שבפרשת ביכורים:

"וַיֵּרֶד מִצְרַיִמָּה" -

אָנוּס עַל פִּי הַדְּבָר [וי"ג הדיבור].

"וַיִּגַר שָׁם" -

מִלְמַד שֶׁלֹּא יֵרֵד לְהַשְׁתַּקֵּעַ אֶלָּא לְגוֹר שָׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מז, ד): וַיֹּאמְרוּ אֶל פְּרַעֲה, לְגוֹר בְּאֶרֶץ בְּאֵנוּ, כִּי אֵין מְרַעָה לְצֹאן אֲשֶׁר לְעַבְדֶּיךָ, כִּי כָבֵד הָרַעַב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן. וְעַתָּה יֵשְׁבוּ נָא עַבְדֶּיךָ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן:

"בְּמֵתֵי מֶעֶט" -

כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י, כב): בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבוֹתֶיךָ מִצְרַיִמָּה, וְעַתָּה שְׁמֹךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרַב.

שלבסוף לא הצליח לאבדם, משום שהקב"ה מצרף לרשעים מחשבה רעה למעשה, ולכן תלה לו הכתוב כאילו אבדם. [ראשונים ע"פ המדרש].

³ **הַמְפְרָשִׁים הַקְּשׁוּ** מה הקשר בין מה שילבן רצה לעקור את הכל, להמשך הפסוק "וירד מצרימה", הרי לא בסיבת לבן ירדו יעקב ובניו למצרים, ועוד שהירידה למצרים הייתה זמן רב אחרי רדיפת לבן. **הַרְשִׁב"ץ פִּירֵשׁ** שאין כוונת הכתוב לומר שבגלל לבן יעקב ירד למצרים, אלא שהכתוב בא לספר את חסדי האל, שבתחילה הציל את יעקב ובניו מלבן הארמי שרדפו ורצה להורגו, ואח"כ הצילנו ממצרים, ולכן הסמיכם הכתוב. **והריטב"א תירץ** שבא הכתוב לפרש שכל זה נחשב מן הגירות ומגזירת ברית בין הבתרים, כי כל ימיהם של האבות אחר גזירה זו היו בצער ובנסיונות ולא ראו בטובה. **ובאברבנאל פירש** שקנאת השבטים ביוסף ושנאתם היא היתה הסבה והגלגול לרדתם למצרים, ומידת הקנאה והשנאה לא נמשכו בהם מאבותיהם אברהם ושרה, כי הם היו בתכלית השלמות כמאמר הנביא (ישעיה נ"א) "הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם", אלא נמשכו להם מטבע אמותם שהיו שאר בשר ללבן הארמי, כי רבקה נתיחסה ללבן אחיה, שנאמר (פי' תולדות) "אחות לבן הארמי", ויעקב אמר על עצמו (פי' ויצא) "כי אחי אביה הוא וכי בן רבקה הוא", וכל נשיו היו בנות לבן הארמי וילדות ביתו. וזהו שייכות 'ארמי אובד אבי' לוירד מצרימה, דהיינו מידותיו הרעות של לבן גרמו לירדתם מצרימה על ידי קנאת יוסף ואחיו. **ובמעשי ה' פירש** (פכ"ד) שלבן ביקש לעקור את הכל, היינו כל האמונה שירש יעקב מאברהם וביקש להעבירו על דת לעבוד ע"ז, ובגלל לבן ירדו יעקב ובניו למצרים, שהרי לא ירדו למצרים אלא מחמת הרעב, והכתוב אמר שהרעב היה רק בארץ כנען כי בארץ ארם לא היה רעב, ויעקב יכל לשולחם לארם להביא אוכל, אבל פחד מן יכשיל לבן את בניו ולכן שילחם למצרים, ונמצא שלבן הוא הגורם לגלות. **ובהעמק דבר פירש** (שם) יעקב אבינו היה ראוי לגלות מגורת ה' לאברהם אבינו, והיה ראוי להישאר בארם בגלות, אבל ראה הקב"ה אכזריות של לבן שהיה אובד אבי, על כן הוציאו משם והגלהו למצרים.

”וַיְהִי שָׁם לְגוֹי [גְדוֹל]” -

מִלְמַד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְצִינִים שָׁם.

”גְדוֹל [וְ]עֲצוּם” -

כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁמוֹת א, ז): וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמֵאֵד מְאֹד, וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם.

”וְרַב” -

כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר: ”רַבְּבָה כְּצִמְחַת הַשָּׂדֶה נִתְתִּיף שְׂדֵימָּה נִכְנוּ וּשְׁעָרָה צִמְחָה וְאֵת עָרִים וְעָרִיהָ” (יחזקאל טז, ז) ”וְאֵעֵבֶר עֲלֶיךָ וְאֶרְאֶה מִתְבּוֹסֶסֶת בְּדָמֶיךָ וְאֶמַּר לְךָ בְּדָמֶיךָ חַיִּי, וְאֶמַּר לְךָ בְּדָמֶיךָ חַיִּי” (שם טז, ו).

◆ **”וַיִּרַד מִצְרִימָה” -** מִזֶּה שֶׁאִמַּר הַכְּתוּב ’וַיִּרַד’ וְלֹא וַיִּצְאֵהוּ וְכדו’, לִמְדוּנוּ שֶׁהָיָה יַעֲקֹב אֲבִינוּ אָנוּס לְרַדֵּת לְמִצְרַיִם בְּעַל כְּרַחוּ שְׁלֵא בְרַצוֹנוֹ [רש”י, או”ח^א], כִּי יָדַע שֶׁבָנוּ עֵתִידִים לְהִשְׁתַּעֲבֵד שָׁם [שְׁבַח”ל, רִיטְב”א, רַאב”ן] אֲלֵא שִׁירַד עַל פִּי הַדְּבוּר^ב שֶׁל הַקַּב”ה, לְקַיֵּים מַה שֶׁאִמַּר לְאַבְרָהָם אֲבִינוּ בְּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים ”כִּי גַר יִהְיֶה זֶרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לְהֵם” [רַאב”ן, רִשְׁב”ץ, פְּסִיקְטָא זוֹטְרַתָּא^ג].

◆ **”וַיִּגַּר שָׁם” -** שְׁמָא תֵּאֱמַר שִׁירַד יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם כְּדִי לְיִטּוֹל כְּתָר מַלְכוּת [לְקוּו”ש], לְכַךְ נֵאֱמַר ”וַיִּגַּר” וְלֹא וַיִּשְׁב, לְשׁוֹן לְלוֹן וְלִגּוֹר בְּעֵלְמָא [רש”י, רִיטְב”א, רַד”א] מִלְמַד שֶׁלֹּא יָרַד יַעֲקֹב אֲבִינוּ לְהִשְׁתַּקֵּעַ בְּמִצְרַיִם דְּרַךְ קַבֵּעַ, אֲלֵא לְגוֹר שָׁם בְּאוֹפֵן עֲרָאִי וְזַמְנֵי [רִיטְב”א רַד”א] עַד שִׁיעֲבֵרוּ שְׁנֵי הָרַעֲב וְאַח”כּ יִשׁוּבוּ לְאַרְץ כְּנַעַן [שְׁבַח”ל, רִשְׁב”ץ], וְרֵאִיָּה לְדַבֵּר שֶׁנֶּאֱמַר: וַיֹּאמְרוּ אַחֵי יוֹסֵף אֶל פְּרַעֲה לְאַחַר שֶׁשָּׂאֵל מֶה

^א וַי”מ שְׁמַנִּין לְמִדִּין שֶׁהָיָה אָנוּס? מִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר ”אֵל תִּירָא מִרְדֵּה מִצְרִימָה”, מְכַלֵּל שֶׁהָיָה מִתִּירָא לִירַד מִפְּנֵי הַשְּׁעִבּוּד [שְׁבַח”ל].

^ב וַיִּשְׁ שְׁגִרְסוֹ אָנוּס עַל פִּי הַדְּבָרִים כְּלוּמַר ע”פ רוח הקודש [רַד”א] או ע”פ הַנְּבוּאָה [רִשְׁב”ץ]. וְלִשְׁנֵי הַגִּירָסוֹת הַזֵּאת מִלְשׁוֹן הַכְּתוּב (יִרְמִיָּהוּ ה, יג) ”וַיִּתְּנֵבִיאִים יְהִי לְרוּחַ הַדְּבָרִים אֵין בְּקֵסֵם”. וַי”מ ”עַל פִּי הַדְּבוּר” עַל פִּי גִזְרֵתוֹ שֶׁל הַקַּב”ה שֶׁאִמַּר לְיַעֲקֹב לְרַדֵּת מִצְרַיִמָּה, בְּאוֹמְרוֹ אֵלָיו (בְּרַאשִׁית מ, יד-טו) ”אֵל תִּירָא מִרְדֵּה מִצְרַיִמָּה.. אֲנִכִּי אֲרַד עִמָּךְ מִצְרַיִמָּה, וְאֲנִכִּי אֲעֲלֶךָ” [או”ח, רוקח, רַד”א]. וְהַקְּשׁוּ עַל זֶה הָאֲחֻרּוֹנִים שֶׁהָיָה לֹא נֵאֱמַר בְּפִסּוּק זֶה רַק שֶׁלֹּא יִפְחַד לְרַדֵּת מִצְרַיִמָּה, אֲבָל לֹא מְצִינֵנוּ שְׁצִיּוּהָ עֲלֵינוּ לְרַדֵּת. וְעוֹד קִשָּׁה שֶׁהָיָה קוֹדֵם יָרַד יַעֲקֹב לְבֵאֵר שֶׁבַע, וְרַק אַח”כּ אָמַר לוֹ ”אֵל תִּירָא מִרְדֵּה מִצְרַיִמָּה”. וְתִירָץ הַגִּר”ז הַלּוֹי שֶׁהָאָנוּס אֵינוֹ עַל עֲצַם הִירִידָה אֲלֵא עַל מַה שֶׁהוֹכַרְח לְהִישָׂאֵר שָׁם, שֶׁלֹּא הָיָה בְּדַעְתּוֹ שֶׁל יַעֲקֹב לְהִישָׂאֵר בְּמִצְרַיִם אֲלֵא רַק לְרַדֵּת וְלִרְאוֹת אֶת בְּנוֹ יוֹסֵף, כְּמוֹ שֶׁאִמַּר ”אֲלֵכָה וְאֶרְאֵנוּ בְּטֵרֵם אֲמוֹת”, אֲדָךְ כֹּאשֶׁר הַקַּב”ה אָמַר לוֹ ”אֵל תִּירָא מִרְדֵּה מִצְרַיִמָּה” הַבֵּינָה שֶׁעֲלֵינוּ לְהִישָׂאֵר שָׁם.

^ג אֲמַרו חז”ל (שבת פט): רָאוּי הָיָה יַעֲקֹב אֲבִינוּ לִירַד לְמִצְרַיִם בְּשִׁלְשָׁלוֹת שֶׁל בְּרוֹז לְכַדְרָךְ כָּל הַגּוֹלִים [שֶׁהָיָה יָרַד לְשֵׁם מְשׁוּם גִּזְרֵת גְּלוּת] אֲלֵא שֶׁזִּכְרוֹתָ גֵרְמָה לוֹ שֶׁלֹּא יָרַד כֶּךָ, דְּכַתִּיב בְּהוֹשַׁע ”בַּחֲבִלֵי אָדָם אֲמַשְׁכֵּם בְּעִבּוֹתוֹת אַהֲבָה [בְּשִׁבְלֵי חֵיבַת הָאָדָם מִשְׁכַּתִּים לְמִצְרַיִם בַּחֲבִלִים וְלֹא בְּשִׁלְשָׁלוֹת], וְאַהֲבִיהָ לָכֵם כְּמִרְמֵי עוֹל עַל לְחִיָּהם [כְּאָדָם הַמְּסִייעַ לְבַהֲמֹתוֹ שֶׁתּוֹמֵךְ בְּעוֹל שֶׁלֹּא יִכְבֵּיד עַל צוּאָרָה], וְאַט אֵלָיו אוֹכִיל” [הַטִּיתִי לְהֵם כֹּחַ שׁוֹיכְלוֹ לְהַכִּיל אֶת עִבּוֹדֵת הַפְּרָךְ]. ע”כ”ל. וְכַתֵּב הַרִשְׁב”ץ שִׁיעֲקֵב יָרַד דְּרַךְ כְּבוֹד בְּעִבּוֹתוֹת הָאֲהַבָּה מִפְּנֵי יוֹסֵף שֶׁהָיָה שָׁם.

מעשיהם, ענו ואמרו לו **לגור** באופן זמני **בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם** **בְּאֵנוּ** ולא להשתקיע בה, והסיבה לכך **כִּי אֵין מַרְעָה לְצֹאן אֲשֶׁר לְעֶבְדֶיךָ כִּי כִבֵּד הָרַעַב הַשּׁוֹרֵר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן**, אבל אם היה מרעה לא היינו באים למצרים [לקח טוב]. ולכן **וְעַתָּה** באופן זמני מבקשים אנו ממך, **כִּי יֵשְׁבוּ נָא עִבְדֶיךָ בְּאֶרֶץ גִּשְׁוֹן**, שהיא קרובה לארץ כנען [רשב"ץ] ויש בה מקום מרעה [מדרש הגדול] מפני היאור [ריטב"א] ומיד בתום ימי הרעב נשוב לארץ כנען [רשב"ץ, שבה"ל]. ולבסוף נשתקעו שם בארץ גושן "ויואחזו בה ויפרו וירבו מאוד" (בראשית מז, כז) מה שלא עלתה על לבם אלא מחסד אל כל היום עליהם [רשב"ץ], וזהו שאמר:

◆ **'בְּמַתִּי מַעֲטִי' -** שמא תאמר באוכלוסין הרבה ירדו יעקב ובניו למצרים: ת"ל: "במתתי מעט" פירוש באנשים מועטים [רד"א, ריטב"א, שבה"ל] והראייה לכך: **כִּמָּה שֶׁנֶּאמַר "בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבוֹתֶיךָ מִצְרַיִמָּה**, והיו שבעים נפש כנגד שבעים אומות [שבה"ל] אבל אח"כ התרבו שם כמו שממשיך הפסוק ואומר: **וְעַתָּה שְׂמַד יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרַב**", שאי אפשר למנותם.

◆ **'וַיְהִי שָׁם לְגֹוִי' -** עם ישראל היו במצרים לעם נפרד בפני עצמו (גוי=עם), ולא נבלעו בתוך מצרים, וכיון שהיו משעובדים להם כיצד היו שם לעם נפרד? [ריטב"א] אלא **מִלְמַד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְצִיִּיִּים נְכָרִים שָׁם** בין כל המצרים, בכמה דברים: **א.** שהיו גרים כולם במקום אחד ולא התערבבו בשאר הערים **צ"ד**. **ב.** במראה - שהיו בעלי קומה בעלי פרצוף (חזות יהודית) [ב"ה]. **ג.** בלבוש - שהיו ניכרים במלבושיהם ובענייניהם, כגון בציצית שבבגדיהם ובמילה ובתספורת, כדי שלא יתערבו בהם [ריטב"א, רשב"ץ]. **ד.** בילודה - שהיו מולידים שם הרבה ילדים מה שלא היה קודם לכן **צ"ה** [ריטב"א]. **ה.** בשמש - שלא שינו את שמם. **ו.** בשפתם - שלא שינו את לשונם. **ז.** בצניעות - שלא היה בהם פרוצים בעריות **צ"ו**. **ח.** בדיבור - שלא היה בהם מלשינים [מכילתא בא]. **ט.** שלא פסקה מהם ישיבה [פסחים כח:]. וכיון שהיו נכרים ומובדלים מהם, נשאר עם אחד ולא התערבו במצרים.

◆ **'גְּדוֹל וְעֲצוּם' -** גדול (=רב) עם מרובה באוכלוסין **צ"ז** ועצום (=חזק) בעלי כוח וקומה, כתרגומו עם סגיא ותקיף [שבה"ל, אברבנל] **כְּמוֹ שֶׁנֶּאמַר**: על שתי תכונות אלו, **וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ** ולא הפילו

צ"ד ופרש"י ש'ציון' הוא לשון אספה. ולמד כן מדכתיב 'לגוי' שמשמעותה אומה אחת, וזהו ודאי נס מה' יתברך כדי שיהיו עוזרים זה לזה, כי הפירוד סיבת הגלות, ואף בגלות הזה החמור הפירוד היה עיקר גזירת הגלות [ריטב"א].

צ"ה וזהו שאמר 'שם' שדווקא במצרים התרבו, וגם האבות לא הורגלו בכך בארץ כנען, וזה מרחמיו יתברך להודיע שלא עזב אותם בגלותם. ולכך היו תמהים עליהם כדאייתא בבראשית רבה (פרשה מ"ד) א"ר יצחק חזירתא רעיא בעשרה ואימרתא ולא בחד: כל אילין אמר הקב"ה לאברהם דיהיב ליה את הקיני ואת הקניזי וגו', ועדיין שרה אשת אברהם לא ילדה לו. וזהו שהביא ראה המסדר מדכתיב ובני ישראל פרו וישרצו וירבו וכו' [ריטב"א].

צ"ו שאחת היתה ביניהם שלומית בת דברי, והיתה אנוסה ופרסמה הכתוב (ויקרא כד, יא) [רשב"ץ].

צ"ז וי"מ ש"גדולי" אינו מדבר על רבוי אוכלוסין שהרי אומר "ועצום" (והבין שעצום היינו ריבוי ולא חוזק). ולכן פירש 'לגוי גדול' שהיו אנשים גדולים וחשובים במצרים כמו שאומרים הוא אדם גדול, וכמו "והאיש משה גדול מאוד" [שבה"ל בשם הרי"ד]. **ובבית הלוי ביאר** שלמילה 'גדולי' יש שתי משמעויות: **א.** גדול בכמות. **ב.** גדול במעלה.

נשותיהם, וישָׂרְצוּ שהתרבו שלא כדרך הארץ שהיו יולדת ששה בכרס אחד כמו שרצים צִח [רש"י, א"ח].
ואם תאמר שהיו מתים מיד, לכך נאמר: וַיִּרְבוּ, שנעשו הקטנים גדולים, ואם תאמר שהיו חלושי כוח
כדרך התאומים, לכך נאמר: וַיַּעֲצְמוּ בחוזק ובכוח בַּמָּאד מָאד, יותר מההרגל הטבעי, וזהו פירוש
המילה 'עצום'. וממשיך הפסוק: וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם, ארץ מצרים התמלאה מהם, שמרוב שהתרבו
ארץ גושן לא הסיפקה להם, וכל ארץ מצרים הייתה מלאה מהם [נלקוי"ש]. וכיוון שהתרבו כל כך נתחכמו
להם המצרים והפרישום מנשותיהם, ואחר כך היו הולכין ללדת תחת התפוח, וזהו שאמר בסמוך "ורב"
שהיו צצין כעשב השדה [א"ח].

◆ וַיִּרְבְּ - אף שהורי התינוקות לא היו טורחים ועמלים לגדלם מפני תוקף הצרות והגלות, מכל
מקום היו התינוקות הולכים ומתרבים במצרים מאליהם בלא צער ועמל [רד"א, ריטב"א, אברבנל] ^{צט}. כִּמְהָ
שְׂנַאֲמֵר: בנבואת יחזקאל ^ק בפסוק הנדרש כמשל על בניי בגלותם, רִבְבָה רבבות הרבה (עשרות אלפים)
כִּצְמַח הַשָּׂדֶה נִתְתִּיף במצרים, שילדי ישראל היו גדלים מאליהם כצמח השדה בלא שום צער ועמל,
וכמו שהצמח ככל שגוזזים אותו הוא צומח יותר, כך ישראל כל זמן שהיו מענים אותם היו פרים ורבים,
וכן הוא אומר "וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ" [ריטב"א, רד"א]. וזהו שאמר: וַתִּרְבֵּי וַתִּגְדְּלֵי, שהיו
מתרבים וגדלים מאליהם, ולאחר שגדלו וַתִּבְאֵי בְעַדֵי עַדֵיִים שניכר בהם סימני נערות ^{קא}, שהם שְׂדֵיִים
נִכְנֹו וּשְׁעָרָךְ צִמְחָ ^{קב} כלומר שהגיע זמן גאולתם, אולם וְאֵת עַרְם וְעַרְיָה בלא בגדים, והנמשל שהיו
ערומים ממצוות ומעשים טובים, ואם כן בזכות מה יגאלו? ולכן נתן להם דם פסח ודם מילה שملו

^{נח} אֵינָא בַּמְדַּרְשׁ לַקַּח טוֹב שכל אחת מבנות ישראל היתה יולדת ששה ביחד, כנגד ששה מדות הללו: פרו,
וישרצו, וירבו, ויעצמו, במאוד מאוד. ובשמות רבה (פרשה א') 'ובני ישראל פרו וישרצו' כל אחת ואחת ילדה
ששה בכרס אחד. וי"א: שנים עשר, 'פרו - שנים, וישרצו - שנים, וירבו - שנים, ויעצמו - שנים, 'במאוד' -
שנים, 'מאוד' - שנים, 'ותמלא הארץ אותם' - שנים. וי"א: ששים בכרס אחד, ואל תתמה שהרי עקרב שהוא
מן השרצים מולדת שבעים.

^{צט} וי"מ שהיו מתרבים בתכלית הריבוי כמו עשב השדה, וכמו שהיו עצומים בכוח היו רבים במספר [רשב"י].
^ק הַנְּבִיא יחזקאל מתאר את מצבם הירוד של עם ישראל, מאז ירדתם לגלות מצרים ועד שגאלם הקב"ה
משם, במשל לתינוקות עזובה שנולדה בשדה ומתגוללת בטנוף דם לידתה, עד שעבר שם המלך ולקחה לו לביתו
וגידלה וטיפחה בכל מיני תפנוקים, וכשהגיעה לסימני בגרות קישטה המלך בקישוטים יפים, ובעת שהייתה
ראויה למלכות נשאה המלך לו לאשה.

^{קא} כ"כ הַרְד"ק (יחזקאל טז, ז), בשם אביו שעדי עדיים היינו עדי הגוף, כמו שהפסוק מפרש והולך. והוא
עצמו פירש 'עדי עדיים' שבת לעת שאת ראויה לעדי עדים (קישוט שבקישוטים), כנערה שהגיע זמנה להיות
נשואה לאיש, שראוי לעדותה בתכשיטין נאים, ופירוש 'עדי עדים' בטוב וביפה שבעדים כמו מלך מלכים.
והז"ל דרשו (סוטה יא): אל תקרי 'בעדי עדיים' אלא בעדרי עדריים, שהיו מתגדלין ובאין עדריים עדריים
לבתייהן.

^{קב} וַאֲמָרוּ בַּמְדַּרְשׁ "ושדים נכוננו" זה משה ואהרן שהיו נכונים לגאלם, דכתיב "שני שדיך כשני עפרים",
"ושערך צמח" דהיינו שהגיע זמן הגאולה [ריטב"א].

ביום י"ד בניסן [ויטב"א, רד"א, א"ח], וזהו שאמר קודם לכן (בפסוק הקודם^{קד}) **וְאָעֲבֹר עֲלֶיךָ** [לצידך] **וְאֶרְאֶךָ מִתְבוֹסֶסֶת** [מתגוללת] **בְּדַמֶיךָ**, בדם שיצא עימך בעת לידתך [רד"ק, מצודות], והנמשל שהיו מתבוססים בטיט שעשו ממנו הלבנים ולא היה להם זמן לנקות את עצמם [רד"ק], ואף שאת מגועלת בדם הלידה, **וְאִמְרָ לְךָ בְּדַמֶיךָ חַיִּי וְאִמְרָ לְךָ בְּדַמֶיךָ חַיִּי**, שתחיי ולא תמותי, וכפל ואמר 'בדמיך חיי' לרמוז שבשכר שני דמים שהם דם קרבן הפסח ודם המילה שמלו ב"י בניסן, זכו להיגאל [רש"י] ^{קד}.

אחר שדרשנו את הפסוק הראשון מפרשת ביכורים, כעת דורשים את הפסוק השני שבפרשה, כדי לספר לבילל זה רבוי הטובות שעשה לנו האל, כמו שהיו מספרים מביאי הביכורים לבית המקדש, כדי להרבות תודות ושבחים לאל יתברך על כל הטובות שעשה עמנו [רשב"ץ].

"וַיַּרְעוּ אֶתְנוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנוּנוּ, וַיִּתְּנוּ עֲלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה"

ביאור הפסוק:

"וַיַּרְעוּ אֶתְנוּ הַמִּצְרִים" -

כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות א, ל): **"הָבָה נִתְחַכְּמָה לּוֹ פֶּן יִרְבֶּה, וְהָיָה כִּי תִקְרְאוּהָ מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ, וְעָלָה מִן הָאָרֶץ"**.

"וַיַּעֲנוּנוּ" -

כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם א, יא) **"וַיִּשְׁיִמוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוּ בְּסַבְלָתְכֶם, וַיִּבְּנוּ עִרֵי מִסְכְּנוֹת לְפָרְעָה, אֶת פֶּתֶם וְאֶת רַעְמֻסִּים"**.

"וַיִּתְּנוּ עֲלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה" -

כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם א, יג) **"וַיַּעֲבֹדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרְךָ"**.

^{קד} **בעל ההגדה** הפך את סדר הפסוקים שהרי קודם כתוב (פסוק ו) "ואעבור עליך" וכו', ופסוק אחריו כתוב "רבה כצמח השדה נתתיך". ושינה הסדר כדי לא לסיים "בערום ועריה", אלא "בדמיך חיי" שבו נרמז לשתי המצוות שבזכותם נגאלו.

^{קד} **כתב בנתיבות שלום:** כי שני יסודות היהדות הנרמזים בדם פסח ודם מילה, דהינו אמונה ושמירת ברית קודש, הם הנרתיקים לשמור על כל דבר שבקדושה שלא ישלטו בהם החיצונים. שאם אמונתו טהורה וזכה, וחי חיי קדושה וטהרה, אז רגלי חסידיו ישמר. וזהו "ואראך מתבוססת בדמיך", שיהודי ששופך דמו לקיים ב' ענינים אלו, ואומר לך 'בדמיך חיי', שאז הוא מלא חיות בכל דבר שבקדושה. וזהו שאומרים ב' פעמים "בדמיך חיי" כנגד ב' ענינים אלו המרמזים בדם פסח ודם מילה. ומרמז בזה עוד, דהנה איתא מהאריז"ל שיש דם טהור ודם טמא, ואם יהודי מתאבק בדמו ושופך דמו לקיים רצון השם, ואינו משלים עם המציאות שיצר הרע ישלט על דמו, אזי גם מהדם הטמא נהפך לו לחיות דקדושה, והוא בבחינת מאמר חז"ל 'דם נעכר ונעשה חלב', הינו מהדם הטמא נעשה שפע עליון ורתחא דקדושה.

◆ **‘וִירְעוּ אֹתָנוּ הַמְצָרִים’ -** פירוש שהמצרים החשיבו אותנו לרעים, מפני שחששו כשיבואו עליהם אויבים מבחוץ יהיו עם ישראל בעזרתם להילחם בהם [רשב"ן, א"ח^ק], **כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: [וַיֹּאמֶר (פרעה) אֶל עַמּוֹ: הִנֵּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעַצוֹם מִמֶּנּוּ] הִבָּה הַזְמִינוּ עִצְמָכֶם לַכֹּךְ שֶׁנִּתְחַכְמָה לּוֹ לַעַם יִשְׂרָאֵל [רש"י]^ק, ונטכס עצה מה לעשות פֶּן יִרְבֶּה יִרְבוּ ויהיו הרוב במצרים, וזה יהיה לרעתינו שכן וְהִיא כִּי (כאשר) תִּקְרָאנָה מִלְחָמָה עם אויבנו מבחוץ, אזי וְנוֹסֵף גַּם הוּא מִבְּפָנִים, עַל שֶׁנֶּאֱמַר שֶׁמִּבְּחוּץ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעַלָּה (ויצא) מִן הָאָרֶץ, שיעלו ישראל מארץ גושן לארץ מצרים להילחם איתם [רמב"ן פירוש ב"ק^ז].**

◆ **‘וַיַּעֲנוּנוּ’ -** ובנוסף גם עינו אותנו, ומה היה העינוי שעשו לנו? **כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר: וַיִּשְׁמְנוּ עֲלֵינוּ** על עם ישראל^ק, **שָׂרֵי מִסִּים, שְׂרֵים שִׁיגְבוּ מֵהֶם מִסַּ עֲבוּדָה, לְמַעַן עֲנֹתוּ אֶת יִשְׂרָאֵל בְּסִבְלָתָם,**

^ק אבל לא נוכל לפרש "וירעו" שהרעו לנו, שלא מציינו בפסוק "הבה נתחכמה לו" שום הרעה [או"ח]. **ויש הפרש** בין "וירעו לנו" לבין "וירעו אותנו", כי "וירעו לנו" ר"ל כי הגיעה רעתם אלינו בגופותינו אשר עברה עלינו רעתם תמיד בצער וענוי, אבל "וירעו אותנו" ר"ל כי חשבונו רעים מבלי הגעת רעה לגופותינו, אלא שאמרו שאנחנו בעצמו רעים והחזיקונו רעים על כן אמר כמו שנאמר "הבה נתחכמה לו פן ירבה" וכו', כלומר הם רעים וצריכים אנו להתחכם שלא יזיקונו ברעתם כשיבואו עלינו אויבנו ויהיו הם בעזרתם להלחם בנו. [רשב"ן]. **אך י"מ** שכיון שראו שהיינו פרים ורבים, נתחכמו היאך להרע לנו ולענותנו, ופתרון "וירעו" בחרו הגזירה הרעה שיכלו לבחור להרע לנו. [ריטבי"א, רד"א, שבה"ל]. כמו שנאמר "ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו הבה נתחכמה לו" וכו'. **ומביא** ראייה מהפסוק כי בתחילה לא עינו אותם לגמרי, אלא התחילו להרע להם ולהתנפל ולהתגולל עליהם החכמה, כי בתחילה נכלמים היו לשלוח בהם יד לגמרי, לפי שבאו למצרים בהבטחתם ונתיישבו ביניהם במצותם וזה נקרא בגידה גדולה [ריטבי"א]. **וכע"ז כתב הרמב"ן** (שמות א, 1). **ובמדרש אמרו** (ויק"ר פכ"ז, אס"ר ז, כג, ילקו"ש תולדות רמז) פרעה אמר שוטה היה עשו, שאמר "יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי" ולא היה יודע שביתיים יוליד יעקב בנים, אלא הבה נתחכמה להם מיד, לגזור מיתה על הבנים הזכרים בעודם קטנים, דכתיב "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו" [ריטבי"א, שבה"ל]. **וכוונת** המדרש לומר שנתחכם עליהם פרעה יותר ממה שהיו לפניו, כי כל מי שבא לעשות להם רע בפרהסיא אלהיהם מושיעים, כמו שמצינו אצל לבן ועשו.

ק"ו ואמרו רבותינו (סוטה יא.) "להם" לא נאמר אלא "לו", שאמרו באו ונחכם למושיעין של ישראל [כי ידעו שמושיעין דן מדה כנגד מדה, לכן צריכין אנו להתחכם איך נמטע אותם שלא ידין אותנו מדה כנגד מדה], במה דנונם? דנונם באש? כתיב "כי הנה ה' באש יבוא", וכתיב "כי באש ה' נשפט" וגו'. בחרב? כתיב "ובחרבו את כל בשר" אלא בואו ונדונם במים [להשליכם ליאור] שכבר נשבע הקב"ה שאינו מביא מבול לעולם, שנאמר "כי מי נח זאת לי" וגו', והן אינן יודעין שעל כל העולם כולו אינו מביא אבל על אומה אחת הוא מביא; אי נמי הוא אינו מביא אבל הן באין ונופלין בתוכו, וכן הוא אומר "ומצרים נסים לקראתו". והיינו דא"ר אלעזר מאי דכתיב (שמות יח, יא) "כי בדבר אשר זדו עליהם" בקדירה שבישלו בה נתבשלו, כמו שתרגם אנקלוס בפיתגמא דחשיבו מצראי למידן ית ישראל, ביה דיינינון, הם השליכו בניהם ביאור והוא השליכם בים.

ק"ז וי"מ 'ועלה מן הארץ' שעם ישראל יצא ממצרים ויגאל, וזה מתאים למפרשים שנחכמו לנו איך להרע לנו ולענותנו, וחששו שנברח מהארץ כי לא רצו לאבד עבדיהם כדי שלא יקראו להם מלכותא קטיעא. **ורבותינו דרשו** (סוטה יא.) ש"ויעלה מן הארץ" קאי על המצרים, שעם ישראל יגרשו ויאלצו לצאת ולעזוב את הארץ, ועם ישראל ירשוה. ואמר "ועלה" כאדם שמקלל עצמו ותולה קללתו באחרים, וכאילו כתב "ועלינו מן הארץ" והם יירשוה [רש"י].

ק"ח ורבותינו דרשו (סוטה יא.) וישימו 'עליהם' לא נאמר אלא וישימו 'עליו', מלמד שתלו מלבן בצוארו של מלך, שאם היה אחד מישראל שיאמר איסתניס אני, אומרין לו: כלום איסתניס אתה מפרעה? שאפילו המלך

במלאכתם של המצרים קט. ומה היה המס שהטילו עליהם? **ויבן ערי מסכנות** בניית בתי אוצרות, ששם אכסנו את האוצרות **לפרעה** מלך מצרים [רש"י], ומה שמות הערים? **את** עיר **פתם** ו**את** עיר **רעמסס** קי.

♦ **'ויתנו עלינו עבדה קשה' - כמו שנאמר: ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך**, "בפרך" מתרגמין 'בקשיו' לשון קושי ושבירה, בעבודה קשה המפרכת ומשברת את הגוף [רש"י], שהעבידום בחומר ובלבנים כדי שיכחשו גופם ויתמעט לחותם ולא יזרעו זרע ויתמעטו [רשב"ז, רד"א] קיא.

היה מסייע בדבר, ואח"כ נתנו עליהם עבודה קשה כדכתיב "בפרך", כללו של דבר מעט מעט היו מתגברין עליהם, ולפיכך נמשלו למרור שתחילתו רך וסופו קשה. [רשב"א].

קט ויענתו לשון מיעוט תשמיש כמו "אם תענה את בנותי", ואמר 'למען ענותו בסבלותם' כלומר שימעטו לשמש מטתם בשביל סבלותם, וכל זה לקיים הגזרה "ועבדום וענו אותם" [חזקוני]. וי"מ שהעיניו היה שהנוגשים הרודים בהם היו משכימים אותם בעלות השחר שלא יתענגו עם נשותיהם כדי להמעיטם, וזה היה ענין שלומית בת דברי שהנוגש הוציא בעלה והוא נכנס אחריו, והיא חשבה שהוא בעלה ובעל אותה ונתעברה מאותו מקלל שסקלוהו ישראל [רשב"ץ]. וי"מ 'למען ענותו בסבלותם' היינו בסבלות ע"ז שהיו משעבדים אותם לעבוד ע"ז כמו שנאמר "ישאוהו על כתף יסבלוהו" [הובא בשב"ל].

קי ופרש"י שערים אלו היו בנויות קודם לכן, אלא שלא היו ראויות לאוצרות והיה מוטל עליהם לעשותם חזקות ובצורות. **ורבותינו דרשו** (סוטה יא). "ויבן ערי מסכנות לפרעה", ונחלקו רב ושמואל בפירוש המילה 'מסכנות', חד אמר: שמסכנות את בעליהן, וחד אמר: שמסכנות את בעליהן, דאמר מר: כל העוסק בבנין מתמסכן [בא לידי עניות]. **עוד דרשו** (שם) "את פיתום ואת רעמסס" נחלקו רב ושמואל, חד אמר: פיתום שמה, ולמה נקרא שמה רעמסס? שראשון ראשון מתרוסס [שהיו בונים קצת והיה נופל, וכן הלאה]. וחד אמר: רעמסס שמה, ולמה נקרא שמה פיתום, שראשון ראשון פי תהום בולע [נבלע בארץ]. וזה כדי שלא יהנו המצרים במעשה ידיהם, ונמצא שכל מה שעשו היה לריק. **ומבואר** לפי דבריהם שהיה רק עיר אחת, אלא שנחלקו מהו שמה האמיתי ומהו הכינוי שלה.

קיא י"מ "בפרך" מלשון פרוכת 'מחיצה' (הפרדה) שהיו מפרישים אותם מנשותיהם, וכן גבי עבד "לא ירדנו בפרך לעיניך" להפרישו מאשתו. ולשון רבותינו 'פרך' הוא לשון 'קושי' כמו שאומרים 'פריך (=הקשה) רב אחאי' [רשב"ץ].

ורבותינו דרשו מילה ב"פרך" בכמה אופנים:

א. בשעה שאמר פרעה "הבה נתחכמה לו וישימו עליו שרי מסיים", קיבץ את כל ישראל ואמר להם בבקשה מכם עשו עמי היום בטובה, והיינו דכתיב "ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך" בפה רך, נטל פרעה סל ומגרפה, מי היה רואה את פרעה נוטל סל ומגרפה ועושה בלבנים ולא היה עושה? מיד הלכו כל ישראל בזריזות ועשו עמו בכל כחן לפי שהיו בעלי כח וגבורים, כיון שחשך עליהם היום העמיד עליהם נוגשים ואמר להם חשבו את הלבנים, מיד עמדו ומנו אותם ואמר להם, כזה אתם מעמידים בכל יום, [מ"ר פי' בהעלותך].

ב. ב'פה רך', מלמד שהיה פרעה מפייסם בדברים רכים, בתחלה היה אומר להם בניי עשו מלאכתי ובנו בנין קטן הזה, ואני נותן לכם מתנות רבות, עד שהרגילים למלאכתו ונשתעבדו לו, לבסוף היה משעבדם בפרך, שמשבר עצמותם ומכתתם, ודומה לדבר [ויקרא כה, מו] "לא תרדה בו בפרך" [לקח טוב].

ג. ב'פה רך', שאמרו להם כנגד כל לבינה ולבינה שיעשה כל אחד ואחד מכם, אנחנו ניתן לכם כנגדן זהובים, והיו ישראל ממחרים ועושים אחד מאה ואחד מאתים, מיד גזרו עליהם שבכל יום ויום יביא כמו אותו תוכן לבנים [מדרש אגדה].

ד. ב'פה רך' מלמד שתלו לפרעה לבנה בצוארו שאם יאמר אדם איסטיניס אני, אומרים לו כלום איסטיניס אתה יותר מפרעה [סוטה יא].

כעת דורשים את הפסוק השלישי שבפרשת ביכורים:

”וּנְצַעַק אֶל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קִלְנוּ וַיֵּרָא אֶת עֲנִינוּ וְאֶת עֲמַלְנוּ וְאֶת לַחְצֵנוּ”.

ביאור הפסוק:

”וּנְצַעַק אֶל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ” -

כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ב, כג): **”וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם, וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה וַיִּזְעֻקוּ, וַתַּעַל שׁוֹעַתָם אֶל הָאֱלֹהִים מִן הָעֲבָדָה”.**

”וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קִלְנוּ” -

כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם ב, כד): **”וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם. וַיִּזְכּוֹר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ אֶת אַבְרָהָם אֶת יִצְחָק וְאֶת יַעֲקֹב”.**

”וַיֵּרָא אֶת עֲנִינוּ” -

זו פְּרִישׁוֹת דָּרָךְ אַרְץ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם ב, כה): **”וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּדַּע אֱלֹהִים”.**

”וְאֶת עֲמַלְנוּ” -

אֵלוֹ הַבְּנִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם א, כב): **”וַיֵּצֵאוּ פְרַעֲה לְכָל עַמּוֹ לֵאמֹר כָּל הַבֶּן הַיְלֹוֹד הַיְאֹרֶה תִּשְׁלִיכֵהוּ וְכָל הַבֵּת תַּחֲיוּן”.**

”וְאֶת לַחְצֵנוּ” -

זֶה הַדְּחָק, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם ג, ט): **”וַיִּגַּם רְאִיתִי אֶת הַלַּחֲץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לַחְצִים אֲתָם”.**

◆ **’וּנְצַעַק אֶל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ’ -** לאחר שכשל כוח הסבל, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר: וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם, הם ימי העינוי והעבודה הקשה שהיו ימים רבים מאוד, כי ארך הגלות מאוד [רמב"ן]^{ק"ב}

ה. 'בפרד' שהיו מחליפין מלאכת אנשים לנשים ומלאכת נשים לאנשים [שם]. ופרש"י שזו היא עבודה קשה שלא היו רגילים בהם.

ו. "בפרד" רבי אליעזר אומר: בפה רך, ורי' שמואל בר נחמני אמר בפריכה [סוטה יא].

ק"ב **’רוש"י פירש:** "ויהי בימים הרבים ההם" שמאז שהרג משה את המצרי וברח אל מדין עברו ששים שנה, ואז "ויומת מלך מצרים" והוצרכו ישראל לתשועה, ועתה יכול משה לחזור למצרים ולגואלם, שכל זמן שהיו במצרים היו נאנחים בגלל העבודה הקשה. **ובמדור אמרו** (שמו"ר א, לח) שהיו ימים מועטים, ועל שם שהיו

וְיָמַת מֶלֶךְ מִצְרַיִם, כי קיוו מתי ימות ויקום במקומו מלך אחר ויבטל הגזרה ויצאו מהשיעבוד קיג, כדרך המלכים כשמתים מתיירים האסורים וגם משחררים המשועבדים, וכשראו שלא רק שלא נתבטלה הגזרה אלא עוד הכביד עליהם העבודה אז נאנחו הרבה, ולא מצאו תקנה אלא להתפלל לאלהי אבותיהם שיושיעם [רשב"ץ] וזהו שאומר **וַיֶּאֱנְחוּ** מעומק הלב **בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִן** מחמת ה**עֲבֹדָה** הקשה שהעבדוּם המצרים, **וַיִּזְעָקוּ** בקול רם אל ה' **וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם** [צעקתם] **אֶל הָאֱלֹהִים** להושיעם **מִן** צער ה**עֲבֹדָה** הקשה שהעבדוּם בה קיד.

◆ **וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוֹ -** לאחר שעלתה תפילתם היא גם נשמעה, **כִּמָּה שָׁנְאָמַר: וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם**, צעקתם וגניחתם, ואע"פ שבזכות עצמם לא היו ראויים להגאל, מ"מ זכר להם ברית אבות [רשב"א, א"ח] קט"ו שנאמר: **וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ** אשר כרת **אֶת (=עם) אַבְרָהָם** שנאמר (בראשית טו, יח) "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר", ושכרת **אֶת (=עם) יִצְחָק** שנאמר (שם יז, כא) "ואת בריתי אקים את יצחק", ו**אֶת** הברית שכרת עם **יַעֲקֹב**, שנאמר (ד"ה א טו, יז) "ויעמידה ליעקב לחוק

של צער נקראו רבים, כדכתיב (ויקרא ט"ו) "ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים" ואינם אלא שלשה ימים. [ריטב"א].

ואיתא בזהר (שמות יט.) רבי יהושע דסכנין אמר "ויהי בימים הרבים ההם", סוף גלותם היה, שהיו ישראל משועבדים בכל עבודה, "בימים הרבים ההם" שהיו ימים רבים לישראל במצרים, וכיון שנשתלם קץ גלותם מה כתיב? "וימת מלך מצרים", מאי טעמא? לפי שהורד שר מצרים ממעלתו ונפל מגאותו, וכיון שנפל מלך מצרים שהוא שר שלהן, זכר הקב"ה לישראל ושמע תפלתם. אמר רבי יהודה בא וראה שכך הוא, שכל זמן שהשר שלהם נתנה לו שררה על ישראל לא נשמע צעקתם של ישראל, כיון שנפל השר שלהם כתיב "וימת מלך מצרים" ומיד "וַיֶּאֱנְחוּ בני ישראל מן העבודה וַיִּזְעָקוּ וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אל האלהים", שעד אותה שעה לא נענו בצעקתם.

קיג **וַרְשִׁי פִּירֵשׁ** (ע"פ שמו"ר) שלא מת ממש, אלא שנצטרע והמצורע חשוב כמת, וכדי להתרפות מצרעתו היה שוחט הילדים לרחוץ בדמם, וזהו שנאמר וַיִּזְעָקוּ, עד שנתרפא מצרעתו ושוב לא היה שוחטם. **ורבותינו דרשו** שהיו מעבידין אותם עבודה זרה, ופרש"י שהמלך הראשון לא היה מעבידן כל כך ע"ז מפני חיבתו של יוסף, אבל זה המלך חידש עליהם גזירות והכריחם לעבוד עבודה זרה [ריטב"א].

קיד **ואמרו רבותינו** (ירושלמי תענית א, א) מתוך חמשה דברים נגאלו ישראל ממצרים, מתוך ה'קץ' - שנאמר "ויהי בימים הרבים ההם", מתוך 'צרה' - דכתיב "וַיִּזְעָקוּ", מתוך 'צוחה' - דכתיב "וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם", מתוך 'זכות אבות' - דכתיב "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ", מתוך 'תשובה' - דכתיב "וַיִּרָא אֱלֹהִים, וַיַּדַּע אֱלֹהִים".

קט"ו ואמר "וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים" אע"פ שכבר אמר "וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אל האלהים", כדי להודיע שלא נענו אלא בזכות האבות [א"ח]. וזהו שנאמר בדם פסח (שמות י"ב) "והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות", משקוף - זה אברהם, ושתי המזוזות - אלו יצחק ויעקב [ריטב"א]. **והטעם** שלא היו הם ראויים להיגאל לולא זכות האבות כמו שפירש יחזקאל ואמר (כ, ז ט) "ואומר אליהם איש [את] שקוצי עיניו השליכו, ובגלולי מצרים אל תטמאו אני ה' אלהיכם, וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, איש את שקוצי עיניהם לא השליכו, ואת גלולי מצרים לא עזבו, ואומר לשפוך חמתי עליהם לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים, ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים אשר המה בתוכם אשר נודעתי אליהם לעיניהם להוציאם מארץ מצרים". וזהו שנאמר "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ" וכו'. [רשב"ץ].

לישראל ברית עולם", שנשבע לשלושתם לתת להם את ארץ כנען [לקח טוב], ועתה נתקרב הזמן של ארבע מאות שנה שאמר לאברהם [רשב"ם].

◆ **וַיֵּרָא אֶת עֵינָיו -** מהו ענינו? זו פְּרִישוּת ומניעת 'דָּרֶךְ אֶרֶץ קִטִּי', שהפרישום מנשותיהם שלא יפרו וירבו ק"י, **כְּמָה שְׁנֵאמַר:** בפסוק המתאר את סבל עם ישראל במצרים, **וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּדַּע אֱלֹהִים,** "וירא" אלו דברים שבסתר שאין יודעו אלא הקב"ה והיינו תשמיש, וזהו שאמר "וידע אלקים" שאין אחרים יודעים בו אלא הקב"ה [ריטב"א, רשב"ץ] ק"י.

◆ **וְאֵת עַמְלֹנוֹ -** מי הם עמלנו? אֱלוֹ הַבְּנִים שגזרו להשליכם ליאור, והבנים נקראים עמל מפני שכל דבר שהאדם יגע בו לריק נקרא 'עמל', ואף הם יגעו לריק שהרי פרעה ציווה להשליכם ליאור

ק"י 'דרך ארץ' הוא כינוי למצות עונה (תשמיש המטה) כמו שנאמר (בראשית יט, לא) "ואיש אין בארץ לבוא עלינו כדרך כל הארץ" [רשב"ץ]. ונקרא 'עֵינָיו' מלשון עינוי, לפי שהמניעה מתשמיש הוא ענוי גדול לאיש ולאשה, וכמו שדרשו (יומא כז) שהזהיר לבן את יעקב "אם תענה את בנותי", שפירושו למנוע מהם תשמיש המטה, ולכן תשמיש מיטה נקראת "עונה" שמענה אותה כשנמנע ממנה. [רשב"ץ, ריטב"א, רד"א].

ואמרו רבותינו (שמות רבה פ"א) שבתחלה גזר וצויה פרעה לנוגשים שיהיו דוחקים בהם כדי שיהיו עושים את סכום הלבנים, ולא היו ישנים בבתיהם שהיו אומרים להם אם תלכו ללון בבתים לא תקומו מהר, ולא תוכלו לתת סכום הלבנים, והיו מלינין אותם בשדות כדי למעטן מפריה ורביה, שמתוך שאינם ישנים בבתיהם אינם מולידים. אולם היו נשותיהם מביאין להם מזון ושוכבות עמהם בין שפתים, תחת התפוח והיו מתעברות מהם, ובהגיע עת לדתנה היו הולכות לשדה ויולדות שם, והקב"ה מזמין להם מאכלים, ורוחצים הוולדות וסכיין אותם ונותנין ביד כל אחד שתי חתיכות של שומן, וכשמרגישין בהן המצרים באים עליהן והארץ בולעת אותם, והם מביאין שוורים וחורשים עליהם שנאמר "על גבי חרשו חורשים", ולאחר זמן הם צצים כעשב הארץ באים לבתיהם עדרים עדרים, וזהו שנאמר (יחזקאל טז, ז) "רבבה כצמח השדה נתתך" [אוי"ח]. **עוד אמרו** (פ"יא) ששמו את ישראל רועי בקר וצאן בהרים ובמדברות, כדי שלא יפרו וירבו, והיו ישנים על הארץ [שימאסו בעיני נשותיהם, ועוד שע"י הקור יחלש כחם המתעורר לתאוה - "יפה תאר"], אמר להם הקב"ה אני אמרתי לאברהם אביהם שאני מרבה את בניו ככוכבים, דכתיב (בראשית כב, יז) "כי ברך אברכה והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים", ואתם מתחכמים להם שלא ירבו, נראה איזה דבר עומד (=יתקיים) שלי או שלכם, שנאמר "וכאשר יענו אתו כן ירבה וכן יפרך".

ק"י **וי"מ** שהפרישום מנשותיהם שלא לשמש עמהן, שהיו אומרים להם אם תלכו ללון בבתים לא תקומו מחר ולא תוכלו לתת סכום הלבנים, כמובא לעיל בשם המדרש [אוי"ח, ראב"ן]. **וי"מ** שמרוב העינוי אף שהיו משמשים לא היו יורים זרעם כחץ, ובשל כך היו הולכים ומתמעטים [ריטב"א]. **וי"מ** שבני עצמם היו פורשים מנשותיהן כיון שגזרו "אם בן הוא והמתין אותו" אמרו מה לנו להוליד לבטלה. [אוי"ח, ריטב"א, שבה"ל, ראב"ן].

ק"י **וי"מ** שלשון 'וידע' נאמר לענין תשמיש, כמו שנאמר "וידע אדם את חוה אשתו" וכן "וידע אלקנה את חנה אשתו" [ריטב"א, או"ח]. **וי"מ** 'וירא' הם הצרות שהיו עושים להם בגלוי, 'וידע' אלו דברים שבסתר שאין יודעו אלא הקב"ה וזהו עינוי התשמיש [ראב"ע, רמב"ן]. **וכתב הריטב"א** שהתורה מכנה לתשמיש בלשון 'ידע', לעורר לאדם שלא יעשה מעשה ההוא לתאוה והנאה טבעית בלבד כבהמות שאין להם דעת, אלא שיעשה בחכמה ובדעת להשלים מצות פריה ורביה ולקיום הגוף, וגם כי השכבת זרע תחילת יצירתה מן המוח שהוא מקום הדעת, ועשה כן הבורא יתברך כדי שיעיין האדם בזה ויעשה הדבר בשכל ובצנעה, וזהו שאמרו חייב אדם לקדש את עצמו בשעת תשמיש, כמו שנאמר (הושע יא) "בקרבך קדושו".

[או"ת, ר"ד] קיט **כָּמָה שָׁנָאמַר**: **כָּל הַבֵּן הַיְלֹוּד לַיהוּדִים** [תרגום יוהנתן] **קִבְּ הַיָּאֲרָה תְּשַׁלְּכֶיהָ וְקִבְּ אֶת הַבֵּת תַּחֲנִיּוֹן**, שִׁיחֵיו לַהֵם לְנִשְׁמֵי, לְפִי שֶׁהַמְצָרִים שְׁטוּפִים בְּזִמְיָה [שמו"ר, ריטב"א].

◆ **'וְאֵת לְחַצְנֵי' - מָהוּ לְחַצְנֵי? זֶה הַדְּחַק** שֶׁהָיו הַנוֹגְשִׁים לֹחֲצִים אוֹתָם לְהַשְׁלִים אֶת תּוֹכֵן הַלְּבָבִים כְּדֵי לְהַכְחִישׁ כּוֹחַם [או"ת, רד"א, שבה"ל, רשב"ץ]. וְכֵן תַּרְגּוּם הַפְּסוּק (שְׁמוֹת ה', יג) "וְהַנוֹגְשִׁים אֲצִים לֵאמֹר כָּל מַעֲשֵׂיכֶם", וְשֶׁלְטוֹנֵי דְחָקִין לְמִימְרֵי אֲשֶׁלִּימוּ עֲבִידֵתְכֹן פְּתַגְם יוֹם בְּיִזְמִיָּה [שבה"ל] **קִבְּ**. וּמִנֵּי שֶׁלְחַצוֹ אוֹתָם: **כָּמָה שָׁנָאמַר**: **"וְגַם רָאִיתִי אֶת הַלְּחָץ אֲשֶׁר מְצָרִים לְחַצִּים אֲתָם"**. וְטַעַם אֲמָרוֹ "וְגַם רָאִיתִי אֶת הַלְּחָץ", לֵאמֹר שִׁיעֶשֶׂה נִקְמָה בַּפְּרַעַה וּבַעֲמֹו וּבַעֲמֹו מִפְּנֵי שֶׁשֶׁעֲבָדוֹ אוֹתָנוּ יוֹתֵר מִמָּה שֶׁהָ גָזַר עֲלֵינוּ [רמב"ן].

ולסיום דורשים את הפסוק הרביעי שבפרשת ביכורים:

**"וַיֹּצֵאֵנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם, בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה,
וּבְמַרְא גְדֹל, וּבְאֲתוֹת וּבְמִפְתִּים".**

ביאור הפסוק:

"וַיֹּצֵאֵנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם" -

לֹא עַל יְדֵי מַלְאָךְ,

וְלֹא עַל יְדֵי שָׂרָף,

קיט **וַיִּמְשֵׁם** שֶׁנִּקְרָאִים הַבְּנִים 'עַמְלִי' לְפִי שֶׁהֵם עֵיקַר עֲמֵלוֹ שֶׁל הָאָדָם, כִּי כִּמָּה הָאָדָם יִגַּע לְגַדְלָם וּלְלַמְדָם תּוֹרָה וְדָרֶךְ אֲרָץ, וְכֵן יִגַּע כְּדֵי שִׁיכּוֹל לְהַנִּיחַ לָהֶם מִמּוֹן אַחַר מוֹתוֹ [ריטב"א, שבה"ל, רד"א]. **וַיִּמְשֵׁם** שֶׁהַבְּנִים נִקְרָאִים 'עַמְלִי' הָאָדָם לְפִי שֶׁהֵם בָּאִים מִכּוֹחוֹ וְאוֹנוֹ כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "כּוֹחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי" [ראב"ן].

קִבְּ וְרִשְׁיִי פִירֵשׁ עַל פִּי הַמְדַרְשׁ שֶׁצִּיּוּוֹה לְהַשְׁלִיךְ גַּם אֶת הַמְצָרִים לֵיאוֹר, שְׁבָאוֹתוֹ הַיּוֹם שֶׁנּוֹלַד מִשָּׁה אֲמָרוֹ לוֹ אֲצִטְגִּינֵנוּ הַיּוֹם נּוֹלַד מוֹשִׁיעֵן, וְאִין אֲנוּ יוֹדְעִים אִם מִמְצָרִים אִם מִיִּשְׂרָאֵל, וְרוֹאִים אֲנוּ שֶׁסּוּפוֹ לְלַקּוֹת בְּמִים, לְפִיכֵךְ גָּזַר אוֹתוֹ הַיּוֹם אִף עַל הַמְצָרִים, שֶׁנֶּאֱמַר "כָּל הַבֵּן הַיְלֹוּד", וְלֹא נֶאֱמַר כָּל הַבֵּן הַיְלֹוּד לְעִבְרִים, וְהֵם לֹא הֵיוּ יוֹדְעִים שֶׁמָּה שֶׁרָאוּ שֶׁסּוּפוֹ לְלַקּוֹת עַל הַמִּים הֵינּוּ בַחֲטָא מִי מְרִיבָה [שמו"ר א, יח].

קִבְּ וְאֲמָרוֹ חֲזָל [פִּרְקֵי רִ"א פ' מ"ב] שֶׁהֵיאוֹר לֹא הִיָּה בּוֹלַעַם אֲלֵא פּוֹלַטֵם לְמַדְבַּר, וְהַקְּבִי"ה זֶן אוֹתָם שֶׁם וּמִבְּיַא סֵלַע בְּפִי כָל אֶחָד וְאֶחָד שֶׁהִיָּה מִנִּיקוֹ דְּבִשׁ וְחַלְב, שֶׁנֶּאֱמַר (דְּבָרִים לב) "וַיִּנְקִיָּהוּ דְּבִשׁ מִסֵּלַע" וְכוּ', וְכָל זֶה נִקְלָה הוּא נֶגַד הַבּוֹרָא יִתְבַּרְךְ, וְכִשְׁבָּאוּ יִשְׂרָאֵל לִים רָאוּהוּ וְהִכִּירוּהוּ, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁמוֹת ט"ו) "זֶה אֵלֵי וְאֲנוּהוּ", כְּלוֹמֵר הִכִּירוֹ כִּי הוּא שִׁעֶשֶׂה לָהֶם אֶת הַנֶּס הַרְאִשׁוֹן [ריטב"א].

קִבְּ וּרְבִינוֹ חֲנַנְאֵל פִּירֵשׁ מִפְּנֵי שֶׁנִּכְנְסוּ לְמִצְרַיִם בְּשִׁבְעִים נִפְשׁ וְהוֹשִׁיבֵם יוֹסֵף בָּאֲרֶץ גּוֹשֶׁן, וְלֹא הִיָּתָה הָאֲרֶץ מְכִילָה אוֹתָם כִּי הִיָּתָה הַבְּרַכָּה בָּהֶם, וּמִצְרַיִים לֹא הִיוּ מִנִּיחִים אוֹתָם לְהִתְרַחֵב בָּאֲרֶץ, אֲבָל הֵיוּ לֹחֲצִים וְדוֹחֲקִים אוֹתָם, וְהִבִּיא רָאִיָּה לָזֶה מִמָּה שֶׁאֲמַר הַכְּתוּב (שׁוֹפְטִים א, לד) "וַיִּלְחָצוּ הָאֲמֹרִי אֶת בְּנֵי דָן הַהֵרָה כִּי לֹא נִתְּנוּ לְרַדֵּת לְעַמְקֵי" [רַבְּנֵי בַחֲיִי שְׁמוֹת ג, ט]. **וְהִרִטְב"א פִירֵשׁ** שִׁדְחָקִי זֶה שְׁמֵד רֹחֲנִי, כִּי כִשְׂרָאוֹ הַמְצָרִיִים שֶׁלֹּא הֵיוּ יוֹכִילִים לְכַלּוֹתָם תַּחֲלִילוֹ לְדוֹחֵק אוֹתָם שִׁחְזִירוֹם לְאֲמוֹנָתָם וְיִתְעַרְבוּ בָּהֶם, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "וְגַם רָאִיתִי אֶת הַלְּחָץ", כִּי זֶה הוֹסִיף לְגֵאוֹל אוֹתָם מִהֵרָה, כִּי יִרָא אֲנִכִי שְׁמָא לֹא יוֹכֵלוּ לְעַמּוֹד בְּנִסְיוֹן, כִּי כִבֵּר תַּחֲלִילוֹ לְהִתְעַרֵּב בָּהֶם קִצָּת, וּלְבַטֵּל בְּרִית מִלָּה, וּלְלַכֵּת אַחֲרֵי הַכּוֹחוֹת הַעֲלִיוֹנִים וְהַכְּשִׁפִּים.

וְלֹא עַל יְדֵי שְׁלִיחַ,
אֲלֵא הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּכַבּוּדוֹ וּבַעֲצָמוֹ,
שְׁנֵאמֵר:

**”וְעִבְרַתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה, וְהִפִּיתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ
מִצְרַיִם מֵאֲדָם וְעַד בְּהֵמָה, וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים, אֲנִי
יְהוָה.”**

◆ **”וְיוֹצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם”** - במכת בכורות בכבודו ובעצמו^{קכג}, **לֹא עַל יְדֵי מַלְאָךְ וְלֹא עַל יְדֵי שָׂרָף וְלֹא עַל יְדֵי שְׁלִיחַ, אֲלֵא הַקְּב"ה בְּכַבּוּדוֹ וּבַעֲצָמוֹ**, שרק הוא יודע להבחין מיהו בכור, **שְׁנֵאמֵר:** במכת בכורות **”וְעִבְרַתִּי** אני בעצמי בעהברה אחת וברגע אחד **בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה, וְהִפִּיתִי** אני בעצמי **כָּל בְּכוֹר** הנמצא **בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאֲדָם וְעַד בְּהֵמָה**, מבכור אדם עד בכור בהמה, ומה שלקתה הבהמה עם יתר אלהיהם זה משום ששמשה למצרים לעיז, והקדים בכור אדם לבכור בהמה כי מי שהתחיל בעבירה ממנו מתחילה הפורענות (רש"י) **וּבְכָל אֱלֹהֵי עֲבוּדָה זָרָה** של **מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים** מכות שונות זה מזה, **אֲנִי ה'** - אני בעצמי עשיתי מכה זאת ולא אחר. וכעת מבאר בעל ההגדה את פסוק זה.

ומבארים כעת את מילות הפסוק "ועברתי בארץ" שהוזכר כעת קכד:

פסוק זה הוא מדברי משה רבינו לעם ישראל, והיה לו לומר בלשון עבר: **”ועבר ה' בארץ מצרים, והבה כל בכור”**, ומזה שאמר "ועברתי" "הכיתי" בא ללמדנו שהקב"ה לבדו הוציאנו ממצרים [רשב"ץ, רמב"ן].

”וְעִבְרַתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם” -

אֲנִי וְלֹא מַלְאָךְ.

”וְהִפִּיתִי כָּל בְּכוֹר” -

אֲנִי וְלֹא שָׂרָף.

”וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים” -

^{קכג} שהיה לו לומר "ויוציאנו ממצרים" בלא מילת ה', שהרי כבר נאמר "וישמע ה' את קולנו", ולמה חזר ואמר "ויוציאנו ה'?" כדי ללמדנו שהוא בעצמו ובכבודו הוציאנו ממצרים [אוי"ח].

^{קכד} **ובשבה"ל כתב** יש מפרשים שקטע זה אינו מסדר ההגדה ואינו כתוב במכילתא עם כל שאר ההגדה, לפיכך אינו עיקר, ואין רבי היה נוהג לאומרו. ע"כ. גם בנוסח ההגדה של הרמב"ם לא מופיעות הדרשות של פסוק זה. אבל ברוב הנוסחאות של הראשונים הוא מפיע כמו שלפנינו.

אָנִי וְלֹא שְׁלִיחַ. "אָנִי יְהוָה" - אָנִי הוּא וְלֹא אַחֵר.

◆ **וְעִבְרַתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם -** 'ועברתי' כמלך העובר ממקום למקום, ובהעברה אחת וברגע אחד כולם לוקים, **אָנִי** בעצמי עברתי והכיתי כל בכור, **וְלֹא** עשיתי כן על ידי **מְלַאָךְ**, השלוח מאיתי במגפות כענני שנאמר בדוד (ש"ב כד, טז) ובסנחריב (מ"ב, יט, לה) [רמב"ן] ^{קכה}.

◆ **'וְהִפִּיתִי כָּל בְּכוֹר' -** בארץ מצרים אף שאינו ממצרים, ואף בכורי מצרים שבארצות אחרות לקו שנאמר (תהילים קל"ז), "למכה מצרים בבכוריהם", **אָנִי** בעצמי הכיתי **וְלֹא שְׁרָף** מלאך של אש, שהמכה היתה על ידי הקב"ה ולא כמלך שעושה נקמה באויביו על ידי ספקלטון שלו, שהם השרפים שמהם תצא אש שורפת באויביו, כענני שנאמר אצל אליהו (מ"ב, א, יב) "תצא אש מן השמים ותאכל אותו ואת חמשישיו" [רמב"ן] ^{קכז}.

◆ **'וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אַעֲשֶׂה שְׁפָטִים' -** מכות משונות זה מזה, שאם העבודה זרה הייתה עשויה מאבן נמסת, ואם מעץ הייתה נרקבת, ואם ממתכת הייתה נמסת ונתכת לארץ [מכילתא] כי סר צילם העליון מעליהם שהיה מעמידם, ומיד ניתך ונרקב, ובזה נודע כי מכת אלהים היא ושאין כוח מושל על כוח אחר לבטלו אלא הקב"ה לבדו [ריטב"א], **אָנִי** בעצמי אעשה בהם שפטים **וְלֹא שְׁלִיחַ**,

^{קכה} **ו"מ** לפי שמצינו בספר יהושע שבכניסתם לארץ נאמר "הנה אנכי שולח מלאך לפניך", יכול אף יציאתם ממצרים תהיה על ידי מלאך? לכך נאמר "ויוציאנו ה' ממצרים" הוא בכבודו גלה עליהם וגאלם [שבה"ל].

והקשו הראשונים הרי כתוב (במדבר כ"ט) "וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים", משמע ששלח מלאך להוציאם ולא הקב"ה בעצמו הוציאם? **ותירצו** שמה שנאמר "ויוציאנו" זה קאי על הבורא יתברך, כדכתיב (דברים ד') "ויוציאך בפניו בכוחו הגדול ממצרים", ואיך הוציאנו? על ידי מלאך דהיינו ששלח את משה רבינו כדי להתרות בפרעה שיוציאנו, וכמו שכתוב (שמות ג') "ואשלחך אל פרעה והוצא את בני" ממצרים", אבל לא היה ביד משה כוח להוציאם ללא הקב"ה [שבה"ל, הרי"ד, רד"א]. וכן מצינו שהנביאים נקראים מלאך, כמו שכתוב (חגי יב, א) "ויבא חגי מלאך ה'", וכן "ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים" זה פנחס [שבה"ל]. **ומה** שאמר (שמות יב, כג) "ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף", אין הכוונה למלאך המשחית, אלא אמר 'משחיתי' על שם משקל 'משביתי' 'מרביתי', ופירושו לא יתן ההשחיתה לבוא אל בתיכם לנגוף, שהמכה עצמה קרויה משחית, כמו שנאמר "ולא יהיה בכם נגף למשחית" [רד"א, שבה"ל]. **ו"מ** "ולא יתן המשחית", כלומר אפילו אלו מבני" שהגיע זמנם למות את מיתתם הטבעית, וכבר ניתן רשות למשחית להרגם, לא נתן לו השי"ת רשות לבלי זה לבוא אל בתיהם לנגוף, וזה היה נס מהשי"ת שבאותו לילה לא מת ולא חלה שום אדם מישראל, למען לא יהיה צווחה בשום בית ישראל. [נחלת יעקב]. **וא"ת** אי"כ מה צורך ליתן דמים על המשקוף והמזוזות, הרי אין ה' צריך אותם להבחנה? **ו"ל** כי היו צריכים זכות כדי שיהיו ראויים להיגאל, כמו שדרשו הז"ל "ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמך", שבזכות דם פסח ודם מילה נגאלו ממצרים [רד"א].

^{קכז} מכאן ראינו כי מלאך ושרף שני דברים הם, השרפים הם מלאכי אש העומדים תחת הכסא וטובלים בכל יום בנהר של אש ההולך לפני הכסא, וכן הוא אומר (ישעיה ו') "שרפים עומדים ממעל לוי", והמלאכים הם למטה מהם, המתחלפים בכל יום, והם שנבראו ביום החמישי [ריטב"א].

השלוח מאיתו יתברך לכל המעשים הנעשים בארץ, והוא המלאך הגדול שנקרא מטטרו'ן, שהוא שר הפנים ושרם של ישראל השומר אותם ק"ב [רמב"ן, ריטב"א].

♦ **אָנִי ה' - אָנִי הוּא** שעשיתי כן ולא על ידי שליח אחר, שהוא אחד ואין אלוה למחות על ידו לעשות כן [רמב"ן], ונתגלה שאין שום כוח אחר מבלעדיו.

יש מוסיפים קטע זה [ע"פ מדרש שכל טוב בא יב]:

אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֹנָם לְבָרְכָה:

כְּשִׁירָד הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמְצָרִים בְּמִצְרַיִם, יָרְדוּ עִמּוֹ תְּשַׁעַת אֲלָפִים רַבּוֹת, מֵהֶם מְלֹאכֵי אֵשׁ, וּמֵהֶם מְלֹאכֵי בָרָד, וּמֵהֶם מְלֹאכֵי זֵיעַ, וּמֵהֶם מְלֹאכֵי רִתָּת, וּמֵהֶם מְלֹאכֵי חֲלָהָה, וְרִתָּת וְחֲלָהָה אוֹחֶזֶת לְמִי שֶׁהוּא רוֹאֶה אוֹתָם.

אָמְרוּ לְפָנָיו: רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם, וְהֵלֵא מְלֶךְ בֶּשֶׁר וְדָם, כִּשֶׁהוּא יוֹרֵד לְמַלְחָמָה שָׂרְיוֹ וְעַבְדָּיו מְקִיפִין בְּכַבּוּדוֹ, וְאַתָּה מְלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא דִּין עֲלֵינוּ, שְׁאַנְחֵנוּ עַבְדֶּיךָ, וְהֵם בְּנֵי בְרִיתְךָ, נֵרָד וְנַעֲשֶׂה עִמָּהֶם מַלְחָמָה.

אָמַר לָהֶם: אֵין דַּעְתִּי מִתְקַרְרֶת עַד שְׂאָרְד אָנִי בְּעַצְמִי, אָנִי בְּכַבּוּדִי, אָנִי בְּגִדְלָתִי, אָנִי בְּקִדְשָׁתִי, אָנִי יְהוָה, אָנִי הוּא וְלֹא אַחֵר.

בעת בעל ההגדה שב לבאר את המשך הפסוק הרביעי "ויוצאנו ה' ממצרים" המובא במקרא הביבליים: "בִּיד חֲזָקָה, וּבְזֶרַע נְטוּיָה, וּבְמַרְא גָּדֹל, וּבְאֹתוֹת וּבְמִפְתִּיּוֹת", והם העושים שקבלו המצריים על כל הרעה שעשו לנו.

בִּיד חֲזָקָה - זֶה הַדָּבָר.

כְּמוֹ שְׁנֶאֱמַר (שמות ט, ג):

"הִנֵּה יָד יְהוָה הַיּוֹיָה בְּמִקְנֶךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה, בְּסוּסִים, בְּחֲמֹרִים, בְּגַמְלִים, בְּבָקָר וּבְעֹזֹן, דָּבָר כָּבֵד מְאֹד."

ק"ב **ופירוש** המילה 'מטטרו'ן' הוא 'מורה הדרך' וכן בלשון יוון נקרא השליח 'מטטרו'ן' [רמב"ן שמות יב, יב].
וי"מ ששליח היינו שליח בשר ודם שיעשה עימם מלחמה [ראב"ן].

◆ **'בִּיד חֲזָקָה' - האמור בפסוק מהו? זו מכת הַדָּבָר (דָּבָר = לשון מוות) שהייתה בבהמות בארץ מצרים [רשב"י] שנעשית ביד חזקה שהיא יד ה' [ריטב"א] קכח. ומנין שידי מרמזת על מכת הדבר קכט: **כְּמָה שְׁנֵאמַר**: אצל מכת המוות [=הדבר] בבהמות הנה יד יְהוָה הוֹיָה, מצויה עתה להמית [הויה=עתה בלשון נקבה] בְּמִקְנֶה אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה, שדרכם להיות רועים בשדה, והיינו: **בְּסוּסִים, בְּחֻמְרִים, בְּגַמְלִים, בְּבָקָר, וּבְצֹאן**, בכל אלו היה מכת דָּבָר [מוות] **כְּבִיד מְאֹד**, שכולם מתו בה [מדרש בובר].**

ובזרע נטויה -

זו החרב

כְּמוֹ שְׁנֵאמַר (דה"י א' כא, טז):

"וְחָרְבוּ שְׁלוֹפָה בִּידוֹ, נְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלַיִם."

◆ **'ובזרע נטויה' - האמור בפסוק מהו? זו מכת הַחֲרָב, שבה הרג הקב"ה את בכורי מצרים [מח"ו, רש"י דברים ז, טז] קל. ומנין שינטויה מרמזת על החרב? [רד"א] **כְּמָה שְׁנֵאמַר**: אצל דוד המלך לאחר**

קכח **ויש שפרשו ע"פ המדרש** שזוהי מכת הדבר שהייתה עם כל מכה ומכה כמו שמפורש במדרש תהלים (עח, טז) שכל מכה שהביא הקב"ה על המצרים במצרים, הביא מכת דבר עם כל אחת ואחת, שנאמר (תהלים עח, מח) **"וַיִּסְגֹּר לְבָרֶךְ בְּעֵינָם וּמִקְנֵיהֶם לָרְשָׁפִים"**, פירוש מכיון שהסגיר מקניהם לרשפים [שדים הממיתים] במכת ברד שזהו דבר, ממנו אנו למידים לשאר המכות שהיה דבר עמהם [שבה"ל]. **וי"מ** שהכוונה למכת דבר [מוות] שבאה על האדם, שכל מכה ומכה הביאה עליהם גם מיתה, כמו שנאמר גבי מכת הצפרדעים (שמות ז, כז) **"הנה אנכי נוגף את כל גבולך"**, וכן בארבה נאמר (שם י, יז) **"ויסר מעלי רק המוות הזה"**, וכן במכת ברד נאמר (שם ט, יד) **"כל מגפותיי"** [או"ח]. **ובהעמק דבר פירש** (דברים כו, ח) שהכוונה למכת דבר שהיתה בשעת מכת החושך, שהביא מכת דבר על רשעי ישראל שלא רצו לצאת משם, וזהו משמעות 'ביד חזקה' בעל כורחם, כלשון הכתוב בספר יחזקאל (כ, לג) **"אם לא ביד חזקה אמלוך עליכם"**.

קכט ומה שלא מוזכר בפסוק "יד חזקה" אלא רק יד ה', זאת משום שמכת הדבר לא נעשת בכל החוזק ממש, כי לא הראה הקב"ה את חוזקו רק בדבר השלם שהיא מכת בכורות, וכדאמר בספרי **"ולכל היד החזקה"** (דברים ל"ד) זו מכת בכורות שנאמר (שמות ו') **"ויביד חזקה יגרשם מארצו"**. [ריטב"א].

קל **וי"מ ע"פ המדרש** שהכוונה לחרב שבה היכו בכורי מצרים את הוריהם, שנאמר **"ויהי חצוי הלילה"** בשעה ששלח הקב"ה מכת בכורות ואמר משה לפרעה כחצות הלילה ומת כל בכור, נכנסו כל הבכורות אצל אבותיהם ואמרו להם: כל מה שאמר משה הביא עלינו, אין אתם מבקשים שנחיה? בואו והוציאו את העברים האלו מבנינו ואם לאו אנו מתים, השיבו להם ואמרו אפילו כל המצרים מתים אינם יוצאים מכאן, מה עשו? נכנסו כל הבכורות אצל פרעה, והיו מצווחין לפרעה, ואומרים בבקשה ממך הוצא את העם הזה שבשבילם רעה תבוא עלינו ועליך, אמר פרעה לעבדיו צאו וקפחו שוקיהם של אלו. מה עשו הבכורות? מיד יצאו ונטלו כל אחד את חרבו והרג איש את אביו, שנאמר **"למכה מצרים בבכוריהם"**, למכה בכורי מצרים אין כתיב כאן, אלא למכה מצרים בבכוריהם, ששים רבוא הרגו הבכורות באבותיהם. [רד"א, רשב"ם, או"ח, רד"א, שבה"ל בשם אחיו ר"מ]. **וברשב"ץ כתב** שלא מצינו במכות מצרים שזכר בהם חרב, ונראה שהוא נזכר במה שאמרו לפרעה **"יפן יפגענו בדבר או בחרב"** (שמות ה, ג) והיו רוצים לומר **"יפן יפגעך"**, אלא מפני כבוד המלכות אמרו יפגענו. **ובריטב"א כתב** ש'חרב' זה אינה חרב ממש, כמו שחרב המלאך המוטה על ירושלים אינה חרב ממש, אלא 'חרב' הוא כינוי לנקמה שעשה ה' במצרים, שהיתה חרב נוקמת נקם ברית, דהיינו הברית שכתר הקב"ה עם אברהם אביו בברית בין הבתרים, להנקם מהפושעים והמורדים. **והרב בנימין פירש** שזהו שם המפורש

שחטא בספירת בניי [וישא דוד את עיניו, וירא את מלאך ה' עמד בין הארץ ובין השמים] וחרבו שְׁלוֹפָה מוצאת מתערה ואחוזה בַּיָּדוֹ, והיא נְטוּיָה מונפת למעלה על בני העיר יְרוּשָׁלַיִם כמי שבאה להכותם.

ובמרא גדל - זה גלוי שכינה.

כְּמוֹ שְׁנֵאמֵר (דברים ד, לד):

**או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי, במסת באתות
ובמופתים ובמלחמה, וביד חזקה ובזרוע נטויה, ובמוראים גדלים, ככל
אשר עשה לכם יהוה אלהיכם במצרים לעיניך.**

◆ **'ובמרא גדל' -** במראה ובחזיון קלא, ומהו המראה הגדול? זו גלוי שכינה, שנגלה להם הקב"ה בכבודו ובעצמו במכת בכורות קלב [א"ה, שבה"ל, ראב"ן] והרג בכורי מצרים והוציא ישראל מתוכם [שבה"ל, ראב"ן], ואע"פ שהיתה מצרים מלאה גלולים וארץ טמאה, לקיים מה שהבטיח ליעקב אבינו "ואנכי אעלך גם עלה" [ריטב"א], **כְּמוֹ שְׁנֵאמֵר:** כאשר משה הוכיח את בניי "או הנסה אלהים האם יש אלוה שעשה נסים למאמיניו כמו שעשה לנו לבא לקחת לו גוי [עם] את עמיי מקרב גוי ממצרים, ועשה כן במסת - על ידי ניסים [ותי"ן] קלב **באתות -** בסימנים שנתן להם משה להאמין כי הוא שלוחו של מקום, כגון הפיכת המטה לנחש [רשי"ן] **ובמופתים -** שהביא עליהם מכות מופלאות, **ובמלחמה -** בקריעת ים סוף, שנאמר "כי ה' נלחם להם במצרים" [רשי"ן]. **וביד חזקה ובזרוע נטויה, ובמוראים גדלים, ככל אשר עשה לכם ה' אלהיכם במצרים לעיניך,"** מדכתיב 'לעיניך' לימד ש'מוראים גדולים' הם מראה וגילוי כבודו, שראו בניי גילוי שכינה [א"ה, רוקח, ריטב"א].

שנקרא חרבו של משה, והוא כתוב בספר הרזים ובו היה עושה משה רבינו כל האותות שעשה במצרים. [שבה"ל].

קלא **ומורא** היינו לשון ראייה, וכן תרגם אונקלוס ובחזונוא רבא [אוי"ח, רשב"ץ, רוקח]. **וי"מ** 'מורא' פחד, ונקרא מורא גדול כי הרואה פני שכינה ירא מאוד ונרתע ונבהל ונופל על פניו [ריטבי"א, רד"א].

ודרשו בספרי (סוף דברים) "ולכל המורא הגדול" זו קריעת ים סוף, ושם ראו פני שכינה ואמרו "זה אלי ואנוהו", מלמד שהראוהו באצבע. **ואמרו רז"ל** (מכילתא בשלח) ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי. [רד"א].

קלב **והראשוני** הוסיפו שנגלה עליהם פעמים, פעם אחת ביום ר"ח ניסן שנאמר (שמות יב, א) "ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים החדש הזה לכם", ואמרו רז"ל שהקול נשמע בכל ארץ מצרים. ופעם שניה נגלה אליהם בים סוף, כמו שאמרו בספרי "ולכל המורא הגדול" (דברים ל"ד) זו קריעת ים סוף, כי שם ראו פני השכינה "ואמרו זה אלי ואנוהו" מלמד שהראוהו באצבע. [ריטבי"א, רד"א].

קלב **ומסות'** הוא לשון ניסים. **וי"מ** 'מסות' נסיונות, שעיי נסיונות שניסו את הקב"ה לראות אם הוא יכול להפסיק את המכה בכל זמן, הודיעם גבורותיי, כגון (שמות ח, ה) "התפאר עלי" אם אוכל לעשות כן [רשי"ן].

ובאתות -

זה המטה,

כמו שִׁנְאָמֵר (שמות ד, יז):

”וְאֵת הַמֵּטָה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדְךָ, אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בוֹ אֵת הָאֵתֹת.”

◆ **’ובאתות’ -** האומר בפסוק מהו? זה המטה המקל של משה רבינו, כִּמְהָ שִׁנְאָמֵר: **”וְאֵת הַמֵּטָה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדְךָ, אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בוֹ אֵת הָאֵתֹת”**, שנהפך המטה לנחש וחזר ונעשה מטה ובלע מטות החרטומים, והיה נס שעשה בו משה את כל האותות וניסים גדולים נעשו בו [רשב"ץ, שבה"ל קלד].

יקח כוס יין וכלי ריק, ויטוף באצבעו טפה אחת בכל פעם מהכוס לכלי (וע"פ הסוד יש לשפוך ממש מכלי אל כלי - כה"ח) באמירת **דַם, ואש, ותמרות עשן**, שלוש פעמים. וכן בכל מכה מעשר המכות כשאומר **דַם' צפרעד' וכו'**, וכן ג' פעמים כשאומר **דצ"ך עד"ש באח"ב**. **סה"כ ט"ז פעמים**.

ובמופתים -

זה הדם.

כמו שִׁנְאָמֵר (יואל ג, ג):

”וְנִתְּתִי מוֹפְתִים בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ,

(ויזה או ישפוך מהיין בכל מילה פעם אחת)

דַם, וְאֵשׁ, וְתִמְרוֹת עֵשֶׂן.”

קלד **ואמרו במדרש** (תנחומא וארא ט) שהיו חקוקים עליו עשר מכות בנטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב, כסימנו של ר' יהודה [שבה"ל, ריטב"א, רשב"ץ, או"ח]. והיה כתוב עליו צירוף אותיות של השמות שבהם נבראו שמים וארץ, כי מששת ימי בראשית נעשה, כדתנן במסכת אבות (ה,ו) עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, והמטה אחד מהן, ולכן נקרא 'מטה אלהים', ומטה זה נזדמן למשה רבינו בהר חורב שירד שם מן השמים, וזהו שנאמר "ואת המטה הזה תקח בידך", שאין אדם אומר 'הזה' אלא על מה שבידו שנתן אותו לחברו [ריטב"א]. והיה עשוי מאבן טובה ששמה 'סנפירינון' שהוא מין קשה, ונבקע הסלע מפניו. [רשב"ץ].

ואמרו רבותינו (פרקי דר"א פרק מ) רבי לוי אומר המטה שִׁנְאָמֵר בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת, נִמְסַר לְאֶדָם הַרְאִשׁוֹן בְּגוֹ עֶזְרוֹ, וְאֶדָם מְסָרוֹ לְחִנּוּד, וְחִנּוּד מְסָרוֹ לְנֹחַ, וְנֹחַ מְסָרוֹ לְשֵׁם, וְשֵׁם מְסָרוֹ לְאַבְרָהָם, וְאַבְרָהָם מְסָרוֹ לְיִצְחָק, וְיִצְחָק מְסָרוֹ לְעִקְב, וְעִקְב הוֹרִידוֹ לְמִצְרַיִם וּמְסָרוֹ לְיוֹסֵף בְּנוֹ. וְכַשְׁמֹת יוֹסֵף נִשְׁלַל [נ"א: נלקח] כֹּל בֵּיתוֹ וְנִתְּנוּ בְּפִלְטְרֵינוּ שֶׁל פְּרַעַה. וְהִיָּה יִתְרוֹ [נ"א: פרעה] אֶחָד מִחֻרְטְמֵי מִצְרַיִם, וְרָאָה אֵת הַמֵּטָה וְאֵת הָאוֹתוֹת אֲשֶׁר עָלָיו, וְחָמַד אוֹתָם בְּלִבּוֹ, וְלָקַחוּ וְהִבִּיאוּ וְנִטְעוּ בְּתוֹךְ גֶּן בֵּיתוֹ שֶׁל יִתְרוֹ. וְרָאָה אֵת הַמֵּטָה, וְלֹא הִיָּה אֶדָם כּוֹל לְקָרֵב אֵלָיו עוֹד. וְכַשְׁבָּא מִשָּׁה לְבֵיתוֹ נִכְנַס לְגַן בֵּיתוֹ שֶׁל יִתְרוֹ, וְרָאָה אֵת הַמֵּטָה וְקָרָא אֵת הָאוֹתוֹת אֲשֶׁר עָלָיו, וְשָׁלַח יָדוֹ לְקַחוֹ. וְרָאָה יִתְרוֹ אֵת מִשָּׁה וְאָמַר זֶה עֲתִיד לְגַאֲלָא אֶת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, לְפִיכָד נִתְּנוּ לוֹ אֵת צְפוּרָה בְּתוֹ לְאִשָּׁה, שִׁנְאָמֵר [שמות ב, כא] וְיוֹאֵל מִשָּׁה לְשִׁבְתָּ אֵת הָאִישׁ וְגוֹ'.

◆ **'ובמפתים'** - מהם המופתים? זה מכת הַדָּם, שנהפכו מימי מצרים לדם [שבה"ל, ריטב"א, רשב"י] ומצינו שמכת דם נקראת מופתים קלה, **כְּמַה שֶׁנֶּאֱמַר** לעתיד לבוא במלחמת גוג ומגוג, וְנִתְּנִי מוֹפְתִים בגויי הארצות בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ, ומהם המופתים? 'דָּם' - שישפך הרבה דם בארץ. 'וְאֵשׁ' - שתדל עליהם מהשמים, כמ"ש (יחזקאל לח) "ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגו' אש וגפרית אמטיר עליו". 'וְתִמְרוֹת עֵשׂוֹן' - עשן השריפה יעלה זקוף כלפי למעלה כאילן התמר [מצודות דוד]. הרי מצינו שמכת דם נקרא מופת.

אופן נוסף לדרוש את הפסוק "ביד חזקה ובזרוע נטויה".

בפסוק זה מוזכרים חמישה תוארים שעשה ה' במצרים, וכל תואר מרמז על שתי מכות שהביא הקב"ה עליהם, וביחד הם עשר מכות, כמו שמפרש:

דָּבָר אַחֵר:

"בְּיַד חֲזָקָה" - שְׁתִּים,

"וּבְזֵרַע נְטוּיָה" - שְׁתִּים,

"וּבַמַּרְא גְּדֹל" - שְׁתִּים,

"וּבְאֲתוֹת" - שְׁתִּים,

"וּבְמוֹפְתִים" - שְׁתִּים.

דָּבָר אַחֵר: פירוש אחר לפסוק שרומז על עשר המכות שניצלנו מהן במצרים [שבה"ל], ואמר **'בְּיַד חֲזָקָה'** - לרמוז שלקו שְׁתִּים, דם וצפרדע. **'וּבְזֵרַע נְטוּיָה'** - לרמוז שלקו שְׁתִּים, כינים וערוב. **'וּבַמַּרְא גְּדֹל'** - לרמוז שלקו שְׁתִּים, דבר ושחין, **'וּבְאֲתוֹת'** - שְׁתִּים, ברד וארבה. וכן **'וּבְמוֹפְתִים'** - שתיים, שְׁתִּים, חושך ומכת בכורות. ולומדים כן מיתור התיבות שאמר בכל אחד שתי תיבות, כגון שאמר ביד חזקה' ולא אמר 'ביד', וּבְאֲתוֹת' 'מופתים' הוי לשון רבים ומיעוט רבים הוי שתיים, הרי שה"כ עשר מכות הרמוזות בפסוק קלי'. [רד"א, ריטב"א, ראב"ן].

קלה ואף על פי שמכת דם במצרים הייתה פעם אחת, קורא אותה "מופתים" לפי שנעשו בו מופתים רבים, שכאשר ישראלי ומצרי שותים בכוס אחד, המצרי שותה דם ואילו הישראלי מים. ועוד שנעשו כאש שורף ומתמלא כל מצרים עשן מהם והיינו דכתיב "דם ואש ותמרות עשן" [ריטב"א]. **והרשב"ץ כתב** שהכתוב מלמדנו שמכלל המופתים הוא מכת הדם והיא המכה הראשונה שבה נהפך היאור לדם. **והאו"ח פירש** שאין הכוונה למכת היאור שנהפכו לדם, אלא למים שלקחם משה ונתנם ביבשה ונהפכו לדם (שמות ד, ט) ועיי' אות זה האמינו בו כל ישראל.

קלי ואינו דורש "ובמלחמה", לפי שאותה מלחמה הייתה למעלה להפיל שר שלהם [א"נ במלחמה כולל הכל, ראב"ן]. וכן אינו דורש "ובמסות", לפי שהוא לשון כללי של ניסיונות שהיה מתרה בהם בכל שעה ושעה, ולא ירדה מכה בעלילות אלא בהתראה, ורז"ל אמרו שההתראה היתה שבוע והמכה עצמה שלושה שבועות, כדאיתא במכליתא [ראב"ן, ריטב"א]. **וכתב הריטב"א** ועל דרך האמת יש לפרש שכפל הדבר כיון שמידת הדין

לאחר שרמז בפסוק הנ"ל את העשר מכות, כעת מונה אותם אחת לאחת:

אלו

**עֶשֶׂר מִכּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְוִיִּים בְּמִצְוִיִּים,
וְאֵלוֹ הֵן:**

בכל מכה שמזכיר יזה יין באצבעו (או ישפוך) לתוך כלי (שאינו משמש לאכילה):

**דָּם, צַפְרָדַע, כְּנִים, עָרוֹב, דְּבַר, שְׁחִין, בְּרַד, אַרְבֵּה, חֲשִׁךְ, מַכַּת
בְּכוֹרוֹת.**

רְבִי יְהוּדָה הֵיךְ נוֹתֵן בָּהֶם סְמִינִים:

ויזה או ישפוך בכל סימן פעם אחת

דְּצִ"ד, עַד"ש, בְּאֲחִ"ב.

אלו עֶשֶׂר מִכּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ עַל הַמִּצְוִיִּים רק **בְּמִצְוִיִּים**, מלבד מה שלקו על הים, **וְאֵלוֹ הֵן:**
דָּם - כל מימיהם נהפכו לדם ולא היה להם מים לשתות. **צַפְרָדַע** - שחדרו לבתיהם לכליהם ולגופותיהם. **כְּנִים** - רחשו על האדם והבהמה ונועצים בהם כמחטין, **עָרוֹב** - לשון ערבוביאי, כל מיני חיות רעות באו והרגו בהם. **דְּבַר** - מגיפה של מוות על הבקר והצאן אשר היו בשדה. **שְׁחִין** - לשון חמימות, שהיו באדם ובבהמה אבעבעות (מוגלות) בכל גופן. **בְּרַד** - שירד מהשמים עם אש מתלקחת והכה באדם בצומח ובבהמה. **אַרְבֵּה** - מין יחגבי שחיסל ולא השאיר כל ירק בשדה ממה שהשאיר הברד [עשבים ופרות]. **חֲשִׁךְ** - ג' ימים שבהם היה חושך מוחלט שבו מצרים לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו. **מַכַּת בְּכוֹרוֹת** - בחצות לילה מתו כל הבכורות שהיו במצרים בין באדם ובין בבהמה.

רְבִי יְהוּדָה הֵיךְ נוֹתֵן בָּהֶם בעשר המכות **סְמִינִים**, שכך היה דרכו של ר' יהודה לתת סימנים כדי שלא יטעו התלמידים **קל"י** [רשב"ץ], ואלו הם: **דְּצִ"ד** [דָּם, צַפְרָדַע, כְּנִים] **עַד"ש** [עָרוֹב, דְּבַר, שְׁחִין] **בְּאֲחִ"ב** [בְּרַד, אַרְבֵּה, חוֹשֶׁךְ, מַכַּת בְּכוֹרוֹת].

ומידת רחמים שהיו משותפים ביחד, מידת הדין לעשות נקמה במצריים, ומידת הרחמים להציל את ישראל שלא תבוא עליהם המכה. **וראה** עוד מה שפירש בשב"ל.

קל"י וכן מצינו במסכת מנחות (צו). בענין שתי הלחם ולחם הפנים במדת אורך ורוחב ובגובה הקרנות, היה נותן בהם סימנים זד"ד יה"י. ונתן במכת מצרים סימנים לומר, כי זה הוא הסדר המדוקדק כנזכר בתורה, ולא כמו שנזכרו בספר תהילים במזמור ע"ח (מד-נא) דם ערוב צפרדע ארבה ברד דבר בכורות, ובמזמור ק"ה (כח לו) חושך דם צפרדע ערוב כנים ברד ארבה בכורות, לפיכך נתן ר' יהודה סימן הללו להודיע שסדר זה עיקר [רשב"ץ, ועוד ראשונים]. **וי"מ** שחלקן לשלושה, כדי להודיענו שהמכה המרומזת באות השלישית שבכל סימן [ד'- כינים, ש'- שחין, ח'- חושך] לא היתה בהם התראה, ומכת בכורות אע"פ שהיתה בה התראה צרפה עם באח"ב לפי שאין לה זוג. [אוי"ח, שבה"ל בשם הרב בנימין]. **וי"מ** שחלקן כך, לפי שדצ"ד הם מכות הארץ, עד"ש מכות מקריות, באח"ב מכות האוויר, ושיתף את מכת בכורות עם באח"ב לפי שאין לה זוג. [אוי"ח]. **ובמדרש**

בעת מובא דעות התנאים שדרשו על פי הפסוקים כמה מכות לקו המצרים בארץ מצרים,
וכמה מכות לקו על הים בזמן קריעת ים סוף.

רבי יוסי הגלילי אומר:

מנין אתה אומר שלקו המצריים במצרים עשר מכות ועל
הים לקו חמשים מכות!?

במצרים מה הוא אומר?

"ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע אלהים היא" (שמות ח, טו).

ועל הים מה הוא אומר קלח?

"וירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה יהוה במצרים, וייראו

העם את יהוה, ויאמינו ביהוה ובמשה עבדו" (שמות יד, לא).

כמה לקו באצבע? עשר מכות.

כתוב (שוחר טוב) שבסדר הזה היו כתובים במטה של משה, וזהו שנאמר "ואת המטה הזה וכו' אשר תעשה בו את האותות", אותות היינו אותיות. [ריטב"א]. וי"מ שנתן בהם סימנים, כדי שלא להזכיר את שמות המכות המגונות, כפי שאמרו בגמרא (פסחים ג): "לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מתוך פיו" (המאורות הגדולים). וי"מ שראשי התיבות של דצ"ך עדי"ש באח"ב הם 'עבד', וסופי התיבות הם 'כבש', רמז שעבדו ישראל במצרים לכבש והיו משוקעים שם בטומאה [חת"ס]. וי"מ דצ"ך עדי"ש באח"ב עולה בגימטריא כמנין המכות שלקו המצרים על הים: ר' יוסי אומר חמישים, ר' אליעזר אומר מאתיים ור' עקיבא אומר מאתיים וחמישים, וכשנצרך את דעת כולם נמצא שלקו המצרים חמש מאות מכות על הים, כמנין דצ"ך עדי"ש באח"ב שעולה חמש מאות ואחת, ובגימטריא לא קפדינן על אחת חסר או יתר, א"נ אחת יתירה כנגד "אצבע אלהים היא" שנאמר במצרים, ולכך נתן הסימן להודיע שבכולן לקו [שבה"ל בשם הרב ישעיה].

קלח כתב בעל "יסוד ושרש העבודה": ראוי לספר לבני ביתו העשרה נסים שנעשו לאבותינו על הים, ותמצאם בפרוש הרע"ב (אבות פ"ה) ואלו הם: א. נבקעו המים. ב. נעשה הים כמין אוהל, ונכנסו ישראל לתוכו, וכתוב "נקבת במטיו ראש פרזו" (חבקוק ג). ג. נעשה קרקעית הים יבשה ולא חמר וטיט, דכתיב "ובני ישראל הלכו ביבשה" (שמות יד). ד. קרקעית הים שדרכו בו המצריים נתלחלח ונעשה חמר וטיט, דכתיב "חמר מים רבים" (חבקוק ג). ה. המים הנקפאים בקרקע הים לא היו חתיכה אחת אלא חתיכות קטנות כעין לבנים ואבני הבנין מסודרים זה אצל זה, דכתיב "ואתה פוררת בעזך ים" (תהלים עד), שנעשה כעין פרורים. ו. שנתקשו המים הנקפאים ונעשו קשים כסלעים, דכתיב "שברת ראשי תנינים" (שם). ז. שנגזר הים לייב גזרים, כדי שיעברו כל שבט ושבט בדרך אחד לבדו, והינו דכתיב "לגוזר ים סוף לגזרים" (תהלים קלו). ח. שקפאו המים כספיר ושהם וזכוכית, כדי שיראו השבטים אלו את אלו, שעמוד האש היה מאיר להם, וזה שנאמר "חשכת מים עבי שחקים" (שם, יח), כלומר, קבוץ המים היה כעבי שחקים כעצם השמים לטוהר. ט. שהיו יוצאים ממנו מים מתוקים שהיו שותים אותם, וזה שאמר "נוזלים". י. שלאחר ששתו מהם מה שרצו, הנותרים מהם היו נקפאים ונעשו ערמות, דכתיב (שמות טו) "נערמו מים נצבו כמו נד נזלים".

אָמור מַעֲתָה בְּמִצְרַיִם לְקוֹ עֶשֶׂר מִכּוֹת, וְעַל הַיָּם לְקוֹ חֲמִשִּׁים מִכּוֹת.

רבי יוסי הגלילי אומר: מנין אתה אומר שֶׁלְקוֹ הַמִּצְרַיִם בְּמִצְרַיִם בארץ מצרים, עֶשֶׂר מִכּוֹת, ואילו וְעַל הַיָּם בעת קריעת ים סוף לְקוֹ חֲמִשִּׁים מִכּוֹת פי חמש ממה שלקו במצרים קלט? שהרי בְּמִצְרַיִם במכת כינים מָה הוּא אֹמֵר? הכתוב מגדיר את כלל המכות, בלשון 'אצבע' שנאמר: **וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים** [המכשפים] **אֶל פְּרַעֲה** גבי מכת כינים **אֶצְבַּע אֱלֹהִים הִיא**, שרק הקב"ה יכול לעשות מכה זו, ואין אנו יכולים לעשותה. וממכת כינים למדנו שכל עשר המכות לקו ע"י אצבע אחת, כיון שנכחו לדעת שגם שאר המכות שהיו קודם ושהיו אח"כ הם גם כן מעשה אלוקים קמ [אברבנל], **וְעַל הַיָּם מָה הוּא אֹמֵר?** הכתוב מגדיר את המכות בלשון 'יד' שנאמר: **"וַיֹּאֲרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה בְּמִצְרַיִם, וַיֹּרְאוּ הָעָם אֶת יְהוָה וַיֹּאמְרִינוּ בִּיהוָה וּבַמַּשָּׁה עֲבָדוּ"**, ומזה שאמר "היד" למדנו שלקו בכל היד דהיינו בחמש אצבעות. וכעת נעשה חשבון **כְּמָה לְקוֹ בְּאֶצְבַּע** בארץ מצרים? **עֶשֶׂר מִכּוֹת** שהרי באצבע כלול עשר מכות, אם כן **אָמור מַעֲתָה**: צא וחשוב ותמצא שבְּמִצְרַיִם שלקו רק באצבע אחת **לְקוֹ עֶשֶׂר מִכּוֹת**, אם כן **וְעַל הַיָּם** שלקו בחמש אצבעות, **לְקוֹ חֲמִשִּׁים מִכּוֹת**, שהרי ביד' יש חמש אצבעות ובכל אצבע יש עשר מכות סה"כ חמישים (50 = 5 * 10). וכל המכות שלקו על היס היו מאותם העשרה מכות אשר היו במצרים, רק שנחלקו למינים רבים על היס [רמב"ם אבות ה,ג].

קלט **זבחה פסח פירש** שרבי יוסי לא שואל מנין לומדים מהתורה שלקו עשר מכות, שהרי זה כתוב בתורה להדיא, אלא עיקר דרשתו היא על מה שלקו בים חמישים מכות, ושאלתו היא, כיצד אתה למד שמזה שלקו במצרים עשר מכות, בים לקו חמישים מכות. **ויש שפרשו** ששאלת רבי יוסי היא מנין לך חלוקה זאת של עשר מכות, והלא המכה העשירית והסופית הייתה על היס שבה טבעו המצרים, וא"כ יש אחד עשרה מכות, ועוד מנין שלקו על היס חמישים מכות.

קמ **הקשו הראשונים** שהרי "אצבע אלוקים היא" נאמר רק גבי מכת כינים ואם כן מכת כינים לבד הייתה באצבע, ועוד קשה שהרי לעיל דרשו "שביד חזקה" זוהי ה'דבר' שנאמר "הנה יד ה' הויה במקנך", הרי שקרא הכתוב למכה אחת בלשון 'יד'. **ולכן כתבו** שהכתוב כאן אינו אלא סמך בלבד והקבלה עיקר [ריטב"א, רד"א]. **ובזבחה פסח תירץ** שמכת כינים על הכלל כולו יצא, שהרי משראו החרטומים כי אינם מצליחים לעשות בכיופיהם כן, הבינו כי הכל אצבע אלוהים היא, ולכן לא ביקש מהם פרעה לעשות המכות. ומה שנאמר בדבר לשון 'יד' צ"ל שסובר רבי יוסי שמילת יד משמעותה גם מגיפה. **ובגבורות ה'** (פרק נח) הוסיף להקשות שהרי גם במצרים נאמר 'יד' שנאמר (שמות ז') "וידעו מצרים כי אני ה' בנטותי ידי עליהם", ועוד נאמר "ושלחתי את ידי" וגו'. **ויישב** שבכל המקומות שנאמר 'יד' זה מתפרש גם על אצבע שהיא חלק מהיד, משא"כ בקריעת ים סוף שכתוב היד הגדולה בה"א הידיעה משמעו כל היד. ומה שאמר "ושלחתי את ידי" אין זה רק לשלוח את היד להכות בו אבל לא היתה המכה בכל היד, וכן "בנטותי ידי" לא היתה המכה אלא רק בחלק מהיד אע"י שהייתה הנטיה בכל היד, וכן "הנה יד ה' הויה במקנך" אין זה רק שתהיה הכאת היד במקנה, אבל עיקר הכאה בהם היתה באצבע לבד, אבל כאן כתוב "וירא ישראל את היד הגדולה", להורות שעשתה כל היד המעשה הזה.

רבי אליעזר אומר:

מנין שכל מכה ומכה שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים
במצרים היתה של ארבע מכות?

שנאמר (תהילים עח, מט):

"ישלח בם חרון אפו: עברה, וזעם, וצרה, משלחת מלאכי
רעים".

"עברה" - אחת,

"וזעם" - שתים,

"וצרה" - שלש,

"משלחת מלאכי רעים" - ארבע.

אמור מעתה:

במצרים לקו ארבעים מכות ועל הים לקו מאתיים מכות.

רבי אליעזר אומר: מודה שעל הים לקו פי חמש ממה שלקו במצרים [רשב"ץ], אולם אומר: מנין
שכל מכה ומכה מעשר מכות שהביא הקב"ה על המצרים במצרים, היתה מורכבת מצירוף של
ארבע מכות? שנאמר: "ישלח בם במצרים את חרון אפו (=כעס) בארבעה אופנים של כעס: [חרון
אפו' הוי' 'לכל' והשאר 'פרט'] עברה, וזעם, וצרה, משלחת מלאכי רעים". ומוזכרים בפסוק ארבע
לשונות: 'עברה' - היא מכה אחת, 'וזעם' - 'שתים', 'וצרה' - שלש, 'משלחת מלאכי רעים' -
ארבע, א"כ אמור מעתה: צא וחשוב ותמצא שבמצרים לקו ארבעים מכות שהרי היו עשר מכות
וכל מכה הייתה מורכבת מארבע מכות (40 = 4*10), אם כן ועל הים לקו מאתיים מכות, לפי שבים
לקו פי חמש ממה שלקו במצרים (200 = 40*5).

רבי עקיבא אומר:

מנין שכל מכה ומכה שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים במצרים
היתה של חמש מכות?

שנאמר:

"ישלח בם: חרון אפו, עברה, וזעם, וצרה, משלחת מלאכי
רעים".

"חַרוֹן אַפּוֹ" - אַחַת,

"עֵבֶרָה" - שְׁתֵּים,

"וְזַעַם" - שְׁלוֹשׁ,

"וְצָרָה" - אַרְבַּע,

"מִשְׁלַחַת מִלְאָכֵי רָעִים" - חֲמִשׁ.

אָמור מַעֲתָה:

בְּמִצְרִים לָקוּ חֲמִשִּׁים מִכּוֹת, וְעַל הַיָּם לָקוּ מֵאֲתֵים וְחֲמִשִּׁים מִכּוֹת.

רַבִּי עֲקִיבָא אָמַר: מוֹסִיף וְדוֹרֵשׁ אֶת 'חַרוֹן אַפּוֹ' כַּמְכָּה בְּפָנֵי עֲצֻמָּה [רשבי"ץ], וְכַךְ דִּרְשָׁנוּ: מִנֵּין שָׁפַל מִכָּה וּמִכָּה מַעֲשֵׂרֵת הַמְּכּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקֶּב"ה עַל הַמִּצְרִים בְּמִצְרַיִם, הִיָּתָה מוֹרַכְבַּת מִצִּירוֹף שֶׁל חֲמֵשׁ מִכּוֹת? שֶׁנֶּאֱמַר: יִשְׁלַח בָּם, אֶת כַּעֲסוֹ בַחֲמִישֵׁה אֹפְנִים שֶׁל כַּעֵס: חַרוֹן אַפּוֹ, עֵבֶרָה וְזַעַם וְצָרָה, מִשְׁלַחַת מִלְאָכֵי רָעִים. וּמוֹזְכָרִים בַּפְּסוּק חֲמִשָּׁה לְשׁוֹנוֹ קמ"א: 'חַרוֹן אַפּוֹ' - אַחַת, 'עֵבֶרָה' - שְׁתֵּים, 'וְזַעַם' - שְׁלוֹשׁ, 'וְצָרָה' - אַרְבַּע, 'מִשְׁלַחַת מִלְאָכֵי רָעִים' - חֲמֵשׁ. א"כ אָמור מַעֲתָה: צֶא וְחִשּׁוּב וְתִמְצֵא שֶׁבְּמִצְרַיִם לָקוּ חֲמִשִּׁים מִכּוֹת, שֶׁהָרִי כֹל מִכָּה מוֹרַכְבַּת מִחֲמֵשׁ מִכּוֹת, (50=5*10), אִם כֵּן וְעַל הַיָּם לָקוּ חֲמִשִּׁים וּמֵאֲתֵים מִכּוֹת, לְפִי שְׁבִים לָקוּ פִי חֲמֵשׁ מִמָּה שֶׁלָּקוּ בְּמִצְרַיִם (250=50*5) קמ"ב.

לְפִי שֶׁהָיוּ הַתְּנָאִים מוֹנִים כֹּל אֶחָד וְאֶחָד בַּחֲשׁוֹבֵן כַּמָּה לָקוּ הַמִּצְרִים, לְפִיכָּךְ אָמַר "כַּמָּה מַעֲלוֹת טוֹבוֹת", כְּלוֹמַר עֲדִינן נוֹכַל לְסַפֵּר וּלְהַרְבוֹת בַּמַּעֲלוֹת הַטּוֹבוֹת וְהַיְסוּסִים שֶׁעָשָׂה לָנוּ הַמְּקוֹם מְרוֹב חֵיבַתּוֹ עֲלֵינוּ, וּמִפְּרֵשׁ וְהוֹלֵךְ מֵהֶם הֵט"ו מַעֲלוֹת שֶׁעָשָׂה עִימָנו [שְׁבַה"ל] קמ"ג.

קמ"א **וּבַגְּבוּרוֹת ה' פִּירֵשׁ** (פֶּרֶק נח) שְׂרֵבִי עֲקִיבָא מוֹדֵה שֶׁצָּרִיךְ לְהִיּוֹת לְשׁוֹן אֶחָד מוֹכַח עַל גּוֹף הַמְּכָה, אֲבָל דִּרְשׁ 'חַרוֹן' בְּפָנֵי עֲצֻמוֹ עַל גּוֹף הַמְּכָה וְ'אַפּוֹ' בְּפָנֵי עֲצֻמוֹ עַל מִכָּה אַחַת מִן חֲמֵשׁ מִכּוֹת שֶׁהִיָּתָה הַמְּכָה נַחֲלַקְתָּ לְחֲמִשָּׁה.

קמ"ב **וּבִיאָרוּ הָרַאשׁוֹנִים** שֶׁכֹּל הַדְּבָרִים הֵם מוֹרַכְבִּים מִד' יְסוּדוֹת: אֵשׁ, רוּחַ, מַיִם, עֶפֶר. **וּרְבִי אֲלֵיעֶזֶר** בֶּא וְלִמִּיד שֶׁבַּמְּכָה אַחַת לָקוּ כֹּל הָאַרְבַּעַה יְסוּדוֹת, וְנִמְצָא שֶׁלָּקוּ בְּמִצְרַיִם ד' פְּעָמִים עֶשֶׂר סֵה"כ אַרְבַּעִים מִכּוֹת, וְאֵילּוּ בֵּים שֶׁהָיוּ פִי חֲמֵשׁ לָקוּ מֵאֲתֵים מִכּוֹת. **וּרְבִי עֲקִיבָא** שְׂמוֹסִיף וְדוֹרֵשׁ שֶׁל מִכָּה הִיָּתָה שֶׁל חֲמֵשׁ מִכּוֹת, כּוֹוֹנָתוֹ כִּי תִנּוּעַת הַגִּלְגַּל שֶׁהוּא הִיָּסוּד הַחֲמִישִׁי מִסִּיעֵת בְּכֹל מִכָּה וּמְכָה, עֲבֻרָה כִּי הוּא הַסּוּבֵב וְהַמְּסַבֵּב אֶת הַכֹּל בְּרִצּוֹן הַבּוֹרָא וְלְהוֹדִיעַ כִּי מִמְּשַׁלְתּוֹ עַל הַכֹּל. [רשבי"ץ, רד"א, או"ח]. **וַיֵּשׂ אֹמְרִים** שֶׁהַמְּכָה הַחֲמִישִׁית הִיא כּוֹחַ הַהִיּוּלִי שֶׁהוּא הַחוֹמֵר הַבְּסִיסִי הַמְּקִיִּים אֶת הָאַרְבַּע הִיָּסוּדוֹת, וַיִּיָּא שֶׁלָּקָה הַשֵּׁר שֶׁלָּהֶם בְּשִׁמִּים [רִיטְבִּי"א]. **וְכַתֵּב הַרְשָׁבִי"ץ** וְכַשְׁנֶצֶרָף כֹּל הַחֲשׁוֹבוֹת לְרִי יוֹסִי הַגִּלְיִלִי 50 מִכּוֹת, וְלְרִי"א 200 מִכּוֹת, וְלְרִבִּי עֲקִיבָא 250 מִכּוֹת, יֵהִיו 500 מִכּוֹת כַּמִּנְיָן דְּצִי"ךְ עַד"שׁ בַּח"ב, וְאִין שֵׁם יוֹתֵר אֲלֵא אֶחָד, כִּי כֹל הַפְּרָטִים עוֹלִים כֹּלֵל אֶחָד.

קמ"ג **וְהַרְשָׁבִי"ץ פִּירֵשׁ** שֶׁלְאַחַר שֶׁאֵלֶת הַבֵּן מֵה נִשְׁתַּנָּה הַלִּילָה הַזֶּה, הוֹצֵרְכֵנוּ לְהַתְחִיל בְּגִנוּת וְלוֹמַר עֲבָדִים הֵינְנוּ לַפְּרָעָה בְּמִצְרַיִם, וְהוֹצֵרְכֵנוּ לְסִיִּים בְּשֶׁבַח וְלְדִרוֹשׁ פְּרִשְׁתָּ מִקְרָא בְּכוֹרִים, וְהִיא "מֵאַרְמֵי אוֹבֵד אֲבִי" עַד סוֹף הַפְּרָשָׁה, וְדִרְשָׁנוּ אוֹתָהּ עַד "וַיּוֹצִיאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בִּיד חֲזָקָה" וְגו', וְבִסוּף אֵלּוּ הַפְּסוּקִים כְּתוּב "וַיִּבְיָאֵנוּ אֶל הַמְּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת" וְגו', וְעַתָּה הִנֵּה הַבְּאֵתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִי ה'". **וְלָכֵן** אֲנוּ מִסִּיעִימֵן בְּשֶׁבַח "כַּמָּה מַעֲלוֹת טוֹבוֹת לְמְקוֹם עֲלֵינוּ", קוֹדֵם שֶׁהַבְּאֵנוּ גִּרְגִיר זֶה שֶׁל תַּאֲנָה אוֹ אֲשַׁכּוֹל זֶה

ואמר ט"ו מעלות כמנין שם י"ה צור עולמים העומד על הכסא על ט"ו מעלות, וכנגדן במשכן ט"ו קלעים לכתף, וכן אמר דוד המלך בספר תהילים ט"ו שיר המעלות, וכנגדן עשו בבית המקדש ט"ו מדרגות מעזרת הנשים לעזרת ישראל [רד"א, ריטב"א].

כִּמָּה מַעְלוֹת טוֹבוֹת לְמָקוֹם עֵלֵינוּ:

1. אלו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים דינו:
2. אלו עשה בהם שפטים, ולא עשה באלהיהם דינו:
3. אלו עשה באלהיהם, ולא הרג בכוריהם דינו:
4. אלו הרג בכוריהם, ולא נתן לנו את ממונם דינו:

יש מוסיפים

ומנין שנתן לנו את ממונם? שצאמר: "וינצלו את מצרים" עשאוה כמצולה שאין בה דגים. **דבר אחר:** עשאוה כמצודה שאין בה דגן. **למה** מחבב הכתוב את בנות הים יותר מבנות מצרים? אלא מה שהקה בבתי נטלו במצרים, ומה שהקה בבתי תשוראות נטלו על הים. וכן הוא אומר: כנפי יונה נחפה בכסף זו בנות מצרים, ואברותיה בירקרק חרוץ זו בנות הים. ותרבי ותגדלי ותבאי זו בנות מצרים. בעדי עדיים זו בנות הים. תורי זהב נעשה לד זו בנות הים. עם נקדות הכסף זו בנות מצרים.

5. אלו נתן לנו את ממונם, ולא קרע לנו את הים דינו:
6. אלו קרע לנו את הים, ולא העבירנו בתוכו בחרבה דינו:
7. אלו העבירנו בתוכו בחרבה, ולא שקע צרינו בתוכו דינו:
8. אלו שקע צרינו בתוכו, ולא ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה דינו:
9. אלו ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה, ולא האכילנו את המן דינו:
10. אלו האכילנו את המן, ולא נתן לנו את השבת דינו:
11. אלו נתן לנו את השבת, ולא קרבו לפני הר סיני דינו:
12. אלו קרבו לפני הר סיני, ולא נתן לנו את התורה דינו:
13. אלו נתן לנו את התורה, ולא הכניסנו לארץ ישראל דינו:
14. אלו הכניסנו לארץ ישראל, ולא בנה לנו את בית המקדש דינו:

של ענבים, והקבי"ה מתרצה לנו במתנה קטנה כזאת, פרעון לכל הטובות שעשה עמנו קודם שהבאנו הפרי הזה וזה מרחמי שמים המרובים, ואמרנו כי הרבה טובות יש למקום עלינו, עד שבאנו אל בית המקדש להביא לו זה הפרי.

על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכפלת למקום עלינו:

1. הוציאנו ממצרים. 2. עשה בהם שפטים. 3. עשה באלהיהם. 4. הרג בכוריהם.
5. נתן לנו את ממונם. 6. קרע לנו את היס. 7. העבירנו בתוכו בחרבה. 8. שקע צרינו בתוכו. 9. ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה. 10. האכילנו את המן. 11. נתן לנו את השבת. 12. קרבנו לפני הר סיני. 13. נתן לנו את התורה. 14. הכניסנו לארץ ישראל.
15. ובנה לנו את בית הבחירה לכפר על כל עונותינו.

כמה מעלות טובות למקום עלינו! הרבה חסדים וטובות עשה הקב"ה עמנו, ויש לשבחו על

כך.

♦ שהרי אלו רק הוציאנו ה' ממצרים ולא עשה בהם שפטים [משפט נקמה] בכולם כי אם במקצתם [א"ח, רד"א] קמ"ד דיינו, די היה לנו בטובה יחידה זו בלבד, כדי להלל ולהודות לה' עליה, לפי שהציאה ממצרים היתה נס גדול בפני עצמו ולכן היה די לנו להודות עליה קמה.

♦ אלו רק עשה בהם במצרים שפטים על ידי עשר המכות, ולא עשה דין באלהיהם, דיינו.

♦ אלו רק עשה שפטים באלהיהם, שאם הייתה עשויה מעץ נרקבת, ואם עשויה מאבן נשחקת, ואם של מתכת נמסת [מכילתא] והטעם שעשה בהם שפטים כדי להכיר שמאת הבורא באו המכות [אוי"ח] שלא יאמרו שיראתם הביאה אותם עליהם, ולא לקו מחמת השעבוד שהשתעבדו בנו [שבה"ל] קמ"ו ולא הרג את בכוריהם, במכת בכורות אלא היה מענישם בעונש אחר [א"ח] דיינו.

♦ אלו רק הרג את בכוריהם במכת בכורות, ולא נתן לנו את ממונם ביציאת מצרים קמ"ז, אלא על ידי מלחמה שננצחם ונבזו את שללם [א"ח] דיינו.

ומנין שנתן לנו הקב"ה את ממונם? שנאמר: וינצלו וירקנו את מצרים מכל כסף וזהב שבה.
ונחלקו בגמרא (ברכות ט:) ריש לקיש אמר עשאוה את מצרים כמצולה כעמקי הים בתוך התהום שאין

קמ"ד אין רצונו לומר שלא יעשה בהם שפטים כלל, שהרי כבר הביטח לאברהם אבינו "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי" (בראשית טו, יד) אלא פירושו שאילו לא עשה בהם שפטים בכולם כי אם במקצתם גם היה די לנו. [אוי"ח, רד"א].

קמ"ה כמפורש באגדה (שוחר טוב) "או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי", מהו גוי מקרב גוי? כמושך את העובר ממעי אמו בלא זמנו, שלא היו ראויין לצאת ממצרים כיון שהיתה מדת הדין מקטרגת עליהם, שהרי אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז, אלו מגלי עריות ואלו מגלי עריות וכו'. [שבה"ל, פירוש קדמון].

קמ"ו והרשב"ץ פירש שלקו מפני שהמצרים בטחו בהם. ובפרוש קדמון פירש שלקו כדי שלא יאמרו שאלוהיהם הצילו את עצמו.

קמ"ז כמו שנאמר (שמות יב) "וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות, וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום ינצלו את מצרים" [זבח פסח, שבה"ל]. וזה היה שכר עבודה על שנשתעבדו בנו, כמה שהבטחתנו "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" [שבה"ל]. וי"מ שהכוונה לשלל של ביזת הים לאחר שטבעו המצרים, ולדעתם אין לפרש זאת על ביזת מצרים שהרי כבר הביטחנו על כך "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" [אוי"ח, רשב"ס, רד"א].

בַּה דְּגַיִם, כּוֹיֵן שְׂאִיֵן שֶׁם מִזּוּן. **דְּבַר אַחַר**: פִּירוּשׁ אַחַר, כְּרַבִּי אַמִּי שְׂאֵמֵר וַיִּנְצְלוּ מִלְשׁוֹן נִיצוּד (שְׁלֵמוּד מִתְחַלֶּפֶת בְּדִלִיַּת מִפְּנֵי שֶׁהֵם מִמוּצֵא אַחַד) **עֲשֵׂאוּהָ** אֶת מִצְרַיִם **כְּמִצְוֶה** כְּרֶשֶׁת שֶׁל עוֹפוֹת שְׂאִיֵן מוֹנֵחַ **בַּה דְּגַן**, כְּדִי לְצוּד, וְלִכֵּן אֵינן הַעוֹפוֹת בָּאִים אֵלֶיהָ וְנִשְׂאֶרֶת רִיקָה בְּלֹא צִיד. וְלִשְׁנֵי הַפְּרוּשִׁים וַיִּנְצְלוּ הוּא מִלְשׁוֹן רִיקוּת, כְּלוּמֵר שְׂרוּקֵנוּ אֶת מִצְרַיִם מִמוֹנֵם וְנִטְלָהוּ עִימָהֶם.

לְמָה מְחַבֵּב הַכְּתוּב אֶת בְּזַת הַיָּם יוֹתֵר מִבְּזַת מִצְרַיִם? כְּלוּמֵר, אִם יִשְׂרָאֵל רוּקְנוּ אֶת מִצְרַיִם מִמְמוֹנֵם, אִם כֵּן מֵהֵיכֵן נִשְׂאֵר לְמִצְרַיִם כֶּסֶף בְּבִיזַת הַיָּם [תְּכַלְאֵל עַץ חַיִּים]? **אֶלָּא מָה שֶׁהִיא בְּבַתִּים** שֶׁל הַמִּצְרַיִים **נְטָלוּ** יִשְׂרָאֵל כְּבֵר **בְּמִצְרַיִם**, אֲבָל **וַיְמָה שֶׁהִיא בְּבַתִּי תִשְׂוֹאֲאוֹת** [=אוֹצְרוֹת] שֶׁהִיא שֶׁם הַרְבֵּה יוֹתֵר מִמוֹן מֵהַבַּתִּים **נְטָלוּ עַל הַיָּם**, וְלִכֵּן מְחַבֵּב הַכְּתוּב יוֹתֵר אֶת בְּזַת הַיָּם מִבְּזַת מִצְרַיִם. **וְכֵן הוּא אוֹמֵר** (תְּהִלִּים סח, יד): **כִּנְפֵי יוֹנָה** יִשְׂרָאֵל הַמְשׁוּלִים לַיוֹנָה **נְחַפָּה** [מְכוּסָה] **בְּכֶסֶף** - **זוּ בְּזַת מִצְרַיִם**, שֶׁהִיא בַחֲנִית כֶּסֶף. **וְאַבְרָוִתֶיהָ** [כְּנֵפוֹתֶיהָ] מִחוּפּוֹים **בִּירְקֶק חֲרוּץ** (שֶׁם זֶהב טוֹב) - **זוּ בְּזַת הַיָּם**, שֶׁהִיִּתָּה יוֹתֵר גְּדוּלָה מִבְּזַת מִצְרַיִם. וְכֵן דּוֹרְשִׁים מֵהַפְּסוּק (יחֻזְקָאֵל טו, ז), **"וַתִּרְבִּי וַתִּגְדְּלִי וַתְּבֹאֲיִי"** - **זוּ בְּזַת מִצְרַיִם**, **"בְּעֵדֵי עֲדָיִים"** [בַּהֲרַבָּה פְעֻמִּים] - **זוּ בְּזַת הַיָּם** שֶׁהִיא כְּמָה פְעֻמִּים יוֹתֵר מִבְּזַת מִצְרַיִם. וְכֵן דּוֹרְשִׁים אֶת מָה שֶׁנֶּאֱמַר בְּשִׁיר הַשִּׁירִים (א, יא) עַל עַם יִשְׂרָאֵל **"תּוֹרִי** [קְשׁוּטִי] **זָהָב נְעֻשָׂה לְךָ"** - **זוּ בְּזַת מִצְרַיִם הַיָּם** שֶׁזָּכַר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהַתְקַשֵּׁט בָּהֶם, **עַם נְקֻדוֹת הַכֶּסֶף** [כְּלֵי כֶסֶף מְנוּקָדִים] - **זוּ בְּזַת הַיָּם** שֶׁהִיִּתָּה יוֹתֵר גְּדוּלָה **קַמָּה**.

◆ **אֵלוּ** רַק **נָתַן לָנוּ אֶת מְמוֹנֵם, וְלֹא קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם**, כְּדִי לְהַצִּילֵנוּ מֵהֶם אֲלֵא הִיָּה מְצִילֵנוּ בְּדֶרֶךְ אַחֲרֵת [אַר"ח, רד"א] **דְּיִינוּ**.

◆ **אֵלוּ** רַק **קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם**, כְּדִי לְהִפְרַע מֵהֶם בְּמִים בְּדַבָּר אֲשֶׁר זָדוּ לְהַשְׁלִיךְ בָּנִים לַיָּאֹר, וְלְהוֹרִישֵׁנוּ בִּיזַת הַיָּם שֶׁהִיִּתָּה כְּפוּלָה וּמְכוּפֶלֶת עַל בִּיזַת מִצְרַיִם [שְׁבַה"ל] **וְלֹא הֶעְבִּירָנוּ בְּתוֹכוֹ בְּחֶרֶבָה**, בִּיבִשָּׁה בְּתוֹךְ הַיָּם, אֲלֵא הֵיִינוּ עוֹבְרִים בְּמַעַט מַיִם אוֹ בְּמַעַט טֵיט [אַר"ח, רד"א] **דְּיִינוּ**.

◆ **אֵלוּ** רַק **הֶעְבִּירָנוּ בְּתוֹכוֹ בְּחֶרֶבָה**, בִּיבִשָּׁה שֶׁעָשָׂה לָנוּ שְׁבִיל בְּתוֹכוֹ כְּדִי שֶׁלֹּא נִתְלַכֵּךְ בְּבוּץ וְטֵיט, וְהִיָּה דִי לָנוּ בְּזֶה [אַר"ח, רד"א] **וְלֹא שָׁקַע צָרְנוּ בְּתוֹכוֹ**, וְרֵאִינוּ נִקְמָה אוֹיְבֵנוּ בְּתוֹכוֹ, אֲלֵא הִיָּה סוּגֵר אֶת הַיָּם אַחֲרֵינוּ וְהַמִּצְרַיִם הָיוּ שְׁבִים לְאַרְצָם וְלֹא הָיוּ טוֹבְעִים בִּים [שֶׁם] **דְּיִינוּ**.

◆ **אֵלוּ** רַק **שָׁקַע** הַטְּבִיעַ אֶת **צָרְנוּ בְּתוֹכוֹ**, בְּתוֹךְ יָם סוּף, וְרֵאִינוּ נִקְמָת אוֹיְבֵנוּ בְּתוֹכוֹ, שֶׁהִיָּה רוּאָה כֹּל אַחַד וְאַחַד אֶת נוֹגְשׁוֹ מֵת בְּחֶנֶק בְּתוֹךְ הַיָּם וְהָיוּ שְׂמַחִים עַל מִפְּלֵתָם [שְׁבַה"ל], **וְלֹא סִפֵּק צָרְכֵנוּ בְּמִדְבָּר** בְּמִשְׁךְ כֹּל **אַרְבָּעִים שָׁנָה**, אַע"פ שֶׁהִיָּה לָנוּ בְּהַמּוֹת, וְכֵן הִיָּה לָנוּ מִמוֹן רַב מִבִּיזַת מִצְרַיִם שֶׁנוּכַל לְקַנּוֹת צָרְכֵנוּ מֵאֵת הַגּוֹיִם הַקְּרוּבִים אֲלֵינוּ [אַר"ח, רד"א] **דְּיִינוּ**.

◆ **אֵלוּ** רַק **סִפֵּק צָרְכֵנוּ בְּמִדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה**, שֶׁהַקְּב"ה נָתַן לָנוּ אוֹכַל בְּלִי שֶׁנִּצְטָרַךְ לְהוּצִיא הוּצָאוֹת עַל כֵּךְ, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב "יָדַע לְכַתֵּךְ אֶת הַמְדַבֵּר" וּמֵתֵרְגְּמִינן סִיפּוּק לְךָ כֹּל צוּרְכְךָ, וְכַתִּיב "זֶה

קַמָּה **כֵּן הוּא הַגִּירְסָא** בְּסִידוֹר הַרְס"ג וּבְתַכְלָאֵל. **אוֹלַם** בְּכֹל הַמְדַרְשִׁים (וְכֵן בְּמִקְצַת אַגְדוֹת) הַגִּירְסָא הִיא "תּוֹרִי זֶה" **זוּ בְּזַת הַיָּם**, "עַם נְקֻדוֹת הַכֶּסֶף" זֶה בִּיזַת מִצְרַיִם. וְרֵאִה בְּרַש"י שֶׁם עַל הַפְּסוּק.

ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר", וכתוב "שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה" [שבה"ל] **ולא האכילנו את המן**, אלא היה יכול לספק צרכנו בעוגות שהוציאנו ממצרים כמו שסיפק מלבושנו [אר"ח] **דיינו**.

♦ **אלו רק האכילנו את המן**, שהיה בו כל הטעמים שבועולם, שלקטנים היה כטעם לשד השמן, לבחורים עושים אותו עוגות, לחולים טעמו כצפיחית בדבש, לזקנים ובשלו בפרור, לאומות העולם כזרע גד, **ולא נתן לנו את השבת**, שלא ניכר שבח המן וניסיו רק על ידי השבת, שאלולי השבת הייתי אומר שבכל יום ויום יורד המן, ועוד שיאמרו שהמן מבאיש בגוף כמו שהוא מבאיש בעמדו בחוץ, וראו שבשבת לא ירד מן, וגם שלא הבאיש בעומדו כי מצאו בו "לחם משנה", וזה לא יוכל להיות במקרה רק בנס גדול [אר"ח] **דיינו**.

♦ **אלו רק נתן לנו את השבת**, שהוא יום מנוחה מעין העולם הבא [שבה"ל] ואות היא בין הקב"ה לעמו [ראב"ן] וכבר נצטוונו עליה במרה, **ולא קרבנו לפני ה' סיני**, שהיה לנו שם גילוי שכינה שהראנו את כבודו וגדלו [רשב"ם] **דיינו**.

♦ **אלו רק קרבנו לפני ה' סיני**, וקבלנו תועלת בזה שפסקה זוהמתנו, דהיינו כל ספק באחדותו יתברך, כי ראינו מלכותו ותוקף כבודו שם, והוסר בזה כל ספק מאתנו [אר"ח] **קמט ולא נתן לנו את התורה**, דהיינו עשרת הדברות שנתן בכבודו ובעצמו, אלא היה נתנם על ידי משה רבינו כשאר התורה [רשב"ם, אר"ח, רד"א] **דיינו**.

♦ **אלו רק נתן לנו את התורה**, שהיא חיים עושר וכבוד [ראב"ן], **ולא הכניסנו לארץ ישראל** אלא לארץ אחרת, ואע"פ שנשבע לאבותינו לתת לנו ארץ כנען היינו שיתננה לבנינו, אך הדור שיצאו ממצרים די להם במה שראו מנפלאות השם **קניא** [אר"ח, רד"א] **דיינו**.

קמט כמו שאמרו רז"ל כשבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא, וישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתו, אבל הגוים שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתו. **וי"מ** שמה שאמרו שפסקה מהם זוהמא היינו שנתלבשו בושות פנים ויראת חטא, כמו שכתוב "כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו" (שמות כ, טו) מכאן אמרו בברייתא באבות (סוף פ"ה) שמי שיעז פנים אבותיו לא עמדו על הר סיני [רשב"ץ]. **וי"מ** אלו קרבנו להר סיני לאחר שהראנו שם את כבודו דינו [אר"ח, רד"א]. **ובראב"ן פירש** מעלה גדולה שבהר סיני נטלו עדיים [כתרים] וגם לא שלטה בהם רימה ותולעה.

קי פרוש נוסף שלא יתן לנו את כל המצות אלא רק מחצה או שליש, כמו שמצינו לאדם הראשון שצוה לו שש מצות, והוסיף לנח אבר מן החי, ואח"כ הוסיף לאברהם את מצות הימילה, ואח"כ ליעקב את מצות גיד הנשה [אר"ח, רד"א].

קניא ואכן אלו שלא נגזר עליהם למות במדבר, שהיו פחותים מבן עשרים שנה בחטא המרגלים, ראו את כל הנפלאות וגם נכנסו לארץ [אר"ח, רד"א].

◆ **אלו רק הכניסנו לארץ ישראל**, שהיא ארץ זבת חלב ודבש, ועיני ה' בה וממנה הושתת העולם [ובח פסח], **ולא בנה לנו את בית הבחירה** בית המקדש שבנה שלמה ק"ב, שהרי היה לנו את המשכן, ובבית המקדש נתווספו עשרה נסים [רשב"ם, או"ח, רד"א] **דיינו**.

◆ **על אחת** דהיינו שאין אנו ראויים אף למעלה אחת ועליה בלבד יש לנו להודות [ריטב"א] וכל שכן **שכמה וכמה טובה כפולה ומכפלת** שיש **למקום** להקב"ה **עלינו**, על שהטיב לנו את כל ט"ו מעלות הטובות הללו [ריטב"א] ואלו הם: **שהוציאנו ממצרים, ועשה בהם במצרים שפטים** [עונשים] **ועשה שפטים גם באלהיהם, והרג את בכוריהם, ונתן לנו את ממונם, וקרע לנו את היס** [ים סוף], **והעבירנו בתוכו בחרבה** כשקרקעיתו יבשה לגמרי, **ושקע** והטביע את **צרנו** המצריים שעשו לנו צרות, **בתוכו, וספק** לנו את כל **צרכנו במדבר** במשך **ארבעים שנה** שהיינו שם, **והאכילנו את הפן, ונתן לנו את מצוות השבת, וקרבנו לפני ה' סיני** והראנו את כבודו, **ונתן לנו את התורה, והכניסנו לארץ ישראל, ובנה לנו את בית הבחירה** בית המקדש, אשר בו הקריבו קרבנות שנועדו **לכפר על כל עונותינו**, שהיו מקריבים שני קרבנות "תמידין", בבוקר ובערב, כאשר תמיד של שחר מכפר על עוונות של ערב, ותמיד של בין הערבים מכפר על עוונות של יום, ונמצא שלא ישן אדם בירושלים ובידו עוון, שנאמר "צדק ילין בה" ודרשו 'צדיק' ילין בה, כלומר בלא עוון [שבה"ל].

עד עתה עסקנו בהודיה לה' על כל הטובות אשר עשה עמנו מאת שגאלנו עד שבנה לנו את בית מקדשנו. וכעת חוזרים לתשובת 'מה נשתנה', ועל אלו שלשה דברים מצות ההגדה מיוסדת לומר "בעבור זה", בזמן שפסח מצה ומרור מונחים לפניך ק"ג [שבה"ל].

חובה על כל אחד ואחד בין איש בין אישה לומר קטע זה בפיו:

רְבֵן גַּמְלִיאֵל הִיָּה אֹמֵר: (משנה פסחים קטז)

כָּל שְׁלֹא אָמַר שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵלּוּ בְּפֶסַח לֹא יֵצֵא יְדֵי חוּבָתוֹ,

וְאֵלוֹ הֵן:

פְּסַח, מְצָה, וּמְרוֹר.

רְבֵן גַּמְלִיאֵל הִיָּה אֹמֵר: **כָּל שְׁלֹא אָמַר שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵלּוּ בְּפֶסַח**, כלומר כל שלא פירש בליל זה לשם מה הם באים **לא יצא ידי חובתו** של סיפור יציאת מצרים [ראב"ן, מאירי] ק"ד, לפי שמצינו

ק"ג ונקרא בית הבחירה על שם שחר בו הקב"ה כמו שנאמר (דברים י"ב) "כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלקיכם" [ריטב"א].

ק"ג ואע"פ שאין קרבן פסח כיום לא סילקוהו מכל וכל מן ההגדה, לפי ששאלת בן החכם מיוסדת עליו, ועוד שהרי נותנים בקערה בשר זכר לפסח [שבה"ל].

ק"ג י"מ שלא יצא ידי כלל ואף בזמן בית המקדש אע"פ שאכל פסח מצה ומרור, אם לא פירש בעבור מה הם באים לא יצא ידי חובתו, לפי שמצאנו שהקפיד הכתוב באמירה ובאגדה [רשב"ץ, או"ח, רד"א, ריטב"א]. ואע"פ

שהקפיד הכתוב באמירה, כדי שזכור נפלאות הבורא מתוך שזכיר בנינו למה הם באים [רד"א, א"ה, ריטב"א] **וְאֵלוֹ הֵן: קָרְבַּן פֶּסַח, כִּיּוֹם זֶה הַזְרוּעַ שֶׁהוּא זָכַר לְקָרְבַּן, מִצֵּה, הַנֶּאֱכַלְתָּ עִם הַפֶּסַח, וּמִרֹר.**

ומפרש והולך מה החשיבות של פסח מצה ומרור:

יציב בידו על הזרוע שבקערה שהוא זכר לקרבן פסח, ויזהר שלא יגביהו כדי שלא יראה שמקדישו לשם פסח, ונראה באוכל קדשים בחוץ.

פֶּסַח -

שֶׁהֵיוּ אֲבוֹתֵינוּ אוֹכְלִים בְּזֶמַן שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ קָיָם,

עַל שׁוֹם מָה קִיָּה?

עַל שׁוֹם [י"ג על שם] **שֶׁפֶּסַח הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל בְּתֵי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם,**

שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יב, כז):

"וְאִמַּרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא לַיהוָה, אֲשֶׁר פֶּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל

בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם, וְאֶת בְּתֵינוּ הִצִּיל, וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ".

פֶּסַח - קרבן פסח שֶׁהֵיוּ אֲבוֹתֵינוּ אוֹכְלִים בְּזֶמַן שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ הָיָה קָיָם, וכיום נותנים זרוע

בקערה זכר לזה, **עַל שׁוֹם מָה** נצטוונו לאכלו? **עַל שׁוֹם שֶׁפֶּסַח**, לשון קפיצה שדילג ועבר [שבה"ל, רשב"ץ,

רש"י] **קִיָּה הַקִּב"ה** במכת בכורות **עַל בְּתֵי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם**, שהקב"ה היה מדלג מבית מצרי זה לבית

המצרי האחר, והציל בית הישראלי שהיה ביניהם [רשב"ץ] **שֶׁנֶּאֱמַר "וְאִמַּרְתֶּם** לבניכם שהטעם שעושים

זֶבַח (=שחיטת) קרבן פֶּסַח שֶׁהוּא לַה', הוא משום **אֲשֶׁר פֶּסַח** דילג הקב"ה **עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל**

בְּמִצְרַיִם, בְּנִגְפוֹ בהכאתו **אֶת** בכורי **מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינוּ הִצִּיל וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ**, על בשורת

הגאולה ובאית הארץ ובשורת הבנים שיהיו להם [רש"י], וזכר לאותו הנס אנו עושים הפסח [היזקוני].

יגביה המצה האמצעית הפרוסה (גר"ז וחזו"ע, ולבא"ח יגביה העליונה) **ויראנה למסובין כדי**

לחבבה עליהם, ויאמר:

מִצֵּה -

זו שֶׁאָנוּ אוֹכְלִים, עַל שׁוֹם מָה?

יש חולקים ואומרים ש"לא יצא ידי חובתו" היינו שלא קיים מצווה מן המובחר [ר"ן, רשב"א, רמב"ן] מ"מ כולם מודים שלכתחילה יש לאמרם ולפרש טעמים.

קִיָּה יֵשׁ גּוֹרִיסִים (הגדת תימן) ככולם **עַל שֶׁם מָה**, כלומר מדוע נקרא כל דבר בשמו.

קִיָּה שלא כדברי האומר כי פירוש פסיחה היא מנוחה, מלשון עיוור ופסח שאינו יכול לילך, שאם היתה לו מנוחה לזה הנוגף, אזי בבתי בני ישראל היה נוגף אותם. אלא העיקר כמו שדרשו רז"ל אל תקרי ופסחתני אלא ופסעתני [רשב"ץ].

על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ, עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם מיד,

שְׁנַאמֵר (שמות יב, לט):

**"וַיֹּאמְרוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֲגַת מִצּוֹת, כִּי לֹא חֲמָץ, כִּי
גָרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יִכְלוּ לְהַתְמַהֵמָה, וְגַם צָדָה לֹא עָשׂוּ לָהֶם."**

מִצָּה זוֹ שְׁאֵנוּ אוֹכְלִים עַל שׁוּם מָה? נצטוונו לאוכלו? **עַל שׁוּם שֶׁלֹּא הִסְפִּיק בְּצֶקֶם שֶׁל
אַבוֹתֵינוּ לְהַחְמִיץ**, ביום ט"ו בניסן, משום שלאחר מכת בכורות המצרים שלחו את ישראל בחיפזון
(מהירות) **עַד שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקְּב"ה וְגָאֵל, שְׁנַאמֵר:** **"וַיֹּאמְרוּ אֶת הַבֶּצֶק
אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם, עֲגַת שֶׁל מִצּוֹת כִּי לֹא הִסְפִּיק הַבֶּצֶק לְהִיטֵב חֲמָץ** (בצק שלא החמיץ קרוי מצה)
ולמה לא הספיק להחמיץ? **כִּי גָרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יִכְלוּ לְהַתְמַהֵמָה** במצרים עד שיחמיץ קני, שאם
היו נשארים עוד רגע היו שוקעים במיטט שערי טומאה, ולזכר זה אנו אוכלים מצות, **וְגַם צָדָה** לדרך
משאר מאכלים **לֹא עָשׂוּ לָהֶם**", להודיע שבחן של ישראל, שלא אמרו למשה כיצד נצא למדבר בלא
צדה לדרך אלא בטחו בשם יתברך [מכילתא, ריטב"א]. וזכר לכך נצטוונו לאכול מצה בליל זה.

יגביה המרוו (החסה) בידו זכר לשעבוד, ויאמר:

קני והקשו הראשונים הרי קודם צאתם ממצרים נצטוו לאכול מצות עם קרבן פסח כמ"ש (יב, ח), "ואכלו
את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מרורים יאכלהו", ונצטוו בסתם ולא אמר הכתוב שהטעם הוא כיון
שלא הספיק בצקם להחמיץ. **ועוד** קשה שהרי כבר נצטוו שלא להחמיץ הבצק שנאמר "בערב תאכלו מצות",
וכן "שבעת ימים מצות תאכלו", וכן "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה הנפש ההיא", וא"כ אך משמע מכאן שאם
היו יכולים להתמהמה היו מחמיצים אותו, הרי נצטוו שלא להחמיצו? **יש שכתב** שמה שנצטוו על המצות
קודם לכן בקרבן פסח היה על שם העתיד, שהשם יודע העתידות ידע שהיה להם לצאת ממצרים בחפזון, ואפי'
אם היו רוצים לא היו יכולים להחמיץ בצקם, ולכן צוה לאכול הפסח על המצות ומרורים ולאכול שבעת ימים
מצה [רד"א בשם ר' יוסף קמחי]. **ויש שכתבו** שאם היו יכולים להתמהמה היו אופין אותו חמץ, כיון שפסח
מצרים לא נהג אלא בליל ט"ו, ולמחרת היו מותרים במלאכה ובחמץ, ואותה העיסה שלשו ביום ט"ו זה היה
על מנת לעשות להם צידה לדרך למחר, והיו עתידים להחמיצה שלא הוזהרו ב'בל יראה', אילולי שנגלה עליהן
הקב"ה מהרה וגאלם. ומה שאמר הפסוק "ששת ימים תאכל מצות", וכן שאר הפסוקים, אינו צווי אלא
לדורות, שמצות השבתת שאור ואזהרת אכילת חמץ לא נצטוו בהן אלא לדורות [ר"י, ר"ן, שבה"ל]. ומה שאמר
"על שום שלא הספיק בציקו של אבותינו להחמיץ", כך פירושו מכיון שהקב"ה רואה את העתיד צופה ומביט
מה שעתיד להיות על כן צום מבערב על הנס של מחר [שבה"ל]. **וברשב"ץ יישב** שאם יכלו להתמהמה היו
אופין אותו חמץ, כיון עדיין לא הוזהרו על אכילת חמץ, ומה שנאמר "צלי אש ומצות על מרורים יאכלהו",
לא נצטוו על אכילת מצה אלא על אכילת הפסח, ולפי שלא יכלו להחמיץ בצקם שנאמר "ותחזק מצרים על
העם למחר לשלחם מן הארץ", על כן הוזהרו מאכילת חמץ, ונתחייבו באכילת מצה בכל זמן בלילה ראשון
מן התורה שנאמר "בערב תאכלו מצות". **והריב"א פירש** שמה שאמר "ולא יכלו להתמהמה", לא קאי על
הלחם אלא על הצידה לדרך, ויש לסרס המקרא ולומר כך "וגם צדה לא עשו להם" למה? "כי גורשו ולא יכלו
להתמהמה".

מְרוֹר -

זֶה שְׁאֵנוּ אוֹכְלִים עַל שׁוּם מָה?

עַל שׁוּם שְׁמֵרֵנוּ הַמְצָרִים אֶת חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרִים,

שְׁנַאמֵר (שְׁמוֹת א, יד):

”וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בְּעַבְדָּה קָשָׁה, בְּחֶמֶר וּבִלְבָנִים וּבְכָל עַבְדָּה בְּשָׂדֶה
אֶת כָּל עַבְדָּתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָּהֶם בְּפָרְדִּי.”

מְרוֹר זֶה ירק מר זה קני¹, שְׁאֵנוּ אוֹכְלִים בליל זה מדרבנן, על שׁוּם מָה? נצטוונו לאוכלו? על שׁוּם שְׁמֵרֵנוּ הַמְצָרִים אֶת חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרִים, שְׁנַאמֵר: וַיִּמְרְרוּ הַמְצָרִים אֶת חַיֵּיהֶם של ישראל בְּעַבְדָּה קָשָׁה, שעשו את חייהם מרים על ידי שהעבידו אותם בְּחֶמֶר לגבל טיט, וּבִלְבָנִים עבודת בנין קשות, וּבְכָל עַבְדָּה בְּשָׂדֶה, כגון חרישה וזריעה, אֶת (=עם) מלבד כָּל עַבְדָּתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָּהֶם בתוך העיר בְּפָרְדִּי, 'פרד' לשון שברון עבודה המשברת את גוף האדם [רש"י], שהעבידום בכל העבודות המשברות את הגוף. ולפיכך ראויים אנו לזכור טעם המרור, כדי להודות לה' יתברך אשר הוציאנו ממרה למתקה, וכאשר עשה להם כן יעשה עמנו תמיד, וזהו סוד האמונה והבטחון [רשב"א].

הפיסקה הבאה מקורה במשנה (פסחים קטז): לאחר דברי רבן גמליאל שבפיסקה הקודמת קינט, והיא באה ללמדנו שחייב אדם לומר שלא רק את אבותינו גאל הקב"ה אלא אף אותנו גאל עמהם קס
[רשב"ץ].

קני¹ ופרש"י שכל ירק מר קרוי מרור. ובשבה"ל כתב שהחזרת (=חסה) נקרא מרור, והוא עיקר המצוה, שאמרו חז"ל למה נמשלו המצרים למרור? לומר לך מה מרור זה תחלתו רך וסופו קשה, אף מצרים תחלתן רך וסופן קשה. פירוש אחר היינו דכתב "אשר עבדו בהן בפרד", תחלה בפה רך, ולבסוף בפרד. **ומעין זה כתב בספר החינוך** (מצוה שפא) שצווה לנו במרור זכר ל"וימררו את חייהם", ובכל עשב מר הוא בכלל מרורים, ואדם יוצא בהן ידי חובתו. אבל מ"מ ביררו לנו חז"ל לאכול החזרת, כי בה זכר התמרור מצד הקלח שטעמו מר קצת. וגם יש בה הידור למצוה יותר מבשאר עשבים מרים, כי שמה הדור שנקראת חסה, ורמז ברכה בו שחס רחמנא עלינו ופדאנו מיד המצרים הקשים, ומכל אלה יש התעוררות וזכר אל לב בני אדם בעניין הניסים שנעשו לנו במצרים, ולפיכך הוקבעה ההלכה שראוי לנו לחזר אחר החזרת.

קינט **ברי"ף וברא"ש** לא גרסו פיסקה זו במשנה. **וברשב"ץ** נראה שפיסקה זו הייתה כתובה לפניו בגמרא שכן כתב זאת ההלכה נאמרה בגמרא אחר המשנה של רבן גמליאל. **והרמב"ם** גרס את הפיסקה בלא ש'נאמר והגדת לבנך וכו', אלא לאחר 'ובכל דור ודור' כתב שלא את אבותינו בלבד וכו'.

קס **ובשבה"ל כתב** שפיסקה זו מוסבת על מה שאמרנו למעלה בתחילת ההגדה שאילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים עדיין אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים, והיינו דאמר רבה צריך שיאמר "ואותנו הוציא משם", והוא בסוף תשובת הבן החכם לאחר פסוק "עבדים היינו" בפרשת ואתחנן, כלומר הרי אנו בכלל כל הנסים, שאילו לא יצאו הן עדיין היינו עבדים לפרעה במצרים.

וְכָל

דֹּר דֹּר חֵיב אָדָם לְהִרְאוֹת [י"ג לְרֵאוֹת] אֶת עַצְמוֹ כְּאִלּוּ הוּא יָצָא
מִמְצָרִים, שְׁנֵאמַר (שמות יג, ח):

"וְהִגַּדְתָּ לְבְנֶךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בְּעֵבֹר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי
מִמְצָרִים".

שְׁלֹא אֶת אֲבוֹתֵינוּ בְּלֶבֶד גָּאֵל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, אֶלָּא אֶף אוֹתֵנוּ גָאֵל
עִמָּהֶם, שְׁנֵאמַר (דברים ו, כג):

"וְאוֹתֵנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם, לְמַעַן הִבִּיא אוֹתֵנוּ, לְתֵת לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר
נִשְׁבַּע לְאַבְתָּנוּ".

בְּכָל דֹּר דֹּר חֵיב אָדָם, כְּלוּמַר כָּל יַחֲדִיד וַיְחִיד, צָרִיךְ לְהִרְאוֹת שִׁירָאָה וַיְדַמָּה אֶת עַצְמוֹ כְּאִלּוּ
הוּא עֲצֵמוֹ הִיָּה עֶבֶד וַיָּצֵא מִמְצָרִים לְחֵרוֹת, וְזֶהוּ שֶׁאִמַּר הַכְּתוּב (דברים טז, יב) "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הִיִּית
בְּמִצְרַיִם" כִּאִילוּ אַתָּה בְּעֵצְמְךָ הִיִּית שֶׁמַּעַבְד וַיִּצְאָת לְחֵרוֹת [רש"י, רד"א, ריטב"א], שְׁנֵאמַר: "וְהִגַּדְתָּ לְבְנֶךָ
בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בְּעֵבֹר זֶה שֶׁאִקְיִים מִצְוֹתַי כִּגוֹן פֶּסַח מִצָּה וּמְרוֹר [רש"י], עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי
מִמְצָרִים", וְכִבֵּר דְּרָשׁוּ לְעִיל יְלִי וְלֹא לוֹ, מִכֻּל דְּדִרְשִׁינן יְלִי עַל כָּל אֶחָד וְאֶחָד הָאוּמְרוּ עֲכָשִׁי בְּפִי
[ריטב"א]. וַי"מ שֶׁנִּלְמַד מִזֶּה שֶׁאִמַּר "בְּצֵאתִי" וְלֹא אִמַּר "בְּצֵאת אֲבוֹתֵינוּ" מִשְׁמַע שֶׁמִּדְּבַר עַל עַצְמוֹ [רש"י,
א"ח]. וְהִטְעַם שֶׁכִּאִילוּ אֲנוּ בְּעַצְמֵנוּ יִצְאָנוּ מִמְצָרִים, שְׂכָן לֹא אֶת אֲבוֹתֵינוּ בְּלֶבֶד גָּאֵל הַקְּב"ה אֶלָּא אֶף
אוֹתֵנוּ גָאֵל עִמָּהֶם, שְׁנֵאמַר "וְאוֹתֵנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם, לְמַעַן הִבִּיא אוֹתֵנוּ לְתֵת לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר
נִשְׁבַּע לְאַבְתָּנוּ", וְאִמַּר "וְאוֹתֵנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם" לְלַמַּד שֶׁשֶּׁם הֵם לֹא הִיָּה מוֹצִיאִים מִמְצָרִים, עַדִּין הִיָּינוּ
גַּם אֲנַחְנוּ עֲבָדִים שֶׁם, הִלְכְךָ הָרִי אֲנוּ בְּכֻלָּל כָּל הַנְּסִים וְכִשְׁהוֹצִיאִים הוּי כְּמוֹ שֶׁהוֹצִיא אוֹתֵנוּ [א"ח, רש"י,ן,
ש"ה"ל].

פִּיִּסְקָה זוֹ הִיא הַמְשָׁךְ לְפִיִּסְקָה הַקּוֹדֶמֶת "בְּכָל דֹּר דֹּר", וְאֶחָד שֶׁאִמַּרְנוּ שֶׁם שֶׁכִּאִילוּ אֲנוּ בְּעַצְמֵנוּ
יִצְאָנוּ מִמְצָרִים, א"כ חוֹבָה עֲלֵינוּ לְהִלָּל וְלִשְׁבַח לְשֵׁם יִתְבָּרַךְ כְּמוֹ שֶׁעָשׂוּ אֲבוֹתֵינוּ בְּצֵאתֵם מִמְצָרִים [או"ח,
רד"א] קס"א.

קס"א י"מ שֶׁקְטַע זֶה נִאֶמַר בְּמִקּוּם בְּרַכַּת "שֶׁעָשָׂה נִסִּים" עַל יִצִּיאַת מִצְרַיִם [ש"ה"ל]. וַי"א שֶׁקְטַע זֶה הוּא
בְּמִקּוּם הַבְּרַכָּה שֶׁמְבָרְכִים קוֹדֵם קְרִיאַת הַהֵלֵל [ש"ה"ל, או"ח, רד"א]. וְהַרְשֵׁב"ץ כָּתַב שֶׁזֶהוּ הַמְשָׁךְ הַמְשֵׁנָה לְאַחַר
הַקְטַע שֶׁל ר"ג [וְלִשְׁטִיטָה לֹא גּוֹרְסִים אֶת הַקְטַע הַקּוֹדֵם] וְזֶהוּ שֶׁאִמַּרְנוּ מִתְחִיל בְּגוֹתוֹ וּמִסִּים בְּשַׁבַּת, שֶׁאִין רְאוּי
לָנוּ שֶׁנִּהְיָה כְּפוּי טוֹבָה לְהַקְבִּי"ה שֶׁעָשָׂה כָּל הַנִּסִּים הָאֵלֶּה וְלֹא נוֹדָה לוֹ עַל הַטּוֹבָה.

יכסה המצות, ויגביה הכוס עד סוף ברכת "גאל ישראל" כדי לומר שירה על היינקסב,

ויאמר :

לפיקד אֶנְחָנו חִיבִים :

להודות, להלל, לשבח, לפאר, לרומם, להדר (י"ג: לברך, לעלה) ולקלס, למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלוֹקסג:

1. הוציאנו מעבדות לחרות, 2. ומיגון לשמחה, 3. ומאבל ליום טוב, 4. ומאפלה לאור גדול 5. ומשעבוד לגאולהִקסד, ונאמר לפניו הללויה.

לפיקד, כיון שאנו רואים את עצמו כאילו יצאנו ממצרים וכל הנסים נעשו גם לנו [מחז"ל], לכן **אֶנְחָנו חִיבִים** לומר את כל הלשונות הללוִקסה: **להודות** - על עצם הטובות שעושה עמנו, **להלל** - לספר ולפרסם את הטובות שעשה עימנו, **לשבח** - אותו על המעשים הטובים שעשה עימנו, **לפאר** - שזכינו להתקרב לעבודתו, **לרומם** - לרוממו מעל כל הנבראים, **להדר** - לכבדו ביותר, [לברך, לעלה

^{קסב} הטעם להגבת הכוס לפי שפותחים כעת בשיר ובהלל, ואמרו רז"ל שאין אומרים שירה אלא על היין? שנאמר (שופטים ט, יג) "ותאמר להם הגפן החדלתי את תירושי המשמח אלהים וְאֶנְשִׁים". אם אנשים משמח בשתיה, אלהים במה משמח? אלא מכאן אתה למד שאין אומרים שירה אלא על היין [או"ח].

^{קסג} **ואמרנו במכילתא דרשב"י ובילקו"ש על הפסוק "ובני ישראל יוצאים ביד רמה"**, מגיד הכתוב שכשהיו מצריים רודפים אחרי ישראל, היו מנאצין ומחרפין ומגדפין, ואילו ישראל מפארין ומרוממין ומשבחין [ומקלסין] ומהללין ונותנין שיר ושבח גדולה ותהלה ותפארת ונצח והוד, למי שאמר והיה העולם שהמלחמה שלו, כענין שנאמר "רוממות אל בגרום, ואומר "רומה על השמים אלקים, ואומר "ה' אלקי אתה ארוממך אודה שמך". **ובמדרש בתנחומא** (יתרו ג) "לריח שמניך טובים" א"ר ינאי הראשונים ריח שמנים [י"ג שירים] אמרו לך, אבל אנו כשבאנו לים לא הנחנו לשון שבח שלא קלסנו לך ושבחנך בו [רשב"א]. **עוד אמרו במכילתא** (דרבי ישמעאל בא פרשה יב) "ויקוד העם וישתחוו", בא ללמדך שכל מי ששומע הנסים הללו שעשה ה' את אבותינו במצרים צריך לשבח לפאר ולרומם וכו', וכן הוא אומר ביתרו "ויספר משה לחתנו גוג', ויחד יתרו ויאמר ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה" (שמות יח ז).

^{קסד} **הרשב"ץ** ועוד ראשונים גרסו לבסוף "ומשעבוד לגאולה", וכן הוא בש"ס שלנו, וברוב האגדות. ויש שגרסוהו לפני המילים "מיגון לשמחה", וכ"ה בסידור רב עמרם גאון. **וביאר במעשי ה'** שלגירסא זו אין זה כפל שאמר עבדות ואח"כ אמר שעבוד, כי מעבדות לחירות נאמר בערך אבותינו שיצאו ממצרים, ואומר משעבוד לגאולה הוא בערכנו, אנחנו ובנינו, שע"י שהוציאנו ביד חזקה הוציא אותנו משעבוד שלא נהיה משעובדים לפרעה על ששחררנו ברצונו, ובה היה החירות מוחלט, שאם היה בריצוי לא היה החירות מוחלט כמו שאמרנו, עד שלזכר זה נתחייבנו ההסיבה. **ובחידושי הגרי"ז ביאר** (סימן ריא) שמעבדות לחירות הוי מה שהפקע מעליהם השם עבדות, ומשעבוד לגאולה היינו מה שנגאלו מתחת ידם ומהעבדות בפועל של חומר ולבנים לחרות.

^{קסה} **ברד"א כתב** שמזכיר כאן שבעה ענייני שבח כנגד ז' רקיעים להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר ולקלס. [וכן הוא לגרסתנו]. **וברשב"ץ כתב** שיש כאן שמונה מיני הודאות [שמוסיף גם 'לעלה'], כנגד ארבעה נסים שעשה לנו "הוציאנו מעבדות לחירות" אחד, "ומיגון לשמחה" שני, "ומאבל ליו"ט" שלישי, "ומאפלה לאור גדול" רביעי. וכמו שטובות האל היו כפולות עלינו, כן ראוי שנודה הודאות כפולות על אלו הנסים שמונה הודאות על ארבעה נסים.

להודיע שהוא למעלה מכל ברכה ותחילה] **וּלְקַלְסִי** - על שנתן לנו רשות לספר בשבחיו, **לְמִי שֶׁעָשָׂה לְאַבְוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת כָּל הַנְּסִים הָאֵלֹהִים**, ואלו הם כללות הניסים: **הוֹצִיאָנוּ מֵעַבְדוֹת** מהיותנו עבדים במצרים **לְחֵרוֹת**, וכיון שיצאנו מעבדות לחרות, יצאנו גם **מִיְגוֹן** שברון רוח **לְשִׂמְחָה**, כי מי שיש עליו רשות אחרים הוא ביגון, ואם יצא לחרות יצא לשמחה, וכן יצאנו **וּמֵאֶבֶל** מרירות החיים **לְיוֹם טוֹב** כי העבד הולך יחף כאבל ובצאתו לחרות יצא מאבלותו ליו"ט, וכמו שכתוב "מנעי רגלך מיחף" (ירמיה ב, כה) **וּמֵאֶפְלָה** של בית האסורים, **לְאוֹר גְּדוֹל**, כי העבד ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה, ובצאתו לחרות הוא יוצא לאור^{קס"ו}, **וּמִשְׁעֵבֹד** מעבודת פרך **לְגֵאֵלָה**, על כן **וְנֹאמַר לְפָנָיו** עתה **[קִסְיָה שִׁירָה חֲדָשָׁה]** הַלְלוּהָ, 'הללויה' הוא השבח היותר מעולה שבספר תהלים, שיש בו שבח וזכר שם האל יתברך, וזאת הפתיחה היא מעין ברכה לפני קריאת קריאת ההלל המתחיל בהללויה [רשב"ץ].

עֵתָה מתחילין את החצי הראשון של ההלל העוסקים ביציאת מצרים, בקריעת ים סוף ומתן תורה, ואילו חציו השני של ההלל העוסק בגאולה העתידית ובשאר הגאולות, קבעו לאמרם לאחר ברכת המזון [אברבנל].

במזמור הראשון יש חמישה יודי"ן יתירות: המגביהי. המשפילי. מקימי. להושיבי. מושיבי. כנגד חמשים מכות שלקו על הים [רד"א].

ויאמרו את ההלל בשמחה רבה ובהתלהבות.

הַלְלוּיָהּ

הַלְלוּ עַבְדֵי יְהוָה, הַלְלוּ אֶת שֵׁם יְהוָה. יְהִי שֵׁם יְהוָה מְבָרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם. מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ עַד מְבֹאוֹ מְהַלֵּל שֵׁם יְהוָה. רָם עַל כָּל גּוֹיִם יְהוָה, עַל הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ. מִי כִּיְהוָה אֱלֹהֵינוּ הַמְגַבִּיחַ לְשִׁבְתָּהּ, הַמְשַׁפִּילֵי לְרֵאוֹת בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ? מְקִימֵי מַעַפְרֵי דָל, מְאַשְׁפֵּת יָרִים אֲבִיוֹן, לְהוֹשִׁיבֵי עַם נְדִיבִים, עַם נְדִיבֵי עַמּוֹ. מוֹשִׁיבֵי עֶקְרֵת הַבַּיִת, אִם הַבְּנִיִּים שִׂמְחָה, הַלְלוּיָהּ.

^{קס"ו} **הַרִיטב"א** **כתב** ואין ראוי לומר 'ולקלס', לפי שנופל בו לשון גנאי כמו לעג וקלס (תהלים עט, ד). **וכ"כ רב עמרם גאון** [הובא ברשב"ץ]. **אולם הרשב"ץ** **כתב** שרז"ל משתמשין בו בלשון שבח כמו בא במדרש (תנחומא בשלח ס"י ג) "קדמו שרים אחר נוגנים" (תהלים סח, כו) שישראל היו מקלסין להקב"ה תחלה ואח"כ המלאכים ואח"כ הנשים, שנאמר "בתוך עלמות תופפות" (שם). וכן בכל המקומות מזכירין מקלסין להקב"ה והוא מלשון והוא "במלכים יתקלס" (חבקוק א, י) לשון שבח, אם כן נכון לומר לקלס שהוא לשון שבח, ואין לחוש שיהיה לשון לעג וקלס, ויגיד עליו רעו דהיינו שאר המילות שהם לשון שבח.

^{קס"ז} ומה שאמר ל'אור גדולי' כי אותו אור הוא אור הכבוד, כמו שנאמר (ישעיה ב, ס) "כי הנה החשך יכסה ארץ, וערפל לאמים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה" [רשב"ץ].

^{קס"ח} כך היא **גרסת הרא"ש והתוספות** [רד"א]. וראה בדרישה (תעג, ח).

הַלְלוּיָהּ הַלְלוּ אֶת ה', וּמִי יִהְיֶה? הַלְלוּ עֲבָדֵי הַהוֹה, הַחֲכָמִים הַיְהוּדָעִים לְהַלֵּל, וְאֵת מִי יִהְלְלוּ? הַלְלוּ אֶת שֵׁם הַהוֹה, וּמִהוּ זְמַן הַהִילּוּל? יְהִי שֵׁם הַהוֹה מְבָרָךְ בְּפִי הַנְּבֵרָאִים, מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם. וּמִקּוֹם הַהִילּוּל הוּא מְמַזְרַח שֶׁמֶשׁ מִמִּקּוֹם זְרִיחָתָהּ בְּמִזְרַח עַד מְבֹאֵוּ מִקּוֹם שְׁקִיעֶתָהּ בְּמַעֲרָב, מִהַלְלֵי שֵׁם הַהוֹה מִפִּי כוֹלָם. רַם גְּבוּהָ וְנִעְלָה עַל כָּל גּוֹיִם יְהוָה, וּגַם עַל הַשָּׁמַיִם כְּבֹדּוֹ, אֲבָל מִי עֵינֵי כִּי־הוֹה אֱלֹהֵינוּ הַמְּגַבִּיָּהּ (הַמְּגַבִּיָּה) אֶת עֲצֻמוֹ לְשִׁבְתָּהּ מֵעַל הַשָּׁמַיִם, וְאֵף הַמְּשַׁפְּלִי הַמְּשַׁפֵּיל עֵינָיו לְרֵאוֹת לְהַשְׁגִּיחַ בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ עַל כָּל הַנְּעֻשָׂה שֶׁם, וּבַהֲשִׁיגָתוֹ מִקִּימֵי מִקְּוִי דָל וּגַם מֵאֲשַׁפְּתֵי יְרִים אֲבִיוֹן, לְהוֹשִׁיבֵי הַהוֹשִׁיבִים עִם נְדִיבִים [נִכְבָּדִים] עִם נְדִיבֵי עַמּוֹ, הֵם הַמְּעוֹלִים שֶׁבְנִדְבִיבִים, וְהַנְּמַשֵּׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיוּ יְרוּדִים בְּמִצְרַיִם עַד עַפְרָה, הוֹשִׁיבִים ה' לְכַסֵּא עִם מַלְכִים. מוֹשִׁיבֵי אֶת עַקְרֵת הַבַּיִת, שֶׁתִּהְיֶה אִם הַבָּנִים שֶׁמְחָה, הַלְלוּיָהּ בְּעֶבֶר כֹּל זֶה הַלְלוּ אֶת ה'.

בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם

בֵּית יַעֲקֹב מֵעַם לַעֲזָרָה, הִיְתָה יְהוּדָה לְקַדְשׁוֹ, יִשְׂרָאֵל מִמְּשֻׁלוֹתָיו. הֵיִם רָאָה וַיִּנָּס, הִיְרָדָן יֹסֵב לְאַחֹר. הֵהָרִים רָקְדוּ כְּאֵילִים, גְּבָעוֹת כְּבָנֵי צֹאן. מַה לָּךְ הֵיִם כִּי תִנּוּס, הִיְרָדָן תִּסָּב לְאַחֹר, הֵהָרִים תִּרְקְדוּ כְּאֵילִים, גְּבָעוֹת כְּבָנֵי צֹאן. מַלְפָּנֵי אֲדוֹן חוֹלֵי אֶרֶץ, מַלְפָּנֵי אֱלֹהֵי יַעֲקֹב. הֵהָפְכִי הַצּוֹר אֲגָם מַיִם, חֲלַמֵּי־שָׁנָה לְמַעֲנֵינוּ מַיִם.

בְּצֵאת בִּשְׁעָה שֶׁיִּצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם וְכֵן יִצְאוּ בֵּית יַעֲקֹב מֵעַם לַעֲזָרָה, מֵעַם זֶר שֶׁלֹּא הֵבִין שֶׁפָּתוּ, בַּעַת הַהִיא הִיְתָה אִזּוֹ נְהִיָּה שֶׁבֵּט יְהוּדָה לְקַדְשׁוֹ לַעַם קְדוֹשׁוֹ, וְכֵן יִשְׂרָאֵל מִמְּשֻׁלוֹתָיו נְהִיָּה לַעַם מִמְּשֻׁלוֹתָיו. הֵיִם יִסּוּף רָאָה אֶת יִשְׂרָאֵל בְּאֵיִם לְתוֹכָהּ, וַיִּנָּס נִס מִמִּקּוֹמוֹ וְנִעֲשָׂה חֲרָבָה, וְכֵן הִיְרָדָן יֹסֵב הַפֶּךְ פָּנָיו לְאַחֹר, וְהַפְסִיק לְזָרוּם, שְׁבֵאוֹתָהּ שְׁעָה כָּל מִימֵי בְּרֵאשִׁית נִבְקְעוּ וְרִשְׁיוֹ. וּבִשְׁעַת מִתֵּן תּוֹרָה הֵהָרִים הַגְּדוֹלִים רָקְדוּ קִפְצוּ כְּאֵילִים לְגוֹדֵל הַחֲרָדָה, גְּבָעוֹת שֶׁהֵם קִטְנוֹת מֵהָרִים, רָקְדוּ כְּבָנֵי צֹאן הַקִּטְנִים. וְלִחְדָד הַעֲנִין הוּא כְּאֵלוֹ שׁוֹאֵלֵם: מַה לָּךְ הֵיִם כִּי תִנּוּס? וּמַה לָּךְ הִיְרָדָן תִּסָּב לְאַחֹר? מַה לָּכֶם הֵהָרִים כִּי תִרְקְדוּ כְּאֵילִים גְּבָעוֹת כְּבָנֵי צֹאן? וּמִשִּׁיב שֶׁהִסִּיבָה שִׁשִּׁינוּ אֶת טִבְעֵם, זֶה מִפְּנֵי שֶׁאֵנוּ נֹסִים מַלְפָּנֵי פֶּחַד אֲדוֹן חוֹלֵי (הַיּוֹצֵר) אֶרֶץ, מַלְפָּנֵי פֶּחַד אֱלֹהֵי יַעֲקֹב, הֵהָפְכִי אֶת הַצּוֹר (=הַסִּלַּע) הַיִּבֵּשׁ לְחַיּוֹת אֲגָם מַיִם, וְאֶת הַחֲלַמֵּי־שָׁנָה (סִלַּע קִשָּׁה) לְמַעֲנֵינוּ מַיִם, לְמַעֲיִן מַיִם חַיִּים.

לְאַחַר מִצְוֹת הַהַגְּדָה, אֵנוֹ חוֹתְמִים בְּבִרְכַת הַגְּאוּלָּה וּבִשְׁבַח הַוְּהוּדָה לַה'.

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מִלְּךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר גָּאֲלָנוּ (יִבְקֹשׁ כִּאֵן בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ כֹּל אֲשֶׁר יַחְפוֹץ) וְגָאֵל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, וְהִגִּיעֵנוּ הַלִּילָה הַזֶּה לְאָכֵל בּוֹ מִצָּה וּמְרוֹר. כֵּן יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאַלֵּהֵי אֲבוֹתֵינוּ הִגִּיעֵנוּ לְמוֹעֲדִים וְלְרִגְלִים אַחֲרִים הַבָּאִים לְקַרְאֲתָנוּ לְשִׁלוֹם, שְׁמִחִים כְּבָנֵינוּ עִירָד, וְשִׂשִׁים בְּעִבּוֹדְתָךְ, וְנֹאכֵל שֵׁם מִן הַזְּבָחִים וּמִן הַפְּסָחִים (בְּמוֹצָאֵי שַׁבַּת אוֹמְרִים: מִן הַפְּסָחִים וּמִן הַזְּבָחִים) אֲשֶׁר יִגִּיעַ דָּמָם עַל קִיר מְזַבְחֶךָ לְרִצּוֹן, וְנוֹדָה לָּךְ שִׁיר חֲדָשׁ עַל גְּאֻלָּתָנוּ וְעַל פְּדוּת נַפְשָׁנוּ. בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה גָּאֵל יִשְׂרָאֵל.

בְּרוּךְ מקור הברכות, **אַתָּה ה'** אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר גָּאֲלָנוּ גַּל אֹתָנוּ, וגם וְגָאֵל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, הזכיר גאולתנו וגאולת אבותינו ממצרים, לפי שאמר למעלה שלא את אבותינו בלבד גאל הקב"ה אלא אף אותנו גאל עמהם [רד"א] וְהִגִּיעֵנוּ קִסְט וזיכה אותנו להגיע אל הַלֵּילָה הַזֶּה כדי לֵאכֹל בּוֹ מִצֶּה וּמִרֹר, זכר ליציאת מצרים, ולכן אנו מתפללים על העתיד, כִּן יִהְיֶה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יִגִּיעֵנוּ לְמוֹעֲדִים, הם ראש השנה ויום הכפורים, וְלִרְגְלִים אֲחֵרִים, הם שבועות וסוכות קע, הַבָּאִים לְקִרְאתָנוּ לְשָׁלוֹם, לקיים בהם המצות הראויות בזמנם. שְׂמֵחִים בְּבִנְיָן עֵירָךְ יְרוּשָׁלַיִם וְשָׂשִׂים בְּעִבּוֹדְתֶךָ עבודת הקורבנות בביהמ"ק וְנֹאכֵל שֶׁם מִן הַזִּבְחִים קרבן חגיגה, וּמִן הַפְּסָחִים קרבן פסח הנאכל על השובע, אֲשֶׁר יִגִּיעַ דָּמָם בְּזִרְקוֹת דָּם הַקֶּרֶבן עֵי"י הַכֶּהֱן עַל קִיר מִזְבֵּחַךְ לְרִצּוֹן לרצוי, וְנוֹדָה לְךָ שִׁיר חֲדָשׁ עַל גְּאֻלְתָּנוּ זו גאולה העתידית, וְעַל פְּדוּת נַפְשֵׁנוּ זו גאולת מצרים קעא [רד"א], בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה גָּאֵל יִשְׂרָאֵל, 'גאלי לשון עבר, כיון שכבר גאלנו ממצרים ואנו מודים לו על כך.

קסט ואמר 'והגיענו הלילה הזה', על דרך שאומרים בברכת שהחיינו "והגיענו לזמן הזה". ואע"פ שכבר ברכת שהחיינו, מכל מקום אמרו כיון שרוצה לומר 'כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו הגיענו למועדים', שהוא לשון בקשה על העתיד [אוי"ח, רד"א].

קע ואע"פ שהם בכלל המועדים, רמז באומרו ולרגלים, שיוכנו לעלות לירושלים בכל רגל ורגל משלשתן [רד"א]. וכתב בשב"ל ויש תמהים והא קיימא לן דבניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל ולא בשבועות וסוכות, וכיצד מתפלל שתהא הגאולה בינתיים. וני"ל לפרש דהכי קאמר כשם שהגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרורים, כן יגיענו ה' אלהינו למועדים [ולרגלים] הבאים לקראתנו [לשלום] מן המלכיות לקיים בהן המצות הראויות בזמנם ולא יעכו עלינו כשם שאין מעכבין עלינו בזה, ועוד יגיענו ויזכנו למועד הזה להיות שמחים בבנין עירך ובחידוש בית מקדשך. והנה המוכיח "יושם נאכל מן הפסחים ומן הזבחים וזה לא יתכן אלא בפסח". ואחי ר' בנימין פירש 'למועדים' היינו ראש השנה ויום הכיפורים, שבכלל אלה מועדי ה' הם. 'ולרגלים' היינו חג הסוכות ושמיני עצרת שגם הוא רגל בפני עצמו הוא. ואתאי כר' אליעזר דאמר במס' ראש השנה בניסן נגאלו בתשרי עתידין להיגאל.

קעא שנאמר (דברים כא, ח) "כפר לעמך ישראל אשר פדית ה'", כי לימות המשיח מזכירין שתייהן כמו שאמרנו ימי חייד' - העולם הזה, 'כל ימי חייד' - להביא לימות המשיח [אוי"ח].